

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIŞ POLİTİKA OLUŞUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM
ÖRGÜTLERİNİN ROLÜ: TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKA
UYGULAMASINDA İŞADAMI ÖRGÜTLERİNİN YERİ

CAN UYAR

2501120997

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ÖZLEM TERZİ

İSTANBUL 2014

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Can UYAR
Anabilim/Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Danışman : Doç. Dr. Özlem TERZİ

Numarası : 2501120997
Tez Savunma Tarihi : 30.06.2014
Tez Savunma Saati : 10:30

Tez Başlığı : Dış Politika Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Türkiye'nin Dış
Politika Uygulamasında İşadamları Örgütlerinin Yeri

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ. DR. ÖZLEM TERZİ		Kabul
DOÇ. DR. NURCAN ÖZGÜR		Kabul
DOÇ. DR. HAKAN GÜNEŞ	—	—
DOÇ. DR. ÇİĞDEM NAS		Kabul
YRD. DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ. DR. HİKMET KIRIK		
YRD. DOÇ. DR. İLHAMİ ALKAN OLSSON		Düzeltilme

ÖZ

DIŞ POLİTİKA OLUŞUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ROLÜ: TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKA UYGULAMASINDA İŞADAMI ÖRGÜTLERİNİN YERİ

Can Uyar

Dünyada, 1980’li yıllarda başlayan, özellikle de 1990’lı yıllarda kendisini küresel düzeyde hissettirecek, bir değişim yaşanmaktadır.

Bu tezin genel düzeyde konusunu, dünyada yaşanan değişimlerin nedenleri ve özel olarak dış politika yapım sürecinin bu değişimlerden nasıl etkilendiği oluşturmaktadır. Ancak bu tez çerçevesinde, uluslararası ilişkiler alanı ile bağlantısı nedeniyle; küreselleşme, Soğuk Savaş’ın bitişi, neo-liberal politikalar, yönetim kavramı, uluslararası örgütlerin artışı ve özellikle sivil toplum ve STK’ların etkisinin artması incelenecektir. Bu değişimlerin etkisiyle, dış politika yapım sürecinde özellikle aktörlerin sayısının ve niteliklerinin arttığı ve dış politika yapım sürecinin daha demokratik ve katılımcı bir yapıya kavuştuğu belirtilecektir.

Bu tezin özel düzeyde konusunu ise, Türk Dış Politikası’ndaki değişim ve bu değişim nedenleri oluşturmaktadır. Bu değişim sürecindeki nedenlere, Türkiye özelinde, yukarıda belirtilen sebeplere ek olarak, 1980 sonrası liberal politikaların uygulanmaya başlaması, Türk Dış Politikası’nda algı değişimi ve Avrupalılaştırmanın etkisi konu edilecektir. Bu sebeplerle, Türkiye’nin ekonomi politiği değişmiş ve ticaret devleti (trading state) özelliği artmıştır. Türkiye’deki ekonomik odaklı STK’lardan olan TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON da bu sebeplerle daha etkili bir yapıya kavuşmuşlardır. Bu aktörlerin, Türk Dış Politikası oluşum sürecinde özellikle 2000’li yıllarda, etkilerinin arttığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Dış Politika, Türk Dış Politikası, Sivil Toplum Kuruluşları, İşadamları Örgütleri

ABSTRACT

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN THE FOREIGN POLICY MAKING PROCESS: THE POSITION OF THE BUSINESSMAN ORGANIZATION IN TURKEY'S FOREIGN POLICY

Can Uyar

There has been a change in the world beginning from the 1980s and was felt globally especially in the 1990s.

The subject of the thesis is comprised of the reasons of the changes in the world as general and how the foreign policy making processes have been affected by them specially. However, within the framework of this thesis, globalization, the end of the coldwar, neoliberal policies, the concept of governance, augmentation of international organizations and especially the increased effect of civil society and NGOs will be searched within the framework of this thesis. With the influence of these changes, it will be indicated that the number and the attributes of the actors have been ascended and a more participatory and democratic structure has been achieved in the foreign policy making process.

The matter of the thesis in private level is the change in the Turkish foreign policy and the reasons of this change. While the Turkish foreign policy is searched, the implementation of liberal policies after 1980, the change of perception in the Turkish foreign policy and the effect of Europeanization will be handled in addition to the reasons mentioned above. Turkey's political economy changed and its 'trading state' characteristic has risen due to these reasons. The influence of TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD and TUSKON which are economy oriented NGOs in Turkey has risen as well. It will be tried to show that the influence of these actors in the Turkish foreign policy making process has soared especially in the 2000s.

KeyWords: Foreign Policy, Turkish Foreign Policy, Non-governmental Organization, Businessman Organization.

ÖNSÖZ

Bu tez, özellikle 1990'lı yıllardan sonra dış politika oluşum sürecinde sivil toplumun artan etkisini incelemeyi amaçlıyor. Bu konu incelenirken, uluslararası ilişkiler alanında aktör tartışmaları ve Türk Dış Politikası'ndaki değişimlerinde ele alınması gerekmiştir. Bu durum tezin kapsamı genişletmekle beraber, tezin daha sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.

Tez oluşturulurken özel anlamda TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON incelemiş, bu kuruluşların özellikle dış politika oluşum sürecine yönelik faaliyetleri, yayınları ve söylemleri ön plana alınarak kullanılmıştır.

Türkiye ve Türkiye'nin komşularında, son dönemlerde yaşanan değişimler ve yaşanan olayların önemi dikkate alınırsa; tezin oluşturulmasında bazı sıkıntıların olduğu görülecektir. Çünkü incelenen STK'ların bazıları ve son dönem AKP Hükümetleri arasındaki gerginlikler ve Türk Dış Politikası'ndaki bazı sapmalar, hem söylemsel hem de pratik düzeyde STK'ların ve Hükümetlerin yaptıklarını yansıtmıştır. Bu noktada da dış politika konuları değişim göstermiştir. Bu değişimler olabildiğince teze yansıtılmıştır. Yoğun bir çalışma sonucu vardığımız nokta, umarım bilim insanlarına yararlı olacaktır. Tabi olarak, tez kusursuz değildir. Bu noktada bütün kusur ve eksiklikler bana aittir.

Bu tez tabi ki, sadece tez çalışması edinilen bilgilerle oluşturulmamıştır. Bu noktada lisan öğretimimi de tamamladığım İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bütün mensuplarına ve özellikle Uluslararası İlişkiler Ana Bilim dalındaki hocalarıma teşekkür ederim. Tabi ki, danışmanlığımı üstlenen ve yardımını esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Özlem Terzi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Yaşamım boyunca yanımda yer alan ve öğretim hayatım boyunca da hiçbir şekilde, bütün zorluklara rağmen, desteğini esirgemeyen arkadaşlarıma ve çok kocaman aileme teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER.....	x
KISALTMALAR	xi
Giriş.....	1
1. SİVİL TOPLUM VE DIŞ POLİTİKA.....	4
1.1. Dış Politika Oluşum Süreci ve Aktörler.....	5
1.2. Sivil Toplum.....	14
1.3. Küreselleşme ve Neo-liberal Politikaların Sivil Toplumun Gelişimine Etkisi.....	24
1.4. Politika Oluşturma Sürecinde Ulus Devletin Egemenliğinin Gerilemesi.....	29
1.5. Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimine Etkisi: Türk Dış Politikasının Dönüşümü.....	33

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI OLUŞUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM VE AKTÖRLER.....	39
2.1. Türkiye’de Sivil Toplum.....	40
2.2. Türk Dış Politikasının Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisinin Artmasının Sebeplerinin Kısa İncelemesi.....	47
2.3. Türk Dış Politikası Oluşum Sürecinin Evrimi.....	54
2.4. Ticaret Devleti-Tüccar Devlet (Trading State) Kavramı ve Türkiye’nin Değişen Ekonomi-Politiği.....	56
3. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YAPIM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ETKİSİNİN İNCELENMESİ.....	64
3.1. İşadamlı Örgütleri ve Devlet.....	65
3.2. TÜSİAD.....	72
3.2.1.TÜSİAD Genel Bilgiler.....	72
3.2.2.TÜSİAD’ın Amaçları.....	75
3.2.3. 2000’li Yıllarda TÜSİAD ve Türk Dış Politikası’na Bakışında Değişimi.....	77
3.2.4.TÜSİAD’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileme ve Yönlendirme Araçları.....	80
3.2.5. TÜSİAD’ın Türk Dış Politikasındaki Tutumun Örnek Konularla İncelenmesi.....	82

3.2.5.1.TÜSİAD’ın, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İlişkilerinde Tutumu.....	83
3.2.5.2. TÜSİAD’ın Gümrük Birliği Konusundaki Tutumu.....	89
3.2.5.3. TÜSİAD’ın Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları Karşısında Tutumu ve Önerileri.....	91
3.2.6. TÜSİAD-Sonuç.....	96
3.3.TOBB.....	97
3.3.1.TOBB Genel Bilgiler.....	97
3.3.2. TOBB’un Genel Olarak Türk Dış Politikası’ndaki Tutumu.....	98
3.3.3.TOBB ve AKP Hükümetlerinin Türk Dış Politikası’nda Benzer Söylemleri.....	104
3.3.4.TOBB’un Uluslararası Girişimleri.....	105
3.3.5. TOBB’un Dış Politika Yapım Sürecini Etkileme ve Yönlendirme Araçları.....	111
3.3.6.TOBB’un Türk Dış Politikasındaki Tutumun Örnek Konularla İncelenmesi.....	114
3.3.6.1. TOBB’un Türkiye-AB İlişkilerinde Tutumu.....	114
3.3.6.2. TOBB’un Türkiye-AB Arasındaki Gümrük Birliğine Karşı Tutumu.....	117
3.3.6.3. TOBB’un Kıbrıs Konusundaki Tutumu.....	118
3.3.7. Sonuç.....	120

3.4. MÜSİAD.....	120
3.4.1. MÜSİAD Genel Bilgiler ve Görüşleri.....	120
3.4.2. MÜSİAD'ın Dış Politika ve Türk Dış Politikasındaki Tutumu...	125
3.4.3.MÜSİAD ve AKP'nin Dış Politika Bakışlarının Benzemesin Sebepleri.....	127
3.4.4. MÜSİAD'ın Son Yıllarda Etkisini Arttırmasının Sebepleri.....	130
3.4.5.MÜSİAD'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileme ve Yönlendirme Araçları.....	135
3.4.6. MÜSİAD'ın Türk Dış Politikasındaki Tutumun Örnek Konularla İncelenmesi.....	137
3.4.6.1.MÜSİAD'ın, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Yönelik Tutumu.....	137
3.4.6.2.MÜSİAD'ın Gümrük Birliğini Değerlendirişi.....	141
3.4.7.MÜSİAD-Sonuç.....	142
3.5. TUSKON.....	143
3.6. TÜSİAD, MÜSİAD ve TOBB Genel Karşılaştırma.....	150
3.6.1. Hükümetleri Etkileme Güçleri Açısından Değerlendirme.....	150
3.6.2. İncelenen STK'ların Dış Politikaya Bakış Açılarının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi.....	153
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA.....	167

Şekiller

Şekil 1: Yıllara Göre Faal Dernek Sayısı (adet).....	41
Şekil 2: Dış Ticaret- Yıllara Göre İhracat (Milyon\$) (Yıllık).....	61
Şekil 3: Dış Ticaret- Yıllara Göre İthalat (Milyon\$) (Yıllık).....	61
Şekil 4: Dış Ticaret- Yıllara Göre İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%) (Yıllık)...	62

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BUSINESSEUROPE	: Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu
BM	: Birleşmiş Milletler
DÇP	: Demokratik Çerkes Platformu
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EUROCHAMBERS	: Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (Association of European Chambers of Commerce and Industry)
GB	: Gümrük Birliği
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İŞHAD	: İş Hayatı Dayanışma Derneğ
İTO	: İstanbul Ticaret Odası

KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NGO	: Sivil Toplum Kuruluşu (Non-governmental Organization)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Başkanlığı Ajansı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSKON	: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSEV	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TÜSİAD	: Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Derneği
UNİCE	: Avrupa Sanayici ve İşverenler Birliği (Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe)

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu, farklı siyasi ve düşünsel iklimlerin hâkim olduğu dönemlerden geçmiştir. Bu dönemlerin bazıları, hem dünyayı hem de insanoğlunu oldukça etkileyen dönemler olmuştur.

20 yy. sonu ve 21 yy.'ın başı, bu önemli değişikliklerden birinin yaşandığı dönem olarak devam etmektedir. Bu dönem, siyasetten ekonomiye, insan hakları hukukundan çevre hukukuna, yaşam tarzlarına, tarihe ve topluma ilişkin birçok konuda değişimin yaşandığı dönemdir. Bu total değişim genel olarak 'küreselleşme' adı altında incelenmektedir. Yaşadığımız dönem ise post-modern dönem olarak değerlendirilmekte ve bu dönemde modern döneme oldukça yoğun eleştiriler yapılmaktadır.

Bu eleştiriler modern dönemin yaşam tarzından düşünüş şekline, bilimine, insan haklarına ve genel olarak her şeyinedir. Tabii ki, hem bir bilim dalı olarak uluslararası ilişkiler hem de konu edindiği devlet ve dış politika oluşum süreci de bu değişimden etkilenmiş ve eleştirilere uğramıştır. Türkiye'de bu değişimden etkilenmekte ve etkilenmeye devam etmektedir. Bu değişim ve dönüşüm cevaplanmayı bekleyen sorular ortaya çıkarmaktadır.

Bu tez kapsamında genel olarak yanıt aranacak sorular şunlardır: söz konusu edilen değişimin sebepleri nelerdir? Türk Dış Politikası oluşum süreci, yukarıda değinilen değişimden nasıl etkilenmiştir? Türkiye'nin ticaret devleti (trading state) olmayı amaçlaması ve Türk Dış Politikası'ndaki değişim, ekonomik odaklı STK'ların –TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON'u- etkisini arttırmasına sebep olmuş mudur? Bu söz konusu STK'lar ne Türk Dış Politikası oluşum ve uygulanma sürecinde ne kadar etkilidirler?

Bu sorular çerçevesinde hem genel dış politika analizi düzeyinde hem de Türk Dış Politikası'nda bir değişimin olduğu ve sivil toplum kuruluşlarının, bir aktör olarak etkisini arttırdığı iddia edilecektir. Bunun yanında belirtilmelidir ki; başlıkta yer alan 'işadamları' kavramı Ayşe Buğra'nın 'Devlet ve İşadamları' adlı eseri dikkate alınarak kullanılmıştır.

Belirtilen sorulara yanıt aranırken ve bu iddia kanıtlanmaya çalışılırken, dış politika oluşum sürecinde aktörlerin incelenmesi yapılacak, inşacı (konstrüktivist) teorinin özne-yapı-kimlik perspektifi ve Richard Rosecrance tarafından kullanılan trading state (ticaret devleti- türkçede tam karşılığı yoktur) kavramı Türkiye özelinde uygulanmaya çalışılacaktır.

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle sivil toplum ve dış politika genel çerçevede incelenecektir. Dış politika yapım sürecinin nasıl ilerlediği ve hangi aktörlerin bu süreçte ne kadar etkin olduğu uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bundan sonra dış politika oluşum sürecinde bir aktör olduğu iddia edilen sivil toplum tanımı da yapılacaktır. Bunlar yapılırken, özellikle bu bölümde, ulus-devletin egemenliğinin dönüşümü üzerine uluslararası ilişkiler literatüründeki ortaya çıkan tartışmalara da değinilecektir. Özellikle uluslararası ilişkiler teorilerinin dış politika analizinde ve karar oluşum sürecinde aktör kavramına bakışı ve inşacı (konstrüktivist) teorinin özne-yapı-kimlik konuları incelenecektir. Bu bölümün son kısmında ise, dış politikada yeni aktörlerin yer aldığı iddiasının sebepleri değerlendirilecek, özel olarak küreselleşme, neo-liberal politikalar, ulus-devletin egemenliği ve bunun güç kaybetmesi, bir uluslararası aktör olarak AB gibi bir kurumun etkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Bu konuların incelenme sebebi, bütün bu sebeplerin Türk Dış Politikası'na etkisinin olması ve Türk Dış Politikası'ndaki değişimi irdelerken yardımcı olması sebebiyledir.

Tezin ikinci bölümünde, Türk Dış Politikası incelenmeye başlanacaktır. Öncelikle Türkiye'de sivil toplumun gelişimi, gelişme sebepleri ve birinci bölümde genel olarak ele alınan dünyada sivil toplumun gelişme sebeplerinin, Türkiye'de sivil toplumun gelişimine etkisi değerlendirilecektir. Türk Dış Politikası oluşum sürecinde sivil toplumun etkisini arttığı iddia edilecektir. Bu noktada, 1980'lerden ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra Türk Dış Politikası'nda hem teori çerçevesinde hem de oluşum sürecinde bir değişim yaşandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin özellikle 24 Ocak Kararları sonrasında ticaret devleti olma çabası ve dış politikasını bu doğrultuda oluşturması, dış politikada pro-aktif bir yönetimin uygulanmaya başlaması, birinci kısımda sayılan sebepler ve Türkiye'nin özellikle AKP

Hükümetleri döneminde kimlik eksenli bir politika izlemesi ile Türkiye'nin dış ilişkiler ağı ve temasta olduğu ülkeler ve coğrafyalar çoğaltılmaya çalışılmış ve Türkiye'nin dış ticaret hacminin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ikinci bölümde verilecek ekonomik verilerde de görüleceği gibi, Türkiye'nin dış ticaret hacminin büyüdüğü gösterilecektir. Bu doğrultuda, özellikle Türk Dış Politikası oluşum sürecinde ekonomik odaklı STK'ların etkisinin arttığı iddia edilecektir.

Üçüncü kısımda ise, özel olarak Türkiye'de etkili oldukları kanıtlanmaya çalışılacak olan, ekonomik odaklı STK'lardan TUSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON karşılaştırılarak incelenecektir. Bu bölümde, bu dört STK hakkında genel bilgiler verilecek, genel olarak dış politikaya ve özel olarak da Türk Dış Politikası'na bakışlarının neler olduğu etrafında tartışma yürütülecektir. Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Kıbrıs konularındaki tutumları karşılaştırılacaktır. Bu üç konunun seçilmesindeki amaç, Türk Dış Politikası ve iç politikası açısından çok önemli olmaları ve Türkiye'nin ticaret hacminin büyük oranın AB ile olması sebebiyledir. Üçüncü bölümde MÜSİAD ve TUSKON'un AKP Hükümetleri döneminde daha etkin olma sebepleri incelenirken, TUSKON ile ilişkilerin bozulması ve AKP Hükümetleri'nin AB çizgisinden kayması noktasında TUSİAD ile çatışmalarının nedenlerine de değinilecektir. Bölümün son kısmında genel bir karşılaştırmaya gidilerek, bu STK'ların Türk Dış Politikası oluşum sürecindeki etkileri değerlendirilecektir.

1. SİVİL TOPLUM VE DIŞ POLİTİKA

Tezin bu bölümünde dış politika, dış politika yapım sürecinde yer alan aktörler, dış politika yapım sürecinde yeni aktörlerin ortaya çıkması, sivil toplum ve bu konuların dış politika oluşum sürecine nasıl yansydıkları incelenecektir.

Dış politika oluşum süreci, bu sürece katılan aktörler ve bu aktörlerin son yıllarda nasıl değıştiğı, bu aktörlere yenilerinin katılıp katılmadığı, birincil ve en etkili aktör olarak görülen ‘devletin’ dış politika oluşum sürecindeki rolü konu edilecektir. Tezin ana temalarından biri olan ve dış politika oluşum sürecinde hem ulusal hem de küresel düzeyde etkili olduğu ve etkisini arttırdığı iddia edilecek olan ‘sivil toplum’ kavramı ve sivil toplumun dış politikayla ilişkisi de incelenecektir.

Dış politika oluşum süreci değerlendirilirken de, dış politika ve iç politikanın etkileşimde olduğu ve dış politikayı belirleyen faktörlerin, uluslararası ilişkiler teorileri ve özellikle inşacı (konstrüktivizm) teorisinin sosyal yapı, özne ve kimlik ekseninde değerlendirilmesi yapılacaktır.

Dış politika oluşum sürecinde etkili olan yeni aktörlerin ortaya çıktığı iddia edilerek; bunların hangi sebeplerle ve ne zaman ortaya çıktığı, hem dış politikayı hem uluslararası sistemi nasıl etkiledikleri belirtilmeye çalışılarak devam edilecektir.

Sonuç olarak, dış politika oluşum sürecinde sivil toplum etkili midir, dış politika oluşum sürecine katılan aktörlerin niteliğı ve sayısı değışmekte midir, dış politika oluşum sürecine yeni aktörlerin katılmasının nedenleri nelerdir, uluslararası ilişkiler alanı teorileri çerçevesinde bu durum nasıl değerlendirmekte ve özellikle inşacı (konstrüktivizm) teorisinin sosyal yapı, fail ve kimlik eksenli dış politika bakışında sivil toplumun yeri nedir ve dış politika analizinde sivil toplum nasıl ele alınmaktadır, sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Dış Politika Yapım Süreci ve Aktörler

Bu başlık altında dış politika analizi ve uluslararası ilişkiler alanındaki teoriler çerçevesinde, dış politika oluşum sürecindeki aktörlerin neler olduğu, bunlara hangi aktörlerin katıldığı ve bu aktörlerin nasıl ve hangi nedenlerle değiştiği sorularının yanıtları bulunmaya çalışılacaktır. Tezin içeriği gereği; özellikle dış politika oluşum sürecine katılan aktörler ve dış politika yapım sürecine katılan yeni aktörlerin üzerinde durularak; yeni aktörlerin etkisinin arttığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle dış politikayı tanımlanmakla başlanacaktır. “Dış politika, devletlerin uluslararası sistem içerisinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla esas itibariyle diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü olarak tanımlanabilir.”¹ Bu şekilde tanımlamakla birlikte, devletin esas karar verici mi yoksa uygulayıcı mı olduğu noktasındaki önemli tartışmalar aşağıda değinileceği gibi, günümüzde siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü tez kapsamında da vurgulanacağı gibi, dış politika oluşturma sürecinde yeni aktörler etkili olmaya başlamıştır.

Konuya derinlemesine girmeden önce dış politika gibi –dış politika oluşturma sürecinde oldukça etkili olan- ‘egemen’ ve ‘ulus’ devlet kavramları tartışmaları üzerinde durmak yararlı olacaktır. Çünkü özellikle, 20. yy’ın sonlarında devletin egemenliği oldukça sorgulanır hale gelmiştir. Diğer taraftan, ulus-devletin birincil aktör olduğuna dair görüşler yerini –değişikliğe uğrayarak da olsa- korumuştur. Ancak bu konuda, bakış açısı değişimleri vardır. Barry Rubin’in de belirttiği gibi: “Devletin büyük oranda otonom davranarak, belirli politika ve yaklaşımları üstten empoze ettiği eski sistem çöktü. Çıkar grupları ve siyasi çoğulculuğun gelişimi dış politikayı şekillendiren ve etkileyen farklı güçlerin ortaya çıkması anlamını

¹ M. Fatih Tayfur, “Dış Politika”, Atilla Erarp (ed.), **Devlet ve Ötesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 73.

taşıyordu.”² Ancak aşağıda da değinileceği gibi bu durum, hem uluslararası ilişkiler hem de siyaset bilimi alanında tartışılmaya devam etmektedir.

Dış politika aktörü olarak devletin oynadığı rol 1970’lerden beri sorgulanmaya başlamıştı ve Soğuk Savaş’ın bitimiyle bu durum daha sorgulanır hale gelmiş oldu.³ Gencer Özcan’ın da belirttiği gibi “dış politika araştırma alanında yapılan katkıların giderek derinlik kaybetmesi ve kendisini yinelemesinin önüne geçememesi” bu durumu ortaya çıkarmıştır.⁴

Aşağıda değinilecek nedenler ve olgular devletin egemenliğine karşı potansiyel tehlike arz etmektedir.⁵ Burada egemenlik, tek ve en önemli politika oluşturucu olması noktasında, gücün elinde bulundurulması durumu olarak kullanılacaktır.

Ulus-devlet, hem ulusal hem de uluslararası alandan egemenliğini zayıflatıcı müdahalelere uğramış ve uğramaya da devam etmektedir. Uluslararası ilişkiler alanında, devleti ön planda tutan ve tek aktör olarak vurgulayan realist kurama çok önemli eleştiriler gelmiş ve bu durum önemli bir tartışma alanı oluşturmuştur. Faruk Sönmezoğlu’nun da belirttiği gibi; ‘günümüz toplumlarının ulaştığı sosyal farklılaşma ve örgütlenme zenginliği’ uluslararası ilişkiler alanı içinde temel aktör ve inceleme alanı konusunda meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır.⁶ Tez kapsamında genel olarak iddia edilecek olan da, bu noktaya paralel olarak dış politika oluşturucusu olarak devletin yerinin ve etkinliğinin değiştiğidir.

James Rosenau’nun uluslararası ilişkiler alanındaki aktör tartışmalarına getirdiği bakış açısı oldukça açıklayıcıdır. Rosenau, devlet merkezli (state centric) ve

² Barry Rubin, “Türkiye’nin Yeni Dış Politikasını Anlamak”, Barry Rubin, Kemal Kirişçi (ed.), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 378.

³ Tayfur, a.g.e., s. 102.

⁴ Gencer Özcan, “Sunuş”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 9.

⁵ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasely, “The Analysis of Foreign Policy in Comparative Perspective”, Ryan K. Beasely, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, and Micheal T. Snarr (ed.), **Foreign Policy in Comparative Perspective-Domestic and International Influence on State Behavior**, A Division of Congressional Quarterly Inc., Washington D.C., 2002, s. 2.

⁶ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 18.

çok-merkezli (multi-centric)⁷ olmak üzere iki ana yapıda bu tartışmaları sınıflandırır. Burada da görüleceği gibi, uluslararası ilişkiler alanında aktör tartışmaları, uzunca bir süredir devam etmektedir. Bu durum, özellikle yukarıda belirtildiği ve tezin ilk bölümünde açıklamaya çalışıldığı üzere, çeşitli nedenlerle –Soğuk Savaşın bitişi, küreselleşme, sivil toplumun güçlenmesi vb- 1990’lı ve 2000’li yıllarda artmıştır ve artmaktadır. Bunların yanında dünyada iki kutuplu sistemin yıkılıp Brezilya, Nijerya ve Güney Afrika gibi bölgesel güçlerin ortaya çıkması⁸ dış politika analizinde farklı bakış açılarının oluşmasının diğer bir sebebini oluşturmaktadır.

Burada yeni ortaya çıkan nedenlere değinilecek, dış politika oluşum sürecini etkileyen tüm olgular tam manasıyla değerlendirmeyecektir. Buna metnin, hem içeriği hem de gidişatı ve de kapsamı uygun değildir.

Uluslararası ilişkiler alanı literatüründe, politika yapım sürecinde aktörlerin çoğaldığı son yıllarda öne çıkan görüşlerdendir. Bu çalışmada, bu nokta dış politika analizi düzeyinde bu şekilde kabul edilecektir. Faruk Sönmezoğlu’nun, William D. Coplin’in kullandığı ve kendisinin kitabında açıklayarak yer verdiği aktörler sınıflandırması dış politika düzeyinde bizim de bakış açımızı göstermesi noktasında önemlidir; buna göre aktörler dört gruba ayrılır: a) hükümetleri temsil eden ulusal nitelikli aktörler, b) hükümetleri temsil etmeyen ulusal nitelikli aktörler, c) hükümetlerin temsil edilmediği (non-governmental organiztaion) uluslararası nitelikli aktörler (NGO), d) hükümetlerin temsil edildiği uluslararası aktörler (IGO).⁹ Bu dört ana grubun altına bireyleri, bu tezde de incelenecek STK’ları, uluslararası örgütleri, çok uluslu şirketler gibi, bazısı yeni bazısı ise gücünü yeni arttıran aktörler eklenebilir. Bu noktada, Faruk Sönmezoğlu’nun da belirttiği gibi, “uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan çalışmalarda bu gibi aktörler ne kadar yoğun bir biçimde dikkate alınırsa, egemen devletin birincil aktör olma konumu o derece

⁷ James N. Rosenau, “Global Changes and Theoretical Challenges”, Ernst-Otto Czempiel-James N. Rosenau (ed.), Global Changes and Theoretical Challenges, Lexington, Lexington Books, 1989, s. 8. aktaran, Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 21.

⁸ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, a.g.e., s. 10.

⁹ Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve....**, a.g.e., s. 37.

sarsılmış olmaktadır.’’¹⁰ The Yearbook of International Organization’a göre şu anda 66.000’in üzerinde IGO ve INGO var olup, her yılda ortalama 1.200 yeni örgüt bu sayıya katılmaktadır.¹¹ Bu veriler, uluslararası düzeyde, sivil toplum örgütleri olan aktörlerin etkisinin artmasının görülmesi açısından önemlidir.

Dış politika yapım sürecini, bir karar alma süreci olarak ele almak da mümkündür. Karar vericilerin kim olduğu, nasıl karar verdikleri ve hangi ortamlarda karar verdikleri bu noktada önem arz etmektedir. Çok uzun yıllar kabul edildiği gibi, sadece egemen ulus-devlet tek başına karar verici olarak kalmamıştır. Dış politika oluşum sürecinde, yerel politikaların ve yerel karar vericilerin ne kadar etkili olduğu ortadadır. Bu durum her geçen gün kanıtlanmaktadır. Birçok uluslararası sorunda, uluslararası kamuoyu çok etkin olarak çalışmaktadır. Çevre sorunları çerçevesinde yapılan protestolar veya Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) 2003 yılı Irak işgali sırasında Türkiye’nin işgale katılmaması için yapılan protestolar, buna örnek olabilir. Görüleceği üzere, yerel politikalar da dış siyasete şeklini verebilir hale gelmiştir.¹²

Yukarıda da belirtildiği üzere, devletlerin dış politikada yapım sürecinde yeri ne kadar sarsılsa da şunu da iddia eden görüşler olacaktır: ‘dış politikanın konusu ve odağı, uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerdir.’¹³ Ancak tam manasıyla bunu söylemek günümüz değişen ve evirilen uluslararası ilişkiler sisteminde ne kadar doğrudur. Bu durum tartışmaya açıktır. Ulus-devletin egemenliğinin gerilemesinin konu edileceği başlıkta değinmekle beraber, burada belirtmekte yararı olacak bir konu vardır. Önemli bir derecede savunulduğu üzere, devlet egemen bir yapıdır. Ancak bir devlet, siyasa oluşturma sürecinde bu alanı etkileyecek; resmi olarak hükümetler arası görüşmeler müzakereler, diplomatlar, askerler vb. kurumlarla başka bir devletin müdahalesine maruz kalabilmektedirler.

¹⁰ Faruk Sönmezoglu, “Uluslararası ve Ulusal Ortam”, **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 465.

¹¹ (Çevrimiçi) <http://www.uia.org/yearbook>, 28 Nisan 2014.

¹² Alex Mintz, Karl Derouen Jr, **Understanding Foreign Policy Decision Making**, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 6.

¹³ Tayfur, **a.g.e.**, s. 74.

Bu resmi müdahalelerinin yanında ‘gayri resmi nüfuz etme’ durumu da son yıllarda önemli bir müdahale şeklini oluşturmaktadır.¹⁴ Gayri resmi tarzda en önemli müdahaleler son yıllarda hem iç hem de uluslararası anlamda ‘sivil toplumdan’ önemli ölçüde gelmektedir. Kürselleşme, tezde de iddia edileceği gibi; dış politika oluşturma sürecine katılımı, özellikle sivil toplum tarafından oluşturulan katılımı yoğun olarak arttırmaktadır. Bu konu tez çerçevesinde örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır. Artık hem iç politika yapım süreci hem de dış politika yapım süreci, sadece siyasi partiler çerçevesinde ve ulusal boyutta düşünülemez.¹⁵

Dış politika, tez çerçevesinde, realizm ve tam olmasa da idealizmin – idealizm, devleti tek aktör olarak görmese de önemli bir aktör olarak görmesi açısından düşünülmelidir- yaptığı gibi bir yüksek siyaset (high politics) olarak ele alınmayacaktır.¹⁶ Öte yandan pozitivist teorilerin yetersiz kalması ile uluslararası sistemi açıklamak için önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu noktada dış politika ülke sınırları dışında uygulanmak üzere hazırlanan bir politika olarak algılanmakla birlikte¹⁷, Baskın Oran’ın da belirttiği üzere iç ve dış politika arasındaki etkileşim gözden kaçırılmamalıdır. Hele ki ulus-devletlerin egemenlik gücünün sınırlarının zayıfladığı ve küreselleşme ile bu sınırların daha fazla zarar gördüğü ve sivil toplumun etkisinin daha çok arttığı bu ortamda, iç ve dış politika arasında çizgi belirsizleşmeye başlamıştır. Tabi ki bu karar alıcıların çoğalması noktasında düşünülmektedir. Atilla Eralp’in de belirttiği gibi, dış politikayı anlayabilmek için hem iç politikayı daha iyi anlamak noktasında siyaset bilimi hem de uluslararası politikayı bağdaştırmak¹⁸ yukarıda belirtildiği üzere, iç ve dış politika yakınlaşmasında bize oldukça yardımcı olacaktır. Dış ve iç politika arasında farkı belirtmek artık eskisi gibi kolay olmamaktadır.¹⁹ İkisi arasındaki fark oldukça silikleşmeye başlamıştır.

¹⁴ Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve....**, a.g.e., s. 34.

¹⁵ E. Fuat Keyman, **Değişen Dünya, Değişen Türkiye**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 7.

¹⁶ Tayfur, a.g.e., s. 75.

¹⁷ A.e., s. 74.

¹⁸ A.e., s. 75.

¹⁹ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasely, a.g.e., s. 3.

Bu paragraf altında, dış politika analizinde yeni bakışlar kısaca incelenmeye çalışılacaktır. Dış politika analizi noktasında eleştirisel teorilerden biri tez içerisinde kullanacak olan ve Alexander Wendt'in önemli temsilcisi olduğu inşacı (konstrüktivist) teoridir. Genel anlamda post-modernizmde oldukça önemli tartışma konusu olan, günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle kimlik, özne ve yapı gibi konular değişik açılardan ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum uluslararası ilişkiler alanında yansımaları inşacı teoride bulmuştur. Bu teorinin dış politika analizi özellikle aktör ve yapı arası ilişki noktasında, neo-realist ve neo-liberal teorilere eleştiri ile oluşmaktadır. Özellikle Alexander Wendt, uluslararası ilişkilere inşacı (konstrüktivist) teoriyi uygulamasıyla değişik bir bakış açısı yaratılmasında önemli bir adım atmıştır. Amil, yapı ve kimliğin çıkar ilişkisini farklı olarak ele almıştır. A. Wendt, kimlik ve sosyal yapının çıkarın oluşmasında ön planda olduğunu ve hem yapının bireyi hem de bireyin yapıyı etkilediğini vurgular. Bu noktada tez kapsamında inceleneceği gibi, STK'ların politika oluşum sürecinde kendilerine nasıl bir kimlik atfettikleri ve bu noktada devlete bunu nasıl yansıttıkları önem arz eder hale gelmektedir. Yani dış politikanın inşası sürecinde, bir politik aktör olarak, sivil toplum örgütleri de etkili olmaktadır. Ayşe Buğra'nın da belirttiği gibi –konuyu birinci dereceden etkileyen- Türkiye'de iş çevrelerinin kendilerine atfettikleri kimlik dolayısıyla istekleri ve yaptıkları noktasında önemli kesişmelerin olması, bu perspektiften düşünülebilir. Denilebilir ki; inşacı (konstrüktivist) teori açısından mesele bir devletin kendini nasıl tanımladığı ve bu kimlik ekseninde politikasını nasıl oluşturduğudur.

Dış politika sürecinin, aktörlerinin ve analiz düzeyinin değiştiği ortadadır. Bu yüzden de yeni analiz boyutlarına gidilmektedir. Aktörlerin çoğalması ile birlikte yapılan çalışmalar ve karar alma süreçlerinin daha karmaşık bir yapıya büründüğü görülmektedir. “Dış politika kavramı her anlamdaki küreselleşmenin etkisiyle değişikliğe uğramaktadır.”²⁰ Bu süreç devam etmekte olup ve devam edeceğe benzemektedir.

²⁰ Büşra Ersanlı, “İçli-Dışlı Siyasal Faaliyet: Aracı Kurumlar-Toplumsal Hareketler”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 25.

Dış politikada karar mercileri; dış politika yapım sürecine katılan aktörler vardır. Ancak tarihsel süreç içerisinde, bu karar vericileri; farklı düzlemlerden hem uluslararası hem de yerel düzlemde etkileyen faktörler ortaya çıkmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesinin de etkisiyle, 1990'lı yıllarda sivil toplumun dış politika oluşum sürecinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu yıllarda artan demokrasi vurgusunun etkisi de göz önünde tutulmalıdır.

Burada ana etkileyici demokrasidir. Bu noktada demokrasinin tanımı ve özelliklerine değinmek yararlı olacaktır. Demos (halk) kökünden türeyen demokrasi, kısaca halkın kendi tarafından yönetilmesi; halkın yönetimidir. Ancak demokrasi, siyasi yelpazedeki birçok kesim tarafından çok farklı anlamlarda algılanmakta ve kullanılmaktadır.

Ancak demokrasinin genel geçer, burada işlenen konu açısından da önemli olan özellikleri vardır: siyasi eşitlik, çoğulculuk, katılım, oy hakkı gibi. Demokrasiye yüklenen özellikler günümüzde çoğaltılabilir; pozitif ayrımcılığın var olması, halkın kendini doğrudan ve sürekli bir biçimde yönetebilmesi, eşit fırsatlar ve bireysel liyakat, rekabetçi seçimler ve halkın menfaatlerinin korunması.²¹ Tezde işlenen genel konu açısından, bu konular doğrudan ilintilidir; çünkü demokrasi ve sivil toplum arasındaki ilişki oldukça sıkıdır. İyi bir sivil toplumun oluşabilmesi için demokrasinin kurallarının en iyi şekilde uygulanması gerekir. Halkın halk için yönetimi, işte bu noktada bilinçli bir halk sivil toplumun gelişmesini de beraberinde getirecektir. Tabi ki bu durum ülkeden ülkeye değişecektir. Ancak birçok ülkede sivil toplumun artan bir etkisinin olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Devletin, dış politikada etkisinin biraz daha gerilmesinin bir sebebi de karşılıklı bağımlılığın artmasıdır. Devlet dışı aktörlerin 1970'lerden sonra –Détente Dönemi'nden günümüze- artması ve bu noktada artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle “uluslararası ilişkiler ve dış politika alanlarında varolan yaklaşımların devlet merkezli ve siyaset egemen varsayımları için önemli sorunlar yaratmaya” başlıyordu.²² 1970'lerden sonra uluslararası ilişkiler teorilerinde devlet merkezli

²¹ Andrew Heywood, **Siyaset**, İstanbul, Adres Yayınları, 2011, s. 101.

²² Tayfur, **a.g.e.**, s. 96.

açıklamaların tatminsizliği nedeniyle yeni açıklamalar ve yönelimler başladı.²³ Bu durum yukarıda belirtilmişti.

Özellikle 1980'lerden sonra uluslararası sistem daha görünür ve daha çeşitli aktörlerle karşılaşmaya başladı.²⁴ Bunlardan biri de çok uluslu şirketlerdir. Örneğin, bir devlet bir politika uygulama noktasında, bir çok uluslu şirketin baskısına maruz kalabilmektedir. 1970'li yıllarda Şili'de, çıkarlarına ters düştüğü için Allende yönetiminin bir askeri darbeyle düşürülmesine yardımcı olan merkezi New York'ta olan Uluslararası Telefon ve Telgraf (International Telephone and Telegraph) şirketi bunun en önemli örneklerindendir.²⁵ Küçük ülkeler özellikle karar alma sürecinde, çok uluslu şirketlerin önemli lobi faaliyetlerine maruz kalmaktadırlar. Bu şekilde çok uluslu şirketler tarafından, iç ve dış politika oluşum sürecinde baskılanmış oluyorlar. Bu durum tez açısından da, ele alınan üç STK'nın ticaret odaklı üyelerden oluşması sebebiyle, artı bir önem arz etmektedir.

En önemlisi de dış politika analizi alanı, alt-yerel-ulusal gruplardan da gelen, dış politikanın daha demokratik bir düzeyde oluşturulması istekleriyle de ilgilenmeye başlamış olmasıdır.²⁶ Bu çalışmada özellikle vurgulanacak olan, işte bu noktadaki durum olacaktır. Dünyada genel bir artış seyri gösteren demokratikleşme talepleri, farklı temellere sahip ve farklı istekleri olan grupların dış politika sürecini de etkilemeye çalışmasını doğurmuştur. Özellikle artan bir eğilim gösteren uluslararası örgütlere katılım ve uluslararası alanda yeni örgütlerin ortaya çıkması, devletler üzerinde denetimi arttırmıştır. Burada etkili olan bir konu da; uluslararası hukukun kodifikasyonun artması ve sürekli uluslararası ceza mahkemesinin kurulması –1 Temmuz 2002 tarihinde Roma Statüsü ile kurulan uluslararası ceza mahkemesi- ve yerleşmeye başlamasının olduğunu belirtmek gerekir. Vatandaşların bağlı oldukları devletlerden ziyade başka mercilere başvuru yoluyla kendi devletlerini yönlendirmeye -bu noktada çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecek olan Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Derneği'nin (TÜSİAD) yurt dışında özellikle Avrupa

²³ A.e., s. 99.

²⁴ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, a.g.e., s. 1.

²⁵ Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve....**, a.g.e., s. 49.

²⁶ Tayfur, a.g.e., s. 102.

Birliği'nin (AB) etkisini Türkiye üzerinde göstermesi için Brüksel'de uyguladığı lobi faaliyetleri için çalıştıkları görülecektir.

Yukarıda bahsedildiği gibi dış politika karar alma sürecinde önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu bir anlamda karar alma ve politika oluşum sürecinin daha fazla demokratikleşmesidir. Burada sivil toplumun daha aktif bir şekilde sürece müdahil olmasının gerekliliği ortaya çıkacaktır. Daha demokratik bir politika oluşum süreci için sivil toplumun etkin olması bir ön şarttır.²⁷ Sivil toplumun etkisinin her alanda artmasıyla beraber devlet merkezli sistemin daha geçirgen bir yapıya dönüşmeye başladığı görölmektedir.²⁸ Son yıllarda yönetim kavramı ile şeffaflığın artmasının ne kadar çok uygulanmaya çalışıldığı dikkate alındığında, bu durum oldukça önemli bir ilerlemedir. Bu konu, aşağıda yönetim konusuyla da ilişkilendirilecektir.

Dış politika oluşum sürecini etkileyen birçok faktör ve aktörün olduğunu tekrar belirtmelidir. Dış politika oluşum sürecini açıklamaya çalışan bütün teori ve girişimler bunları hesaba katmaktadır. Örneğin, uluslararası ortam, yerel etkileyiciler, liderin durumu, bilginin yeterli olup olmaması, varolan olayın durumu, ulusal çıkar gibi. Bunların dikkate alınmasındaki amaç; sübjektif dış politika karar alma sürecinde bir anlamda daha fazla objektif dış politika karar alma sürecine yaklaştırmaktır. Bunların yanına 1980'lerde daha çok duyulan kamuoyu etkisi de koyulabilir. Bu olgu, günümüzde daha çok sivil toplum kavramı ile de açıklanmaktadır.

Bundan sonraki başlıklarda sivil toplum ve hem dünyada hem de Türkiye'de etkisini arttırmasının nedenlerine değinilecektir.

²⁷ Metin Heper, Senem Yıldırım, "Revisiting Civil Society in Turkey", **Southeast European and Black Sea Studies**, C.11,No:1, Mart 2011, s. 2.

²⁸ Özcan, "Sunuş", **a.g.e.**, s. 11.

1.2. Sivil Toplum

Bu bölüme ‘sivil toplum nedir?’ sorusu cevaplanarak başlanacaktır. Devamında, bu bölümde, tezin konusu çerçevesinde, sivil toplum ve sivil toplum örgütlerinin öneminden, tezin konusuyla ne kadar ilişkili olduğundan bahsedilecek ve sivil toplumun son yıllarda daha etkili hale gelmesini etkileyen faktörlere değinilecektir.

Sivil toplum, toplumsal ve siyasi aktörlerin bir arada yaşamak için bir araya geldiği, birbirini etkilediği ve tartıştığı buluşma yeridir.²⁹ Sivil toplum ve mobilizasyon süreci de birbirinin önemli tamamlayıcısıdır. Mobilizasyon sürecinde, sosyal hareketler, çıkar grupları ve sivil toplum gruplarıyla ilişkili halinde olup, her biri de birbirini etkiler ve birbirlerinden etkilenirler.³⁰ Sivil toplumun hareketli ve başarılı olması, demokrasinin ilerlemesi ve faaliyet alanını arttırması noktasında çok önemli bir yere sahiptir.³¹ Aşağıda daha ayrıntısı ile değinilecek olan katılımcılık, sadece iç politikaya yönelik değil dış politikaya yönelik bir durumu da kapsamaktadır. Tez çerçevesinde, bu durum ele alınması gereken temel konulardan birini oluşturur. Dış politikanın demokratikleşmesinde sivil toplum örgütlerinin çok önemli bir yeri vardır. Bu durum bu kısımda vurgulanacaktır.

Sivil toplum, hükümetlerin temsil edilmediği (non-governmental organization) aktörler, hükümet dışı aktörler (NGO) olarak düşünüldüğünde, bunların egemen devletin politika oluşturma sürecinde son yıllarda, bu aktörlerde hem niteliksel hem de niceliksel olarak yaşanan değişikliklerle, çok etkin hale geldiği belirtilebilir.

Tarihsel süreç içerisinde, modern anlamda Hegel’e kadar götürülen bir sivil alan tartışması olmuştur. Hegel’e göre kendi kişisel çıkarları peşinden koşan bir birey sivil toplumun oluşması sürecinde engel teşkil edecektir. Hegel, sivil toplumu bireylerin kişisel çıkarlarının çatıştığı bir alan olarak ortaya koymuştur.

²⁹ Metin Heper, Senem Yıldırım, **a.g.e.**, s. 4.

³⁰ David S. Mayer, Douglas R. Imig, “Political Opportunity And The Rise And Decline of Group Sectors”, **The Social Science Journal**, C.30, No:3, 1993, s. 254.

³¹ Ziya Öniş, Umut Türem, “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, **Turkish Studies**, C.2, No:2, Güz 2010, s. 95.

Batı liberal düşünüşünde önemli bir sivil toplum ve demokrasi çalışması sunan diğer bir isim de Alexis de Tocqueville'dir. Özellikle 'Amerika'da Demokrasi' adlı eseriyle sivil toplum ve eşitliğin, despotluğun önünde engel teşkil edeceğini belirtmektedir. Tocqueville'e göre bireyin toplumda aktif olmaması halinde yönetim sisteminde boşluk oluşacak ve bu boşluk merkezi yönetim tarafından dolduracaktır. Bireyin toplumsallaşması daha katılımcı bir toplum için oldukça önemlidir. Tekrar vurgulanırsa; yerel yönetimde boşluğun olması halinde, bu boşluk merkezi hükümet tarafından doldurulacaktır.³² İşte bu merkezin gücünün azalması, bireyin etkisini arttırmasına bağlıdır.

Robert Putnam'a göre de ilişkisel sosyal ağlar direk olarak hükümetin performansına etki eder.³³ Devletin ve sivil alanın ne olduğu ve devletin ne olacağı tartışmaları da bu noktada düğümlenmektedir. Mesela, minimal devlet tartışmaları liberal teori açısından büyük bir yere sahiptir. Mesele devletin egemenliğinin sınırının nereleri ve nasıl kapsayacağı ve Aristo'nun dediği gibi; siyasi bir hayvan olarak insanın, siyasa oluşum sürecine ne oranda katılacağıdır. Tekrar vurgulanırsa, daha demokratik bir yapı için sivil toplum olmazsa olmaz şartlardan biridir. Demokratik yapının gelişiminin, sadece iç siyasete yönelik olarak görülmediğini tekrar belirtmekte yarar vardır.

Sivil toplumun işlevlerini, onlardan neler beklendiğini ve tezde nasıl ele alınacağı belirterek devam edilecektir. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) raporunda işlevleri açısından sivil topluma bakıldığında şu özelliklerin olması belirtilmektedir: a) toplumsal sorunları çözmede etkin bir araç olarak görülür, b) bu çözümlerin oluşturulması sürecinde başta devlet olmak üzere farklı siyasal, toplumsal ve ekonomik aktörlerle işbirliği yapar, c) böylece "etkin ve aktif yurttaşlık" kurumunun varoluşunu sağlar, d) yurttaş katılımının gününbirlik ve dolaysız sağlanması ile iyi işleyen liberal bir demokrasiye katkıda bulunur, e) bu katkı özellikle devletin etkinliklerine gereklilik, verimlilik, meşruluk ve şeffaflık getirmede önemlidir, f) ayrıca var olan farklı ekonomik, toplumsal ve siyasal aktörler

³² Markus Ketola, "EU Democracy Promotion in Turkey: Funding NGOs, Funding Conflict", **The International Journal of Human Rights**, C.15, No:6, Ağustos 2011, s. 789.

³³ A.e., s. 789.

arasında demokratik, adil ve katılımcı bir müzakere ortamı yaratılmasına yardımcı olmak.³⁴ Ana çerçeveyi oturtmak açısından bu özellikler çok önemli bir yere sahiptir.

Sivil toplum tez kapsamında kullanılırken, yukarıdaki özellikler yanında kâr amacı gütmeyen sektör geniş yelpazesi tanımıyla da kullanılacaktır.³⁵ Tezde sivil toplum oldukça geniş bir tanımla düşünölmekle beraber metinde derinlemesine inceleme bakımından ekonomi odaklı faaliyet gösterenlerin oluşturduğu STK'lar ele alınacaktır. Bunların ele alınmasındaki neden ise daha etkin oldukları düşöncesi ve bunların Türkiye'de daha eski bir yapılanmaya sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Çalışmada bu durum da gösterilmeye çalışılacaktır. Şunu da eklemek gerekir ki; küreselleşmeyle beraber çevreden kadın hareketlerine birçok alanda sivil toplum etkili olmaya başlamış; ancak küreselleşme ve ticari faaliyetlerin etkisinin artması, dünyada ekonomik faaliyet odaklı STK'ların daha etkin olmasını sağlayan sebeplerden olmuştur.

Konuya, sivil toplumun uluslararası ilişkiler teorileri açısından nasıl değeriendirildiğine bakmakla devam edilecektir. Realist kuram açısından bakıldığında, karşımıza sadece devletlerin bir aktör olarak kabul edildikleri durum ortaya çıkmaktadır. Hem klasik realist kuramcılar Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr ve Edward Hallet Carr gibi yazarlar hem de neo-realistler Kennetz Waltz ve John Mearsheimer gibi kuramcılar, sivil toplum olgusunu dikkate almamaktadırlar. Realist ve neo-realistlere göre; sistem 'devlet' denilen tek bir aktörün uyguladığı kararlar etrafında şekillenmektedir. Realizme göre, devlet zaten rasyonel kararları alacaktır. Dış politika konusunda da bahsedildiği gibi, yüksek politika alanı önceliklidir. Bu noktada ulusal çıkar ve devlet çıkarı ön plana çıkmaktadır. Ancak sivil toplum, sadece devlet çıkarını dikkate alan bir yapı olarak düşünölmemelidir. Uluslararası bağlantıları olan ve bazen kendi devletinin aleyhine çalışan baskı

³⁴ TÜSEV, "Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası- Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II", **TÜSEV Yayınları**, Mart 2011, s. 51.

³⁵ Lester M. Salamon, Helmut A. Anheier, "In Search of thr Nonprofit Sector I. Question and Definations", Working Paper of teh John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, No:2, Baltimore: The Johns Hopkins for Policy Studies, 1992, Aktaran; Erhan Doğan, "Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum", Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 58.

grupları da vardır. STK'lar daha geniş perspektiften bakılarak baskı grubu olarak da düşünülebilir.

Diğer taraftan uluslararası ilişkiler teorileri açısından çok önemli bir yere sahip olan liberalizme bakılırsa durum değişecektir. Bu teori kapsamında özellikle Soğuk Savaşın bitmesiyle beraber, devlet yanında yeni aktörlerin de ortaya çıktığını göz önüne almışlardır. Özellikle neo-liberaller bu konuda önemli çalışmalar yapmışlardır. Uluslararası sistem ve devlet yanında/ötesinde uluslararası örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarını da inceleme alanı haline getirmişlerdir.³⁶ Neo-liberal siyasalara hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde STK'lar tarafından destek verildiği görülmektedir.

Tabi ki uluslararası ilişkiler alanında, çok yeni etki alanı oluşturan, uluslararası ilişkilerde yeni yaklaşımlar adıyla anılan teoriler de gelişmeye başlamaktadır. Uluslararası ilişkilere feminist teorinin uygulanması bunun en iyi örneklerindendir. Bu uygulamada direkt olarak kadınların uluslararası sistemde nerede yer aldıkları durumu tartışılmaktadır. Bunun özellikle 1990'lardan sonra artan kadın hareketleri doğrultusunda geliştiği dikkate alınmalıdır. 'Dış Politika Oluşum Süreci ve Aktörler?' başlığında belirtildiği gibi; klasik uluslararası ilişkiler teorilerinin yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Daha kimlik ve yapı eksenli, sosyal alana daha fazla vurgu yapan uluslararası ilişkiler teorileri, yeni yaklaşımlar adı altında oluşmaya devam etmektedir başlamıştır. Tezde bu perspektiften, sivil toplumun, yapının ve kimliğin daha etkin olduğu perspektifi üzerinden ilerleyecektir.

Yukarıda vurgulandığı gibi, dış politika oluşum sürecinde yeni aktörler etkisi ortaya çıkmıştır. Öte yandan aktör olarak varolan ancak etkisiz olanlar da vardır. Özellikle dış politika oluşum sürecinde STK'ların etkisi ön plana çıkacaktır. Ancak aşağıda etraflıca tartışılacağı gibi; her STK'nın etkisi farklı olacaktır. Literatürde rahatlıkla görülebileceği üzere; bir görüş de sivil toplumun önemini belirtir; demokrasinin yerleşmesi için siyasi partiler ve sivil topluma ihtiyaç vardır. Dış politikanın daha demokratik hale gelmesi için de bu iki kurum çok önemlidir.

³⁶Erhan Doğan, "Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları", Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 56.

Merkezi karar alıcılar olan devlet ve hükümet, son yıllarda özellikle 1980'lerden itibaren değişen siyasal sürece ve uluslararası düzleme ayak uydurmak zorunda kalmakta ve aracı kurumların sayısı artmakta ve daha etkili bir duruma gelmektedirler.³⁷ Bu gelişmeler karar alıcıların çoğalması ve bunun ötesinde uygun bir sivil toplum için merkezi otoriteye karşı koyabilme gücüne sahip olma durumunu artıracaktır.³⁸ Ekonomik alanda neo-liberal rüzgârlarla beraber özellikle işadamlarının etkilerinden yararlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de de, bu durum net bir şekilde görülmüştür. 24 Ocak Kararlarıyla artan liberalleşme ve dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın işadamlarıyla seyahatlere beraber gitmesi ve dış politikanın ticari faaliyetlerle ilişkisi daha sıkı hale getirilmeye çalışılmıştır.

Sivil toplumun oluşması için ön gerekliklerden biri de pazar ekonomisinin olmasıdır.³⁹ Bu konu, liberal bakış açısında böyle olmakla birlikte sorgulanır bir durumu da vardır. Burada özgürlüklerin arttırılması noktasından hareket edilmektedir. Bu noktada burjuvazinin oluşması doğrudan bununla bağlantılıdır. İş çevreleri bu noktadan hareket edilirse; görülecektir ki, önemli katılımlarda bulunabilir. Ancak, STK'lar kendilerine farklı misyonlar yükleyebilir. Ayşe Buğra'nın da belirttiği gibi; Türkiye'deki iş çevreleri kendilerinde toplumun gelişmesi için bir sorumluluk hissetmektedirler.⁴⁰ Böyle durumlar olabileceği ve yukarıda belirtildiği gibi kâr amacı gütmeyen STK'lar olmakla beraber, ticaret odaklı kesimlerin kurduğu STK'lar, son kertede sivil toplumun ve liberal değerlerin gelişmesiyle beraber, pazarın da gelişeceğini düşünmektedirler.

Önemli bir konu da sivil toplum grupları arasındaki etki dereceleridir. Bu noktada ticari odaklı gruplar daha etkin rol oynamaktadır. Küreselleşme ve liberalleşme ile birlikte artan oranda ekonomik çıkar grubu oluşmaya başlamış ve bunlar devletin hem iç hem de dış politika da refahı sağlamak için yardımcı olmak adına söz sahibi olmuşlardır.⁴¹ Bu duruma örnek olarak, tezde de görüleceği üzere

³⁷ Büşra Ersanlı, "İçli-Dışlı Siyasal Faaliyet: Aracı Kurumlar-Toplumsal Hareketler", Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (der.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 26.

³⁸ Metin Heper, Senem Yıldırım, **a.g.e.**, s. 4.

³⁹ **A.e.**, s. 5.

⁴⁰ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 16.

⁴¹ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, **a.g.e.**, s. 15.

TÜSİAD, Türkiye’deki diğer STK’lara göre daha etkindir. Diğerlerinin özellikle Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve Türkiye Odalar, Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu’nun (TUSKON) etkisi 2000’li yıllarda artmaya başlamıştır.

Sivil toplumun oluşması için diğer önkoşullar ise okuma-yazma oranının yüksek olması-yaygın yayın kültürü, toplum içinde yatay bağlar, grup içi ve grup dışı uyumdur.⁴² Bilginin önemi göz önünde tutulursa bu ön koşullar çok önemli bir yere sahiptir. Daha katılımcı ve daha takipçi bir sivil toplum için iyi eğitim ve öğretim almış bireyler gerekmektedir.

Dış politikanın daha gündemde olması, daha çok konuşulması ve dış politika alanını ile daha çok ilgilenen STK’ların artması ve bunların daha etkin hale gelmesi⁴³ dış politika analizinde daha mikro düzeyde çalışmalar yapılmaya başlamasına neden olmakta ve daha yerel düzeyde aktörlerin dış politika yapım sürecinde yerini almasını sağlamaktadır. Bu durum tezin önceki kısımlarında da denildiği gibi; dünyada oluşan eleştirel teorilerin artmasıyla da ilgilidir. Daha mikro düzeyde ve kimlik çalışmaları hem uluslararası ilişkileri hem de dış politika düzeyinde de önemli düşünsel değişimlere sebep olmaktadır. Post-modernizm ve konstruktivizm gibi teoriler bunun kanıtıdır. Bu teoriler fail’e (özne) oldukça önem verirler. Bu fail, birey ve onun oluşturduğu sosyal yapı olarak düşünülmektedir. İşte bu noktada sivil toplumun siyasa oluşturma ve karar alma sürecinde etkisi daha çok belirlemeye başlamaktadır.

Sivil toplumun etkin bir güç olmasının diğer bir yönü ise “uluslararasılaşma”⁴⁴ kavramı ile açıklanabilecek bir durumun ortaya çıkmasıdır. Artık bireyler de sorunları rahatlıkla uluslararası platformlara taşıyabilmektedir. Bunun en önemli örnekleri, tartışmalar barındırsa da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve son yıllarda yerleşik bir uluslararası ceza mahkemesi gibi uluslararası mahkemelerin varlığıdır. Bunun yanında gelişen bir sivil toplum ile bu

⁴² Metin Heper, Senem Yıldırım, **a.g.e.**, s. 4.

⁴³ Erhan Doğan, Semra Cerit Mazlum, “Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar Ve Yeni Aktörler”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 11.

⁴⁴ Özcan, “Sunuş”, **a.g.e.**, s. 14.

sorunlar daha rahat gündeme getirilebilmekte ve iç politikanın konusu olabilecek bir durum dış politika konusu haline gelebilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; sivil toplum yekpare bir yapı olmadığı gibi farklı güçte ve siyasi görüşlere sahip gruplar tarafından da oluşturulabilir.⁴⁵ Sürece daha fazla ve çeşitli görüşleri barındıran aktörlerin katılması, politika oluşturma sürecinde devlete daha fazla baskı oluşturma gücü sağlamaktadır. Burada vurgulamaya çalışılan, politika oluşum sürecinin hem ulusal hem de uluslararası alandaki STK'lar tarafından etkilenir hale gelmesidir. İşte bu noktada da, devletler dış politika oluşum sürecinde sivil toplumu daha çok dikkate almak zorunda bırakılmaktadır. Örneğin, AB her yıl yayımladığı ilerleme raporları ile Türkiye'ye eleştiriler getirip gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamada etki oluşturmaktadır. Bu ilerleme raporlarıyla sivil topluma daha fazla dikkat çekilmektedir.

Şu durumda önemle belirtilmelidir ki; STK'lar her zaman devlet ile karşı karşıya olmazlar, bazen onlarla işbirliği halinde de olurlar.⁴⁶ Tezde de görülebileceği gibi; bu noktada Türkiye'de bazı STK'ların hükümet ile beraber hareket ettiği görülecek ve bazılarının etkisini Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarları döneminde arttırdığı belirtilecektir. Buna örnek olarak konu dâhilinde MÜSİAD gösterebilir. Şurası bir gerçektir ki inşacı (konstrüktivist) perspektiften bakılırsa kimlikel durum ve algılamalar açısından AKP ve MÜSİAD'ın uyumu ve bu yönde benzer politikalar izlediklerini göstermektedir.

İnşacı (konstrüktivist) açıdan kimliğin etkisinin nasıl hem dış politikaya hem de dernek ya da sivil toplumun hareketlerine etki ettiğini bir başka örnekle de sunulabilir. Türkiye'nin Kosova Savaşı'nda yeterince destek vermediğini düşünen Arnavut dernekleri Türk Dış Politikası'nı benimsememiş; ancak Kosova Savaşı sonrası, Türkiye'nin Makedonya ve Kosova'da Arnavut ve Türk toplulukları arasındaki yakınlaşmayı desteklemesi ile Arnavut derneklerine Türk Dış

⁴⁵ Sefa Şimşek, "Transformation of Civil Society In Turkey: From Quantity to Quality", **Turkish Studies**, C.5, No:3, Güz 2004, s. 47.

⁴⁶ Özcan, "Sunuş", **a.g.e.**, s. 15.

Politikası'nın söylemi yansıdığıdır.⁴⁷ Bu kimlik eksenli Türk Dış Politikası için; son yıllarda, Türkî kimliğe sahip ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi noktasında çalışan STK'ların sayısının artması da gösterilebilir.⁴⁸

Sivil toplum kavramının uluslararası sistemde artan etkisi siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe de vurgulanmaktadır. Küresel bir kamusal alanda oluşan ve bu noktada uluslararası işbirliğine vurgu yapan ve karşılıklı bağımlılığı da vurgulayan bir yapı ortaya çıkmaktadır. Küresel sivil toplum (global civil society) kavramı oldukça yaygın kullanılmaya başlamıştır. Virgile Perret, üç ana gövdede bu konuyu ele almıştır; neo-liberal bakışta- küresel yönetim, marksist bakış açısında daha neo-gramşiyen bir yol ve Kantçı bakış açısından da global-küresel sivil toplum yönüyle bahsetmektedir.⁴⁹ Özellikle Kantçı bakış açısı, uluslararası kamuoyu oluşum açısından çok önemli bir yere sahiptir. Küreselleşme başlığı altında da vurgulanacağı gibi küreselleşmeyle beraber bu teorinin etkisi artacaktır.

Ancak şöyle bir durumda vardır ki; her yerde sivil toplum ile demokrasi arasındaki korelasyon aynı değildir.⁵⁰ Ayrıca sivil toplumun bireyselliği de içinde eritmiş olması gereklidir. Fuat Keyman'ın da belirttiği gibi: “İdeal anlamda sivil toplum aktif ve dönüştürücü bireyselliğin kolektif biçimidir.”⁵¹ Bireyselliğin içinde eridiği fakat farklılıkların da önemsendiği bir durumdan söz etmek mümkündür. Burada ‘farklılıklar içinde birlik’ olarak belirtilecek, Eski Yunana kadar götürülebilecek bir politik görüşten de bahsedilebilir.

Dünyada ve Türkiye’de yerel STK’lar artık uluslararası bağlantılar sağlamaya da çalışmaktadır. Hem uluslararası örgütlerle hem de uluslararası alanda çalışan

⁴⁷ Nurcan Özgür Baklacioğlu, “Türkiye’nin Balkan Politikasında Rumeli ve Balkan Göçmenleri Dernekleri”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 113.

⁴⁸ Filiz Sever Cicioğlu, “Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları: Türkiye’nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerinden Bir Değerlendirme”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, C.1, No:1, s. 84-85.

⁴⁹ Virgile Perret, **Civil Society International System: A Typology of Roles and Political Function**, s. 3. Bu metin 20. 9-13 Temmuz 2006’da Japonya Fukoka’da düzenlenen 20. Uluslararası Siyaset Bilimi Birliği Kongresi’nde sunulmuştur. (Çevrimiçi)

http://www.academia.edu/1859830/Civil_society_in_international_relations_a_typology_of_roles_and_political_functions, 16 Mart 2014.

⁵⁰ Şimşek, “Transformation of Civil Society...”, **a.g.e.**, s. 46.

⁵¹ E. Fuat Keyman, **Değişen Dünya, Değişen Türkiye**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 200, s. 168.

STK'larla çalışmak, yerel STK'lara avantajlar sağlamaktadır. Bu yolla yerel çaptakiler önemli derecede bir tecrübe, know-how ve fon sağlamaktadırlar.⁵² Türkiye açısından, AB'nin önemli bir katkısı vardır. Özellikle AB, Türkiye'de STK'lara önemli finansal kaynaklar ve çok önemli tecrübe aktarımında yardımlarda bulunmaktadır.

Demokratik toplumun iki önemli direğinin sivil toplum ve partiler olduğu belirtilmişti. Partiler zaten hem Türkiye'de hem de dünyanın birçok ülkesinde politika oluşum sürecinin ana aktörü olarak yer almaktadır. Ancak burada önemli olan nokta daha şeffaf ve katılımcı bir politika oluşturma süreci olmasıdır. Bu durumda partilerin yetersiz kaldığı söylenebilir. Tam bu noktada da sivil toplumun etkisi ortaya çıkmaktadır. Partiler, STK'ların isteklerini politika oluşturma alanına taşımali ve bu örgütlerin gelişimini sağlamalıdır.⁵³ David Easton'ın siyasal sisteminde de belirttiği gibi geri beslemenin (feed back) önemi, yeni politikalar oluşması için oldukça önemlidir.

Sivil toplumun, demokrasi için çok önemli iki payandadan biri olduğunu dış politikanın demokratikleşmesi kapsamında belirtilmişti. Ancak sivil toplumun tam manasıyla ve layıkıyla hareket etmesiyle bu durum sağlanacaktır. Bu noktada STK'ların sorunlarından da bahsetmek yararlı olacaktır. STK'ların finansal kaynak peşinde koşmak, kapasite sorunlarına odaklanmak ve örgütsel büyümeye daha fazla değer veren bir yapıya sahip olmak için çalışmaları, asıl görevleri olan; toplumsal sorunların tartışma alanına girmesini ve politik sürece daha etkin girilmesi işlevini aksamaktadır.⁵⁴ Yani sivil toplumun demokratik sürece daha etkili katılımı gerekmektedir.

Dış politika açısından söylersek, örneğin yapılacak bir anlaşmanın –tabi ki teknik boyutu işin içine katmazsak- vatandaşa böyle bir anlaşmanın yapılıyor oluşundan, somut olarak girdi ve çıktısından haberdar edecek yapı olarak sivil toplumun örgütlü olması gereklidir. David Easton'ın siyasi modelini kullanırsak;

⁵² Ayça Ergun, "Civil Society in Turkey and Local Dimensions of Europeanization", **Journal of European Integration**, C.32, No:5, Eylül 2010, s. 511.

⁵³ Keyman, **a.g.e.**, s. 169.

⁵⁴ **A.e.**, s. 204.

sivil toplum isteklerini siyasa oluşum sürecine sokabilmeli ve siyasi mekanizmada etkin olabilmelidir. Tezde sıkça belirtildiği gibi; dış politika kararları direkt olarak vatandaşları etkilemektedir. Bu durum küreselleşmeyle birlikte etkisini daha çok gösterir hale gelmiştir.

Durum başka bir noktadan ele alınacak olursa; sivil toplumun gelişmesi devletin elinde bulundurduğu gücü kötüye kullanmasını da engelleyecektir.⁵⁵ Tersinden söylenecek olursa; daha katılımcı ve demokratik bir yapı politika yapım sürecinde sivil toplumun daha etkili olmasını sağlayacaktır. Demokratikleşme ve siyasa yapım süreci bu durumda görüleceği üzere oldukça etkileşim içindedir. Karar alma sürecinde sivil toplumun etkili olabilmesi ülkenin rejiminin, siyasi kültürünün ve demokrasi niteliğinin yüksekliği ile de alakalıdır. Ancak ülke ne kadar demokratik olursa olsun, ülkedeki STK'ların becerileri, etkili ve verimli çalışmaları da dış politika oluşum sürecinde etkili olmalarını belirleyecektir.⁵⁶

Demokrasi perspektifinden bakılacak olursa; görüleceği gibi sivil toplum ve dış politika oluşum süreci arasında oldukça yakın bir bağ vardır. Bu durum bu tez açısından da büyük bir öneme sahiptir. Çünkü dış politika oluşum sürecine sivil toplumun etkisi ve katılımı incelenecektir. Bu katılım ve etkinin arttığı iddia edilecektir.

Son olarak belirtilmesi gerekir ki; sivil toplum kavramı oldukça geniş bir literatürü kapsamaktadır. Bu çalışmada sivil toplum yukarıda ve Türkiye'de sivil toplum başlığı altında belirtildiği gibi incelenecektir. Geniş ve bu çalışmanın kapsamını aşan bir sivil toplum tartışmasına girilmeyecektir.

⁵⁵ Markus Ketola, "EU Democracy Promotion in Turkey: Funding NGOs, Funding Conflict", **The International Journal of Human Rights**, C.15, No:6, Ağustos 2011, s. 789.

⁵⁶ Doğan, a.g.e., s. 60.

1.3. Küreselleşme ve Neo-liberal Politikaların Sivil Toplumun Gelişimine Etkisi

Küreselleşme ve neo-liberal politikaların sivil toplumun gelişiminde etkili olduğunu belirtmekle beraber, bunun olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu tartışılacaktır. Özellikle ekonomik faaliyetlerde küreselleşmenin artması, ekonomik odaklı örgütlerin etkisi açısından daha fazla önem arz etmektedir. Bu başlık, incelenen dört STK'nın da ekonomik odaklı olması sebebiyle önem kazanmaktadır. Bu başlık altında küreselleşme tanımları da yapılarak, konuyla ilgisine değinilecektir.

Dünyada birçok alanda ekonomiden kültüre, teknolojiye iletişime gelişmeler ve değişimler olmuştur. Bu tezin çerçevesinde önemli olanlar, oldukça artan bir şekilde yeni grupların temsili, ekonomik liberalizasyon, nüfus alanlarındaki değişimler, yönetim kavramı içerisinde toplumların farklı gruplarının temsil isteklerinin artması ve küreselleşme (globalization) gibi olgulardır.⁵⁷

Literatürde, küreselleşme tartışmaları ve etkilerini oldukça önemli ve etkileyici görenler olduğu gibi bunun etkilerinin çok da fazla olmadığını, bunun yanında küreselleşmenin özellikle 20.yy'da hız kazandığını fakat bunun daha öncesinde de var olduğunu, küreselleşmeden ziyade bir bölgeselleşme olduğunu savunanları da görmek mümkündür.⁵⁸ Ancak yine de küreselleşme olgusu ile topyekûn bir olaydan bahsedilmektedir. Bu olgu insanları, şehirleri, algıları, devletleri ve birçok şeyi etkileyecektir. 'Karmaşık teknolojik, ekolojik ve kültürel yapılar ve süreçlerin etkileri gezegenin tümünde hissedilmekte ya da en azından devletlerin ülke sınırlarını aşan ya da yok sayan bir hareket'⁵⁹ ortaya çıkmaktadır. Bu olgu veya hareket 'aşan' bir hareket olarak düşünülebilir. En önemlisi de düşünce biçimlerinde bir değişime de neden olmakta en azından tartışmalar yaşanmasına sebep olmaktadır. Görüldüğü gibi küreselleşme etkileri ne olursa olsun bir gerçekliktir.

⁵⁷ Juliet, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, **a.g.e.**, s. 1-2.

⁵⁸ Bu konuda, David Held-Anthony McGrew'un derlediği, **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevinden çıkan kitap yararlı olacaktır.

⁵⁹ Gianfranco Poggi, **Devlet-Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 241.

Küreselleşme tarihsel süreç içerisinde özellikle 20. yy'ın son çeyreğinde hız kazanan tarihsel bir dönüm noktası olarak da görülebilir. Küreselleşme, 1980'den sonra yeni sosyal hareketler teknolojik gelişmeler ve küresel iletişimin artması ile daha görünür hale gelmiştir.⁶⁰ Kürselleşme ile birlikte siyaset yapım zeminlerini dönüştürürken, aynı zamanda ulus-üstü aktörleri (AB, International Monetary Fund-IMF, Birleşmiş Milletler-BM gibi) ve ulus-altı aktörleri siyasal alanın iç aktörlerine dönüştürmeye başlamıştır.⁶¹ Bu gibi örgütler ulusal düzeydeki STK'ları oldukça fazla etkileme ve finansa etme gücüne sahiptirler. Tezin içeriği açısından bu durum önemlidir.

Burada küreselleşmeyi, Anthony Giddens'in 'uzak yerellikleri yerel olayların millerce ötedeki olaylar tarafından biçimlendirdiği bağlantılar kuran dünya çapında toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması' olarak da ele almak mümkündür.⁶² İşte bu süreçte uluslararası alanda önemli etkiler oluşmakta ulus-devletin geçirgenliği artmaktadır. David Harvey de, 'Post-modernliğin Durumu' adlı eserinde zaman-mekân sıkışması kavramına atıfla artık mesafelerin daha da kısaldığı bu noktada insanların sınırlar, zaman ve mesafeler üzerinde düşünüş tarzının değişmeye başladığını yazmaktadır.⁶³ Bunun yanında uzakların artık o kadar uzak değil ve sınırlarında artık o kadar katı olduğu fikrinin aşınmaya başladığını belirtilmektedir. Dünya ve insanlar artık daha yakındır. Daha önemlisi bazı sorunların –çevre sorunları, nükleer enerji kullanımı, su, açlık, yoksulluk, sömürü vb.- sadece ortaya çıktığı bölgenin kendi sorunları olmadığı fikri oluşmakta bu durum da politika oluşum süreçlerini etkilemektedir. Bunun teknolojik gelişmeler ile oldukça sıkı bir bağlantısı vardır. Bu süreçlerde ulusal düzeyde bir STK, kendi paydaşı STK'larla daha yakın ve hızlı iletişim kurarak sorunların çözümünde kendi devletlerine baskı oluşturabilmektedir. Bunu yanında uluslararası toplumun ilgisini çekebilmektedir.

⁶⁰Sefa Şimşek, "New Social Movements in Turkey Since 1980", **Turkish Studies**, C.5, No:2, Güz 2004, s. 111.

⁶¹Keyman, **a.g.e.**, s. 8.

⁶²Anthony Giddens, "Modernliğin Küreselleşmesi", David Held-Anthony McGrew (ed.), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 81.

⁶³David Harvey, **Post-Modernliğin- Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri**, İstanbul, İstanbul, 2006, s. 270.

Bazı devletler yukarıda belirtildiği üzere, değişikliklerle mücadele ederken bazıları da bu değişikliklere ayak uydurmaya başlamışlardır.⁶⁴ George Modelski'nin de belirttiği gibi; küreselleşmeden 'birden fazla tarihsel dünya toplumunun tek bir küresel sistem içinde bir araya getirilmesi süreci' olarak da bahsedilebilir.⁶⁵ Bazı devletler bu duruma daha çabuk uyum sağlarken bazıları da daha geç kalmaktadır. Böylece uluslararası politik sürecin oluşumunda önemli dengesizlikler ortaya çıkmaktadır.

Türkiye dâhil olmak üzere, birçok ülkede bu değişikliklere şahit olunmaktadır. Türkiye bazı ülkelere göre geriden gelse de bazılarına göre oldukça yol kat etmiştir. Özellikle sivil toplumun artan etkisi ve insanların dünyanın çok uzak bölgelerindeki olayları da takip edip tepki gösterdiği ortadadır. Türkiye'de 1980'lerin sonuna doğru sivil toplum örgütlerine daha iyimser bir tavırla bakmaya başladı.⁶⁶ Küreselleşmenin ve dünyadaki genel algının bu yönde olduğu ve Türkiye'nin de bu yönde baskı altında olduğunu burada hatırlatmakta yarar var. Çünkü Türkiye kendini Batı'ya yakın olarak görmekte ve Türkiye'de daha şeffaf bir ortamın oluşması, bu noktada oldukça önem arz etmektedir.

Türkiye, özellikle IMF ve Dünya Bankası (World Bank) ile 1990'larda ilişkisini arttırınca yönetim kavramı Türkiye'de daha etkili olmuştur. Ve tabi ki; BM'nin de Türkiye'de sivil toplumun oluşumundaki etkisi de unutulmamalıdır. Şu da bir gerçektir ki; sivil toplum örgütleri uluslararası kuruluşlar tarafından yerel düzeyde stratejilerini geliştirmek için önemli bir ajan olarak görülmektedir.⁶⁷ Bu durumda Türkiye'deki STK'lar da, bahsi geçen örgütlerin politikalarının dolaylı yoldan uygulamaktadır.

Tabi ki küreselleşmeyi, tamamen yararlı bir biçimde ele almak da yanlış olacaktır. Ekonomik anlamda bir küreselleşme yine 'büyük devletlerin' ve çok uluslu şirketlerin daha çok kazanmasına yardımcı olacaktır.

⁶⁴ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, **a.g.e.**, s. 2.

⁶⁵ George Modelski, "Küreselleşme", David Held-Anthony McGrew (ed.), **Küreselleşme Dönüşümleri-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 75.

⁶⁶ Şimşek, "New Social Movements...", **a.g.e.**, s. 112.

⁶⁷ Daniella Kuzmanovic, "Project Culture and Turkish Civil Society", **Turkish Studies**, C.11, No:3, Eylül 2010, s. 431.

Neo-liberal çerçeveden bakıldığında, yönetim denem kavramının ulusal ve uluslararası alanda çok sık kullanılır olduğu görülmektedir. Yönetim kısaca birçok aktörün, şeffaf olan politik sürece katılması durumudur. Büşra Ersanlı, küreselleşmeye şu şekilde bakmaktadır; küresel bir yönetimden ziyade “yönetim de içeren dış politika” demektedir. Bu görüşü destekleme noktasında olan görüşler de vardır. Hem kazanan bir tarafın da olması hem de küreselleşmenin ulus-devlette, uluslararası sistemde, demokraside, refah devletinde, modern siyasi kurumlarda değişikliğe sebep olduğu ortadadır; ancak bütün sayılanlar hala ayaktaadır.⁶⁸

Tabi ki küreselleşmenin avantajları olduğu gibi dezavantajları vardır. Bu noktada sivil toplum olumsuz etkilenebilmekte ve bazı gruplar bu süreçten hem rahatsız olmakta ve hem de olumsuz yönde etkilenmektedirler. Uluslararası kuruluşların baskılarıyla oluşturulan ve desteklenen birçok örgüt ve bunun yanında birçok proje mevcuttur. Bu grupların ve örgütlerin insanları liberal pazara daha açık hale getirildiği de belirtilmektedir. Çünkü IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, MÜSİAD bölümünde de belirtildiği gibi; bazı STK’lar –MÜSİAD’ın bakışı olumsuzdur- tarafından olumsuz eleştirilere maruz kalmaktadır. İşte tam bu noktada bazı gruplar –örneğin, MÜSİAD’ı oluşturan üye ve MÜSİAD başlığı altında değinilecek olan, gelişen ‘İslami burjuvazi gibi gruplar- bu durumdan çekinmektedirler. Bu gibi gruplar, kendi değerlerinin yok olduğunu ve ‘batıdan’ gelen emperyal bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını düşünmektedirler.⁶⁹ Bu durum tersi tepkiler oluşturarak, mikro milliyetçilikleri ve aşırı sağın yükselmesini tetikleyebilmektedir. Ya da bu durum, daha küçük ve ulusal düzeyde kimliklere bağlı siyasaların oluşturulmasına sebep olmaktadır.

Küreselleşmenin zararlı etkilerinden az da olsa yukarı ki kısımda bahsedilmişti. Birinci küreselleşme hareketinin -1990’larda neo-liberal politikalarla bekleneni verememesi yanında 2000’li yıllarda ikinci küreselleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye Jr. küreselleşmeye daha çok

⁶⁸ Micheal Zürn, “Globalizing Interest-An Introduction”, Micheal Zürn, Gregor Walter (ed.), **Globalizing Interest-Pressure Groups and Denationalization**, New York, State University of New York Press, 2005, s. 1.

⁶⁹ Kuzmanovic, a.g.e., s. 439.

ekonomik bağlamda ‘karşılıklı bağımlılık’ çerçevesinde bakmaktadırlar.⁷⁰ Yukarıda da denildiği üzere, küreselleşmeyi farklı boyutlarla yine karşılıklı bağımlılık çerçevesinde şöyle sınıflandırır: ekonomik küreselcilik, askeri küreselcilik, çevresel küreselcilik, toplumsal ve kültürel küreselcilik.⁷¹ Görülebileceği gibi, küreselleşmeyi çok farklı boyutlarda değerlendirmek de mümkündür. Buraya bir ek olarak, karşılıklı bağımlılık noktasında da düşünülürse;⁷² Jurgen Habermas, kapitalizmin yaşadığı nihai küreselleşme hamlesinin sadece ekonomik açıdan bağımlı üçüncü dünya ülkelerinin değil, bu ülkelere oranla bağımsızlığını koruyabilmiş olan lider devletlerin bile hareket alanını ve eylem kabiliyetini sınırlandırdığını belirtir. Yukarıdaki paragrafta belirtildiği gibi; rahatsız edici durumların sebeplerinden biri de budur.

Özellikle Türkiye gibi görece daha zayıf sivil toplumun olduğu ülkelerde, dışarıdan gelen değişikliklerin sorgulanması ve eleştirilmesi yetersiz kalacaktır. Burada görüleceği gibi iyi bir sivil toplum küreselleşmenin etkisiyle gelişeceği gibi onun olumsuz etkilerinden korunmasını sağlayabilir.

Küreselleşmeyi sadece ekonomik anlamda düşünmek çok yanlış bir bakış açısı olur. Küreselleşme sürecinde, insani düzeyde hem uluslararası örgütlerin strateji ve politika üretmelerinde hem de ulus-devletin politika oluşum sürecinde daha katılımcı bir yapıya sahip olunmalıdır.⁷³ Uluslararası kamuoyunun sağlaması çok önemli bir hareket olacak ve dünyanın farklı yerlerindeki STK’lar da birbirlerini daha rahat etkileyebileceklerdir. Böylece STK’lar daha güçlü birer politik aktör olarak agoraya çıkacaklardır.

Türkiye açısından, MÜSİAD başlığında da belirtmekle beraber, küreselleşmenin mikro yapıların, dinin, farklı yaşayış tarzlarının ortaya çıkmasındaki etkisinden İslami kesimin 1990’larda daha rahat bir şekilde ortaya çıkmasını

⁷⁰Robert o. Keohane, Joseph S. Nye Jr., “Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne?”, David Held-Anthony McGrew (ed.), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 97.

⁷¹Robert o. Keohane, Joseph S. Nye Jr., **a.g.e.**, s. 98-99.

⁷²Jurgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Hâkimiyeti**, İstanbul, Bakış Yayınları, 2008, s. 58-59.

⁷³Keyman, **a.g.e.**, s. 27.

sağladığı burada da belirtilmelidir. Türkiye’de İslami kesim ekonomik ve politik aktör olma yolunda küreselleşmeden yarar sağlamıştır.⁷⁴ Böylece İslami kesimin kendini sivil toplum düzeyinde -MÜSİAD örneği gibi- daha etkin ortaya çıkarmasını sağlamıştır.

Küreselleşme başlığıyla ortaya koymak istenilen; insanların, teknolojik, ekonomik, bilişim, kültür vb. noktalardaki algılayışlarında bir değişim olduğu ve bunun etkisiyle de uluslararası alanda geçirgenliğin arttığı ve ulus-devletin sınırlarının da bu doğrultuda aşınmaya başladığı, hem maddi hem zihinsel anlamda ve hem iç hem de dış geçirgenliğin artmasıdır. Tabii olarak bu durum siyasa oluşum sürecini doğrudan etkilemektedir. Konu çerçevesinde söylenecek olursa; küreselleşme, dış politika oluşum sürecinin değişime uğramasının önemli bir nedenidir.

1.4. Politika Oluşturma Sürecinde Ulus Devletin Egemenliğinin Gerilemesi

Küreselleşme, daha fazla katılım ve sivil toplumun güçlenmesi noktasında, ulus-devletin sınırlarının sorgulanır hale gelmesine sebep olmuştur. Bu dış politika anlamında da tek karar alıcının devletin kendisinin olmasından ziyade, yeni katılımcılarla hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada ulus-devletin ve ulus-devletin ‘tek ve egemen karar alıcı olması perspektifinin’ bu başlık altında incelenmesi uygun görülmektedir.

Burada, dış politika oluşturma sürecinde ulus devletin öneminin gerilemesi ve bu süreçte sivil toplum ile ilişkisinin arttığı vurgulanmaya çalışılacaktır. Ancak ulus-devlet, özellikle dış politika konusunda önemli bir aktör olmaya devam etmektedir. Çünkü en etkili dış politika oluşturucusu ve sivil toplumun zayıf olduğu ülkelerde ulus-devlete bazen sivil toplumu güçlendirilmesi noktasında da ihtiyaç olmasıdır.

⁷⁴ Filiz Başkan, “Religious versus Secular Groups in the Age of Globalisation in Turkey”, **Totalitarian Movements and Political Religions**, C.11, No:2, Haziran 2010, s. 169. – Dilek Yankaya, **Yeni İslami Burjuvazi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 69.

Konuya tam manasıyla başlamadan önce tez çerçevesinde kabul edilecek nokta, ulus-devletin yok olmadığı fakat egemenliğinin azaldığı ya da egemenlik şeklinin değişime uğradığı ve belki de insanların ve toplumların hayatına daha mikro düzeylerde nüfuz eder hale geldiğidir. Ama ana kabul noktası, hem iç hem de dış politika oluşum sürecinde ulus-devlet adına önemli değişimler olduğudur. Bu konu açısından bakılacak olursa, dış egemenlik, bir devletin uluslararası düzen içindeki yeri ve bağımsız ve otonom bir varlık olarak hareket edebilme yeteneği ile ilişkilidir. İncelenen ve incelenecek etkenler ve değişimler işte bu dış egemenliği etkilemektedir.⁷⁵ Ancak aşağıda belirtileceği gibi, bu durumun tersini düşünmek; yani ulus-devletin daha güçlü olduğu iddialarının gündeme gelmesi görülebilecektir.

Ulus-devlet nedir? Burada kısaca bu kavram tanımlanmakla başlanacaktır. Çünkü bu başlık altında denildiği üzere; ulus devletin bazı özellikleri aşınmakta ve tarihsel süreç içerisinde yeni özellikler kazanmaktadır. Gianfranco Poggi, Devlet-Doğası, Gelişimi ve Geleceği adlı kitabının bir bölümüne başlarken, Charles Tilly'nin tanımını alıntılar; “belli sınırları olan bir bölgede yaşayan bir nüfusu idare eden bir organizasyon, aynı toprak sınırları içinde faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan farklılaşmış, özerk; merkezileşmiş ve bölümleri birbiriyle resmi bir koordinasyon içinde çalışıyor ise, devlettir”⁷⁶ bu tanıma verir ve son iki yüzyılda bu tanıma yeni bazı özelliklerin katıldığı belirtir. Bu tanımdaki özellikler süreç içerisinde değişime ve aşınmaya uğramaktadır. Belli sınırlar içerisinde olma özelliği, evet maddi anlamda sınırlar vardır; ama bu sınırlar özellikle iletişim teknolojisi, ulaşım ve ekonomik faaliyetlerin artması ile oldukça ‘sözde’ kalmış gibi görünmektedir.

Küreselleşme ve bölgeselleşme gibi kavramlar gündemde daha fazla yer alır olmuştur. AB gibi ulus-üstü bir yapı, sınırların aşınması ve etkisiz hale gelmesine iyi bir örnek teşkil eder. Belli bir nüfusun var olma özelliğine gelecek olunursa, artık insanoğlu çok hareketli bir yapıya sahiptir. Ancak yine de, bir devlete resmi bağlılık

⁷⁵ Andrew Heywood, **Siyaset**, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 186.

⁷⁶ Charles Tilly, “Reflection on the History European State-making”, **The Transformation of National State in Western Europe**, C. Tilly (ed.), Princeton, NJ, Princeton University Press, 1975, s. 70, aktaran, Gianfranco Poggi, **Devlet-Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 27.

olmakla beraber, insanların bağıllık hisleri topraktan farklı olgulara kaymaya başlamıştır. Daha geniş düşünceler, örneğin dünya vatandaşlığı gibi ortaya çıkmaya başlamıştır. Diğer bir özellik de organizasyondur. Devletin yönetimi ve politika oluşturmasını sağlayan organizasyonuna, farklı aktörler de müdahale eder duruma gelmiştir. Burada, tezde de vurgulanacağı gibi, sivil toplumun ve buna bağlı STK'ların son yıllarda artan etkisi düşünülebilir.

Diğer bir konu, özerklik yani egemen hareket etme kabiliyetidir. Burada devletin önemli derecede baskı altında olması durumu vardır. Konu çerçevesinde bakılırsa, ulus-devletin egemen hareket etme kabiliyeti, hem içerden –STK'lar- hem de dışarıdan –AB ve BM gibi uluslararası örgütler ve uluslararası kamuoyundan-siyasa oluşturma sürecinde olumsuz yönde etkilenmektedir.

Ulus-devletin özelliklerine yenilerinin de katıldığı belirtilmişti. G. Poggi, Tilly'nin belirttiği devletlerin özelliklerine ek olarak, 'ulus olma, demokratik meşruiyet, yurttaşlık, bürokrasi kavramlarını da sayar.⁷⁷ Tabi ki bunlarda değişime uğrayacaktır. Meşruiyet, yurttaşlık, ulus olma tartışmaları son yıllarda oldukça artmıştır. Bunların kimlik tartışmalarıyla çok yakından ilişkileri vardır.

Ulus-devletin incelenmesinin ve sınırlarının ve yetkilerinin aşıldığı iddiasının bir başka sebebi de uluslararası ilişkiler alanında kurumsal yeni tartışmaların ortaya çıkmasıdır. Tabii olarak bu tartışmalar uluslararası ilişkilerin bir aktörü olarak devleti de kapsamaktadır. Faruk Yalvaç'ın da belirttiği gibi “son yıllarda devletin tarihsel ve toplumsal niteliğiyle ilgili tartışmalar, neo-realist uluslararası ilişkiler kuramı ile karşılaştırıldığında, devlet kavramına daha tarihsel ve ‘sosyolojik’ bir anlam vermektedir”.⁷⁸ Görülebileceği gibi devlete bakış ve onun sınırlarına dair temel fikirler devletin güçlendiğini –burada Theida Skocpol'u anımsanmalıdır- ve ulusal çıkar bazında araştırmalar hariç oldukça değişmiştir. Bu durum sınırları belli, ancak daha geçirgen yani, politika yapım sürecinde daha etkilenen bir devletin oluşması noktasında önem kazanır. Zaten, devlet kavramının sosyolojik bir anlam kazanması da bu noktada düşünülmelidir.

⁷⁷ Poggi, a.g.e., s. 38-42.

⁷⁸ Faruk Yalvaç, “Devlet”, Atilla Eralp (ed.), **Devlet ve Ötesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 15.

Klasik uluslararası ilişkiler teorilerinden realizm ve idealizm teorilerinde devletin toplumdaki koparılması ve ayrı bir noktada tutulmasının eleştirilmesi de ulus-devletin incelenmesinde bir etken olmuştur.⁷⁹ Eleştirel teoriler özellikle diğer başlıklarda da vurgulandığı üzere, inşacı (konstrüktivist) teori ve A. Wendt'in sosyal inşacı anlayışı da bu noktada çok önemli bir çerçeve oluşturmaktadır. Fail olarak sosyal ilişkilerin daha ön plana çıkarılması, konu açısından doğrudan bağlantılıdır. Çünkü sosyal yapının oluşmasında en büyük aktörlerden biri sivil toplumdur.

Devletin bağımsız bir aktör olduğuna dair diğer bir tartışma da özellikle 1960 ve 1970'ler de uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıkan plüralist (çoğulcu) yaklaşım çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalardır. Plüralistler de politika oluşum sürecinde bağımsız bir devletin değil, aksine farklı çıkar gruplarından etkilenen bir aktör olarak devleti ele almaktadırlar. Etkileyenlerden biri de sivil toplumdur. Sivil toplumun uluslararası ilişkiler alanında bir aktör olarak kabul edilmesi, sivil toplumun meşrulaştırması açısından önem arz etmektedir.

Ulus-devletin gücünün aşınmasını küreselleşmeyle beraber düşünme zorunluluğu vardır. Karar alıcıların artan etkisi nedeniyle “egemen” ulus-devlet iç ve dış politika da karar alırken daha çok aktör, küreselleşmeyle bu sürece dâhil olmaktadır. Ulusal çıkar devrede olsa da, bu ulusal çıkarın korunması önemli etkenlere dayanmaktadır. Örneğin, su sorunu, nükleer enerji kullanım sorunu, küresel ısınma ve küresel teknoloji ve bilişimin artmasıyla siber saldırılar gibi konularda ulusal bir karar almak pek işe yaramamaktadır. Bu gibi durumlar devletleri zorunlu olarak işbirliğine itmektir. Öte yandan bu gibi sorunlar ve ulusal çıkar kapsamında sivil toplumun daha geride tutulmasına da sebebiyet vermektedir. Ancak bu durumda önemli değişiklikler de olmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin 1990'lı yıllarında güvenlik ve ulusal çıkar perspektifli bakışın değişmesiyle sivil toplumun etkisi artmaya başlamıştır.

Ekonomik boyut açısından ulus-devletin aşınması konusu literatürde çok önemli ve geniş yer tutmaktadır. Hem iç hem de dış ekonomik süreçlerin değişikliğe uğraması ulus-devletin en büyük etkinlik alanlarından ekonomiyi oldukça

⁷⁹ A.e., s. 16.

etkilemektedir. Uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası vb.) ve bunun yanında ulusal düzeyde (ülkemizde Merkez Bankası'nın daha özerk bir kurum haline getirilmeye çalışılması gibi) önemli değişimler olmaktadır. Robert Gilpin'in de belirttiği gibi, bu değişimler ulus-devletin egemenliği üzerinde önemli aşındırmalara sahiptir; ancak yine Gilpin, bu durumun fazla abartılmamasını gerektiğini belirtmektedir; ulus-devletin egemen olduğu bir dünya devam etmektedir, demektir.⁸⁰ Bu gelişmeler devam etmekle beraber ulus-devletin ekonomi-politikteki düzenleyici rolü hala devam etmektedir. Burada uluslararası ekonomik bağımlılığı vurgulayan karmaşık karşılıklı (complex interdependence) bağımlılığı da belirtmek yerinde olur. Karmaşık karşılıklı bağımlılık, küreselleşme ile örtüşen bir yapıya sahiptir. Ancak küreselleşmenin de önemli etkisiyle karşılıklı bağımlılık ile ulus-devletin klasik özellikleri üzerinde bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir.⁸¹ Bu olgu çerçevesinde, ulus-devlet başka bir devlete bağımlı hale gelerek politika oluşturma sürecinde, bu durumu dikkate almak zorunda kalmaktadır.

Bu başlık altında iddia etmeye çalışılan, ortaya konulan etkenler çerçevesinde ulus-devletin sınırlarının aşınmaya başlamasıdır. Yegâne ve tek karar alıcı olarak ulus-devletin sınırları hem içten hem de dıştan aşındırılmaktadır. Böylece yeni aktörlerin ve özellikle de sivil toplum etkin bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir.

1.5. Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimine Etkisi: Türk Dış Politikasının Dönüşümü

AB gibi ulus-üstü bir aktörün dış politika oluşum sürecinde etkili olması Türkiye somut örneği üzerinde incelenerek, hem AB gibi yapıların dış politika oluşum sürecinde nasıl etkili olduğu gösterilecek hem de Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinden etkilenme konusuna değinilmiş olacaktır. Bu konu, genel anlamda dış politika konusunu da etkileyecek bir durum olması nedeniyle, birinci kısımda incelenmiştir.

⁸⁰Robert Gilpin, "Küresel Ekonomide Ulus-Devlet", David Held-Anthony McGrew (ed.), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 412.

⁸¹ Sönmezoglu, a.g.e., s. 35.

Bu başlık altında Türk Dış Politikası açısından AB'ye üyeliğin önemi ve AB'nin politikalarının özellikle demokrasi ve sivil toplumun gelişmesine etkisi incelenerek, AB politika ve eleştirilerinin Türkiye'de hem dış politika hem de iç politika sürecinde etkili olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Türkiye, Cumhuriyet kurulduğundan beri, Türk Dış Politikasının yöneldiği hedef, genel çerçevede; Batı yanlısı ve Batıya entegre olunmaya çalışılan bir dış politikadır. Bu dış politik süreçte ilerken, Avrupa Birliği'nin temelleri atılırken dahi bu sürecin içinde yer almak istenmiştir. Türkiye başvurusunu da bu noktada oldukça erken bir süreçte yapmıştır. Türkiye, uzun dönemdir – 1964 yılından bu yana, elli yıllık bir süreç- de AB'ye üye olmak için çalışmaktadır.

AB'ye giriş birçok konuyu kapsamaktadır. Bu noktada sivil toplumun eksik yanlarının olması –Kopenhag kriterlerinde demokrasi vurgusu ve şartı düşünüldüğünde- durumunda, ileride direkt olarak Türkiye'nin hem dış ekonomik hem de güvenlik politikalarının olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Bu durumda Türkiye'de sivil toplumun ve demokrasinin gelişmesi, AB'ye giriş açısından oldukça önemlidir.

Türkiye, 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke ilan edilince müzakere süreci başlamıştır. Müzakereci süreci ile Türkiye müktesebata uyum sürecine hazırlanmaya başlamaktadır. Bu sürece 'Avrupalılaştırma' (Europenisation) süreci de denilmektedir. Avrupalılaştırma kavramını tanımlı üzerinde farklı görüşler vardır. Ancak bu sürecin aday ülkeleri de kapsayan AB'nin hem genişlemesi hem de bu süreçte AB etkisiyle aday ülkede yapılan değişiklikler olarak düşünülebilir. Özellikle demokratik hak ve hürriyetlerin yerleştirilmeye çalışılmasıyla, sivil toplum daha güçlü bir hale gelecektir. Hem sivil toplumun hem de etnik ve kültürel çeşitliliğin kendine daha fazla yer bulmasında 1999 Helsinki kararı yanında, 2004 yılında Avrupa Komisyonu tarafından açıklanan, 2005 yılında görüşmeler başlayacağına dair kararında etkisi ve aday ülke olmanın etkisi de büyüktür.⁸² Şu da belirtilmelidir ki; 2005'ten sonra katılım müzakereleri başlamasına rağmen, AB ile ilişkilerde bir duraklama yaşanmış,

⁸² Kemal Kirişçi, "Turkey's Foreign Policy in Turbulent Time", **Chaillot Papers**, No.92, 2006, s. 24.

taraflar arasında güven sorunu ortaya çıkmış ve ilişkiler kapsamlı bir şekilde sorgulanmaya başlamıştır.⁸³

Avrupalılaşma süreci Türkiye'nin hem iç hem de dış politika oluşum sürecini oldukça etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Avrupalılaşma (Europenisation) dış politika süreci içinde; özellikle de hassas konular noktasında sivil toplum örgütlerinin hareket alanını arttırmıştır.⁸⁴ Avrupalılaşma ile beraber Türk Dış Politikası daha demokratik hale gelmiştir. Zaten Avrupalılaşmanın amacı; hem iç hem de dış politika yapım sürecinin daha demokratik bir şekilde işleridir. Türkiye, Avrupalılaşma sürecinde ekonomik ve siyasal olduğu kadar güvenlik ve askeri konular noktasında da etkilenmektedir.⁸⁵ Bu durumun da gösterdiği gibi, Avrupalılaşma süreci oldukça geniş kapsamlıdır. Bu da sürecin aday ülkeler için önemini daha fazla arttırmaktadır.

Dış politika oluşum sürecinde Avrupalılaşmanın etkisini şu örneklerden de görülebilir. Bahar Rumelili, hem siyasal hem de sosyal alanda Avrupalılaşmanın Türkiye ve Yunanistan'ın birbirlerine bakışlarında ve birbirlerine uyguladıkları dış politikaların değişiklik göstermesinde etkili olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ 1990'lı yıllar ve öncesinde, Yunanistan'ın Türkiye Dış Politikası'nın oluşum sürecinde ne kadar fazla yer aldığı görülecektir. Bu durumda Türk Dış Politikasında, Avrupalılaşma daha ehemmiyet kazanır hale gelmektedir.

Türkiye de sivil toplumun bir dış politik aktör olmasında, hem sivil toplumun güçlenmesi hem de demokratikleşmenin artması noktasında AB'ye giriş sürecinin etkili olduğu ortadadır.⁸⁷ AB'nin, Türkiye üzerinde baskısı açıkça görülmektedir. Müktesebata uyum için, çok önemli hukuksal değişiklikler yapılmaktadır. Avrupalılaşmanın iç politika yapım sürecine etkisine örnek ise şu konu olabilir.

⁸³ Sanem Baykal, Tuğrul Arat, "AB'yle ilişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 3, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 337.

⁸⁴ Özlem Terzi, **The Influence Of The European Union On Turkish Foreign Policy**, Asthage Publishing Limited, Surrey Ashtage, UK, 2010, s. 67.

⁸⁵ Özlem Terzi, "New Capabilities, Old Relationships: Emergent ESDP and EU-Turkish Relations", **Southeast European Politics**, Vol. III, No:1, Haziran 2002, s. 44.

⁸⁶ Bahar Rumelili, "Civil Society and the Europeanization of Greek-Turkish Cooperation", **South European Society & Politics**, C.10, No:1, Nisan 2005, s. 46.

⁸⁷ Terzi, **The Influence Of The European...**, a.g.e., s. 46.

AB'nin önemli baskısının da etkisiyle, Özlem Terzi'nin de belirttiği gibi; AB uyum paketlerinin, TBMM'den geçerek yasalaşmasıyla sivil toplumun hareket alanı oldukça gevşetmiş ve rahatlamıştır.⁸⁸ Bu paketler içerisinde, Türkiye'de oldukça uzun zamandır tartışılan ana dil konusu ve idam cezasını da kapsayan birçok yasal değişiklik vardır. Bu konular noktasında Türkiye'nin, AB tarafından oldukça yoğun eleştirildiği göz önüne alınırsa, bu konuların ne kadar önemli olduğu görülecektir.

Buradan hareketle söylenecek olursa, demokratikleşme daha yukarıda bahsedildiği üzere, dış politikayı da etkileyecek bir süreçtir. Dış politika oluşum süreci de yukarıda belirtildiği gibi sadece devlet veya hükümet yetkililerinin ve yahut bir liderin vereceği karardan ziyade sivil toplumun da katılacağı bir süreç olmalıdır. Bu durum dünyadaki bazı ülkeler ve Türkiye için de böyledir. Bunun yanında sivil toplum dış politika oluşum sürecinde kendilerine danışılmasını bir hak olarak talep etmeye başlamıştır.⁸⁹ Çalışmanın üst kısımlarında da bahsedildiği gibi; algılayışlarda ve düşüncelerdeki değişim yeni hakların ele geçirilmesi için de önemli bir etken olmuştur.

Sivil toplumun politika oluşturma sürecinde etkili olabilmesinin bir sebebi de; yönetişim (governance) olarak bilinen sürecin, neo-liberal politikalar suretiyle Türkiye'de de etkili olması sebebiyledir. Yönetişimin son yıllarda oldukça kullanılan bir kavram olduğu ortadadır. Yönetişim, genel anlamda karar alma sürecine katılımı en üst düzeye çıkarmayı öngörür. Bunları yukarıda belirtilmişti. Bu katılım birçok aktörün görüşlerini kapsayacak şekilde oluşur. Bu aktörler özellikle sivil toplum örgütleridir. İdeal anlamıyla kullanılması bu noktadadır, daha fazla katılımı öngörür. Bu durum AB'nin özellikle vurguladığı daha demokratik ve daha katılımcı tabloya uyar.

Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinin merkezini, demokrasi ve temel haklar alanında yapılacak reformlar oluşturmaktadır.⁹⁰ Bu noktada liberal perspektifin, demokrasi vurgusu Türkiye politikaları açısından oldukça önem kazanmaktadır. Hem demokrasi hem de temel haklar noktasında düşünülürse; bunun ne kadar önemli

⁸⁸ A.e., s. 67.

⁸⁹ A.e., s. 67.

⁹⁰ Ketola, a.g.e., s. 787.

olduğu görülecektir. Bu tamamen Kopenhag kriterlerinin uygulanması sürecine işaret etmektedir. AB de bu noktada sivil topluma destek vererek, devletin daha fazla güçlenmesini engellemeye çalışan uluslararası bir destekleyici gibi davranmaktadır.⁹¹ Tabi ki bu bir eleştiri noktasında da görülebilir; şöyle ki ortodoks bir liberal anlayış yani vahşi kapital pazar kurallarının uygulanması tepkileri beraberinde getirmektedir. Bu duruma çalışmanın ilerleyen başlıklarında, sermaye sınıfı ve kapitalizm noktasında değinilecektir. Ancak belirtilmelidir ki, AB'ye desteğin en önemli sebeplerinden biri de, ekonomik sebeplerdir.⁹² AB, Türkiye ekonomisi için bir çıpa olarak görülür.

Bu başlık altında belirtilecek bir başka değişim de, özellikle Türkiye'de 1990'larda artan güvenlik yoğun dış politika yapım sürecinin değişimidir. 1990'lar Türkiye için oldukça sıkıntılı bir süreçtir. Tabi ki, bu sürecin yaşanmasının iç sebepleri olduğu gibi uluslararası alandan kaynaklanan sebepleri de vardır. Bunlardan en önemlileri Soğuk Savaş'ın bitişiyle Türkiye'nin uluslararası alandaki durumunun belirsizliği, 1999'da Türkiye'nin AB'ye aday ülke olduğunun açıklanması ve 2000'li yıllara doğru artan sivil katılımıdır.

Burada belirtilmesi gereken bir durumda, hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin AB'ye girmek için politikalarında yumuşamaya gitmesi ve sivil ilişkilerin arttırılmasının AB tarafından teşvik edilmesidir. Tez temel amaçlarından biri de işte bu dönüşümde, sivil toplumun etkisini göstermektir. AB'nin belki en önemli katkısı Kopenhag zirvesiyle uygulanması istenilen kriterlerin etkisidir. En önemli etkisi de Türkiye'de devlete karşı görevlerle tanımlanan vatandaşlık anlayışının ve uygulanmasının haklara dayalı vatandaşlık anlayışına dönüştürülmesidir.⁹³ Artık bireysel anlamda hizmet alma gelişeceği gibi, bireylerin siyasi sürece tam manasıyla vatandaş olarak katılması da kolaylaşmış olacaktır.

AB ve sivil toplum, aslında Türkiye açısından çok önemli bir noktadır. Adeta madalyonun iki yüzü gibi durmaktadır. Şöyle ki bir yandan AB, sivil toplumu

⁹¹ A.e., s. 789.

⁹² E. Fuat Keyman, Ziya Öniş, "Globalization and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience", *Globalizations*, C.4, No:2, Temmuz 2007, s, 218.

⁹³ Keyman, a.g.e., s. 16.

desteklerken, diğer taraftan Türkiye’de sivil toplum AB’ye giriş için çalışmaktadır. Tabi ki, bu bütün sivil toplum düşünülerek söylenemez. Bir örnek olması açısından, TÜSİAD, AB üyeliği için üyelik sürecine tam destek vermektedir. Türkiye’nin AB’ye girme sürecinde yapılan demokratikleşme ve temel haklar açısından yapılan reformlar bu sürecin merkezini oluşturmaktadır.⁹⁴

Sonuç olarak, Avrupalılaşma süreci Türkiye’de hem iç hem de dış politika oluşum sürecinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bunun somut örneklerinden biri de: Türkiye’de AB’nin, Avrupalılaşma sürecinde çok-boyutlu bir dış politikanın oluşması noktasında etkisidir ve böylece özellikle Yunanistan ve Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi için önemli gelişme sağlanmıştır.⁹⁵ AB’nin, Türkiye’de özellikle de, Türkiye’de 1990’larda –MGK’nın da etkisiyle- oldukça etkili olan güvenlik perspektifinin ağır bastığı politikanın değişiminde etkili olduğu bir görülebilir. Böylece sivil toplum dış politikanın oluşumunda daha fazla hareket alanı bulacak hale gelmiştir.

Bu başlık altında, AB’nin, Türkiye’de sivil toplumun gelişimine katkı sağlayan dinamiklerden biri olduğu iddia edilmiş oldu. Öte yandan, alt başlıklarda görüleceği gibi, incelenen STK’lar da AB’ye girişi desteklemektedir. Sonuç olarak AB sivil toplumun, Türkiye’de politika oluşum sürecinde etkili olmasına pozitif yönde katkı yapmaktadır.

⁹⁴ Ketola, **a.g.e.**, s. 787.

⁹⁵ Ziya Öniş, **The New Wave Of Foreign Activism in Turkey-Drifting Away From Europeanization**, Danish Institute for International Studies-DIIS Report, Kopenhag, No: 5, 2009, s. 8.

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI OLUŞUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM VE AKTÖRLER

Bu ikinci ana bölüm altında, Türk Dış Politikası genel hatlarıyla incelenecektir. Bu yapılırken de Türk Dış Politikası oluşum sürecinde aktif olan aktörler ve sivil toplumun etkinliği incelenecektir.

İlk bölümde, küresel düzeyde sivil toplumun etkisinin arttığı iddia edilmiş ve bunların nedenleri sunulmuştur. Bunun dış politika oluşum sürecine etkisi, dış politikada yeni aktörlerin ortaya çıktığı, sosyal yapının, özne (fail) ve kimliğin dış politika oluşum sürecine etkisi, inşacı teori kapsamında belirtilmiştir. Bu veriler, Türk Dış Politikası ve Türk Dış Politikası'nın oluşum sürecine uygulanarak aşağıda sorulan sorulara yanıt aranacaktır.

Genel kanı, Türk Dış Politikası oluşum sürecinde sivil toplumun etkisinin arttığıdır. Bunun yanında Türk Dış Politikasının yönünün değiştiği, tartışmalarda 2000'li yıllarda daha belirgin hale gelmiştir. AKP Hükümetlerinin bölgesel güç olma hedefinin ve kimlik eksenli bir dış politikayı uygulamaya çalıştığı, 1980 sonrası ticaret devleti (trading state) çerçevesinde ekonomik odaklı sivil toplum kuruluşlarının Türk Dış Politikası'na etkisi tartışmaları konu edilmektedir.

Türk Dış Politikasında sivil toplumun etkisi gerçekten artmış mıdır, Türk Dış Politikası'nın yönü değişmiş midir, Türk Dış Politikası'nda ne gibi değişiklikler vardır, bu yapılan değişikliklerle hedeflenen nedir?

Bu başlık altında bu sorulara cevap aranacak ve Türk Dış Politikası'nda yeni aktörlerin etkili, özellikle sivil toplum örgütlerinin etkili olduğu, Türk Dış Politikası'nın kimlik eksenli bir sürecin içinde olduğu, 1980 sonrası Türkiye'nin tüccar devlet-ticaret devleti niteliğinin arttığı ve bu çerçevede ekonomik odaklı STK'ların Türk Dış Politikasında daha etkin hale geldiği ve Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası'nda değişimlerin olduğu iddia edilecektir.

2.1. Türkiye’de Sivil Toplum

Türkiye’de sivil toplumun gelişimini tarihsel süreç içerisinde incelenmeye çalışıldığı bu bölümde, dünyadaki gelişmeler ve sivil toplumun etkileşimi de karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Bu başlık altında, yukarıda genel olarak sivil toplumun gelişiminde etkili olduğunu iddia edilen gelişmelerin, Türkiye’deki sivil toplumu nasıl ve ne kadar etkiliği incelenecektir. Yine bu başlık altında Türkiye’de sivil toplumun bahsedilen gelişmelerle, daha etkili hale geldiği ve dış politika alanında da etkili olduğu iddia edilecektir.

Türkiye’de STK’ları ilgilendiren temel mevzuat şu şekildedir: STK’ları düzenleyen genel hükümler Medeni Kanunda, özel hükümler ise Dernek ve Vakıflar Kanunlarınca düzenlenmektedir. Bunun yanında Anayasa, Kabahatler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Yardım Toplama Kanunu’nda ilgili hükümler mevcuttur. AB reformları sürecinde, Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla İlişkilerine Dair Kanun, Basın Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu yasalaşmasına rağmen beklenen rahatlamayı sağlamamıştır.⁹⁶

Özellikle 2004 sonrası yukarıda belirtilen STK ve Derneklerle ilgili mevzuatta; idari işleri kolaylaştırıcı hükümler, cemaat mallarına el konulmasının tekrar düzenlenmesi, derneklerin denetimim daha düzenli bir yapıya kavuşturulmuş ve dernek ve STK’lara ilişkin cezalarda da iyileştirme⁹⁷ sağlanmıştır.

Dünyada artan sivil toplum etkisi, Türkiye’de de eş zamanlı olmamakla birlikte, biraz da geride kalarak, 1990’lardan sonra artan bir noktaya gelmiştir. 1970’lerde Türkiye’de 1960 Anayasası’nın kolaylaştırıcı etkisinin de yardımıyla, sivil toplumun canlandığı görülmüş; ancak Soğuk Savaş’ın iklimi dolayısıyla dış politika alanına devlet dışı aktörlerin girmesini olağan görmemesi sebebiyle bu örgütler iç ve dış politika alanının dışında kalmışlardır.⁹⁸ Bu yıllarda sivil toplumun ABD ve Sovyetler Birliği yanlısı tutum noktasında tavır alıp ayrılmaları nedeniyle; esasında tam da dış politik havaya uygun bir tavır aldıkları söylenebilir. Kemal

⁹⁶ TÜSEV, **Sivil Toplum İzleme Raporu 2012**, TÜSEV Yayınları, Mart 2013, s. 12.

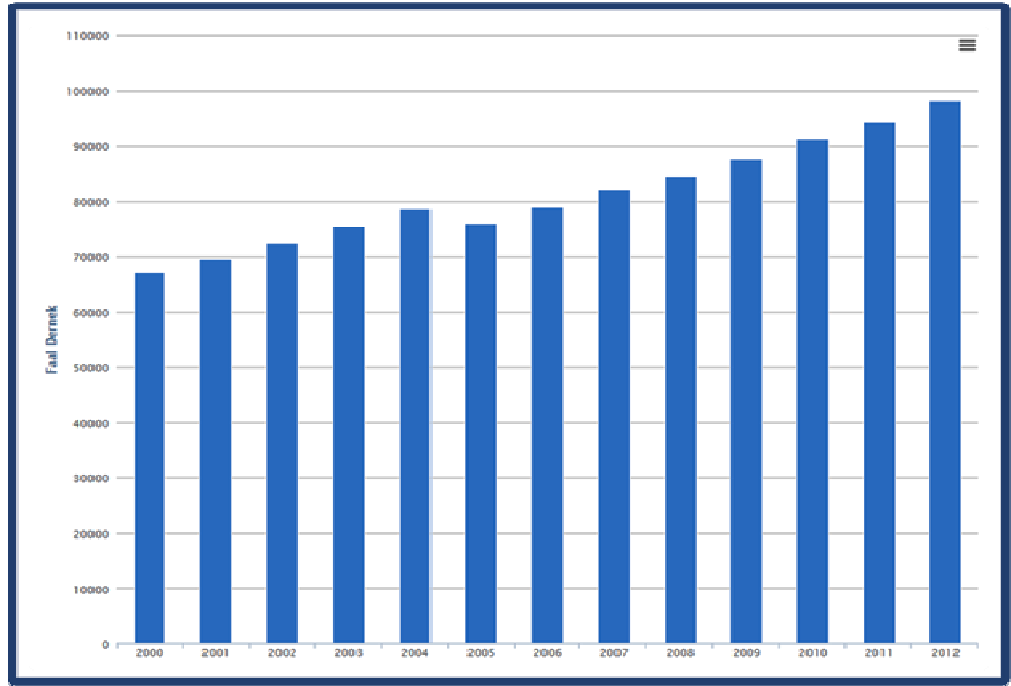
⁹⁷ TÜSEV, **Sivil Toplum İzleme Raporu 2011**, TÜSEV Yayınları, No: 57, Aralık 2011, s. 9-10.

⁹⁸ Doğan, a.g.e., s. 63.

Kirişçi, geleneksel anlayış içerisinde sivil toplumun dış güçlerin etkisinde bir ajan olarak algılandığı belirtmektedir.⁹⁹ Belki de yukarıda bahsedildiği gibi, Soğuk Savaş'ın atmosferi de bu durumun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye de şöyle bir algı da vardır ya da oluşturulmaya çalışılmıştır: 'halka' - burada sivil toplum olarak düşünülmelidir- güvenilmez. Bu da sivil toplumun geç etkin hale gelmesinin bir sebebi olmuştur. Ancak bu algı değişmektedir.

Yukarıda Türkiye'de sivil toplumun etkisinin artmasının, küresel anlamda hangi faktörlerden etkilendiği belirtilmişti. Aşağıdaki paragrafta da özellikle iş dünyasını etkileyen Özal Dönemi'nde 1980'lerde başlayan liberal ekonomi, 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın uygulanmaya başlaması ve 1999 yılında AB tam üyelik sürecinin başlaması gibi dinamikler – örneğin, TÜSiAD da bu dinamikleri kabul eder¹⁰⁰ - incelenmeye çalışılacaktır.

Şekil 2: Yıllara Göre Faal Dernek Sayısı (adet)¹⁰¹

⁹⁹ Kirişçi, "Turkey Foreign Policy...", a.g.e., s. 38.

¹⁰⁰ TÜSiAD, **Küreselleşme Sürecinde İş Dünyası Kuruluşlarının Değişen Rol ve İşlevleri**, Yayın No: TÜSiAD-T/2014-04/546, Nisan 2014, s. 32.

¹⁰¹ T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, (Çevrimiçi), <http://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernekler-grafik-tablo.aspx>, 20 Nisan 2014.

Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de 1980’lerde ve özellikle sivil toplum örgütlerinde artış yaşanmıştır.¹⁰² Yukarıdaki şekil bunu göstermekle birlikte, Dernekler Dairesi Başkanlığı’nın verilerine göre faal dernek sayısı 100.765, fesih dernek 150.868 ve toplam 251.633 dernek olup, bu derneklerin sayılarında artış olmaktadır.¹⁰³

Bunun yanında 1980 Darbesinin, sivil alandaki gelişmelere büyük darbe vurduğunu unutulmaması gerekir. Erhan Doğan’ın belirttiği üzere özellikle 24 Ocak Kararları ile ekonomideki yeniden yapılanma yeni ve zengin bir burjuvazi doğmasına zemin hazırlamış ve bu gruplar bazı ince ideolojik ayrılıklar olsa da işadamları örgütleri kurmaya başlamışlardır.¹⁰⁴

Ancak burada önemli olan nokta, Türkiye’de sivil toplumun 2000’lerde hem niceliksel hem de niteliksel olarak artış göstermesidir. Bu durumun oluşmasında genel anlamda Türkiye’nin dış politikasında değişen dinamiklerin ve algılayışların payı büyüktür. Yani dış dinamiklerin etkisi kadar iç belki de daha fazla iç dinamiklerin etkisi vardır. Bu konuya daha sonra değinilecek olmakla beraber, şuna değinilmesi önemlidir; Türkiye’de güvenlik algılayışlı dış politika perspektifinden çıkılmaya başlanmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Batının demokrasi konsepti ve bununla bağlantılı olarak da sivil toplum fikri yayılmaya başlamıştır.¹⁰⁵ Türkiye’deki sivil toplum da bu dışsal dinamiklerden, bir aktör olarak etkilenmiştir.¹⁰⁶

Türkiye’de sivil toplumun dinamik hale gelmesinin başka bir nedeni de, 1995 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması’nın katkısıdır. Bu Anlaşma ile AB ile daha sıkı ilişkiler içerisine girilmeye başlanmıştır. Avrupalılaşma sürecinin (Europeanization process) Türkiye üzerinde artan etkisi oluşmaya başlamıştır. Burada belirtilmelidir ki; Avrupalılaşma süreci, üye ülke gibi, AB’ye aday ülkeler

¹⁰² Şimşek, “Transformation of Civil Society...”, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁰³ T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, (Çevrimiçi), <http://derbis.dernekler.gov.tr/SSL/istatistik/FaalFesihdernek.aspx>, 20 Nisan 2014.

¹⁰⁴ Doğan, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁰⁵ Şimşek, “Transformation of Civil Society...”, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁰⁶ Kuzmanovic, **a.g.e.**, s. 430.

için de geçerlidir.¹⁰⁷ Türkiye’de aday ülke olması sebebiyle bu süreçten etkilenmektedir. AB Komisyonu ve Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi’nin etkisiyle STK’lar daha etkin olmaya başlamış ve Türkiye ve AB sivil toplum kuruluşlarının da etkisiyle birbirlerini daha iyi anlamışlardır.¹⁰⁸ Toplumların hem birbirlerini anlaması ve anlatması hem de ülke dışına kendilerini anlatması noktasında sivil toplumun gelişmiş olması çok önemlidir. Bu durum da doğrudan dış politikayı etkileyen bir durumdur.

“Bugün toplumun farklı kesimleri çok çeşitli hedef, amaç ve beklentilerle; farklı kimlik ve rollerle, giderek çeşitlenen strateji, yöntem ve araçlarla Türkiye’nin dış politikasını etkileme arayışına girmişlerdir.”¹⁰⁹ Bu noktada artık farklılıklar ve kimlikler dış politika alanına kaymaktadır.¹¹⁰ Bu sürecin böyle ilerlemesinde hem artık uluslararası alanda oluşmaya başlayan bir sivil toplumun Türkiye’ye yansması hem de –Türkiye özelinde düşünülecek olursa- AB’ye giriş ve müzakere kapmasında müktesebata uyum sürecinin çok büyük payı vardır. Yerel düzeydeki STK’ların uluslararası düzlemde şemsiye STK’larla bağlantıya geçmesi sürecini küreselleşme ve hızlı bilgi paylaşımı etkilemektedir. Tabi ki Türkiye de bu süreçten kendini soyutlayamamaktadır.

AB’nin, Türk Dış Politikası’na ve Türkiye’deki sivil topluma etkisini ayrı başlıkta ayrıca incelenmekle beraber, burada bu başlığın bütünlüğü açısından kısaca değinilmektedir. AB’nin ikinci en büyük etkisi, bir kırılma oluşturduğu da söylenebilecek olan; Helsinki Zirvesi’nden, Türkiye’nin aday ülke olduğu kararının çıkmasıdır.

1999 Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin AB’ye aday ülke olarak kabul edilmesiyle birlikte, sivil toplum kuruluşlarına, bir aktör olarak politika oluşturma süreçlerine katılması için önemli bir fırsat sağlamanın yanında, bu örgütlerin uluslararası çaptaki sivil toplum örgütleriyle de bağlantı sağlaması noktasında katkısı

¹⁰⁷ Özlem Terzi, “Europeanisation of Foreign Policy and Candidate Countries : A Comparative Study of Greek and Turkish Cases”, *Politique Européenne*, No:17, 2005/3, s. 114.

¹⁰⁸ Doğan, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰⁹ Erhan Doğan-Semra Cerit Mazlum, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹⁰ Özcan, “Sunuş”, *a.g.e.*, s. 13.

olmuştur.¹¹¹ AB, politikaları açısından insan hakları ve demokrasiye ve bu iki olgu ile doğrudan ilişkili olan sivil topluma oldukça önem vermektedir. Türkiye'nin aday ülke ilanıyla beraber, müktesebata Türkiye tarafından uyum çalışmaları başladığından, Türkiye'deki sivil toplum örgütleri de bu durumdan olumlu bir şekilde yararlanmaya başlamışlardır. Türkiye'deki STK'lar, AB'den de destek alabilecekler ya da AB bünyesindeki, STK'lar ile ilişki kurup, Türkiye'deki hükümetlere baskı uygulayabileceklerdir. Bu durum TÜSİAD'ın incelendiği başlıkta görülebilecektir. TÜSİAD, AB bünyesinde etkili olan kuruluş ve derneklerle –örneğin, Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu'nun (BUSINESSEUROPE)- ilişki kurarak, yurtdışından da bu örgütler aracılığıyla lobi faaliyetinde bulunmaktadır. Şu da belirtilmelidir ki, STK'lar ulus aşırı ve gayri resmi bağlantıları dolayısıyla; diğer bütün politika yapım sürecine katılan aktörlerden daha çabuk Avrupalılaşmaktadırlar.¹¹² Çünkü STK'lar süreçlere daha rahat entegre olabilmektedirler.

Bunun yanında güçlü gruplar politik partilerle beraber çalışarak daha etkili olabilmektedir. Şu da söylenebilir ki, iktidara yakın olan gruplar daha etkili olabilmektedir. Bir örnek verecek olursak MÜSİAD'ın, ki MÜSİAD'ın 1990'larda genelde daha çok politika oluşum sürecinin dışında kaldığı halde 2000'li yıllarda etkisini arttıracaktır -MÜSİAD bölümünde belirtilecektir-. Bu durumda AKP'yle yakın ilişkiler içinde olmasının büyük payı vardır. Öte yandan AKP Hükümeti ile TÜSİAD arasında tartışmalar, son zamanlarda, TÜSİAD başlığı altında değinileceği gibi, daha sert bir hale de gelebilmektedir.

Burada başka bir noktayı belirtmekte yarar görülmektedir. Yapılan birçok hukuksal değişikliğe rağmen, sivil toplum örgütlerinin partilere göre etkilerinin az olduğu görülmektedir.¹¹³ Sivil toplum örgütlerinin Türkiye'de zayıf olmasının –bu durumun Türkiye'ye özel sebepleri açıklanmaya çalışılmaktadır- bir diğer etkisi de bazı STK'ların ideolojik olarak kendilerine yakın hissettikleri partilerle yakın işbirliği içine girmesidir. Bu durumda da onların, toplum tarafından 'sivil' olma –

¹¹¹ Terzi, *The Influence Of The European...*, a.g.e., s. 68.

¹¹² Terzi, *The Influence Of The European...*, a.g.e., s. 68.

¹¹³ Ş. İlgü Özler, Ani Sarkissian, "Stalemate and Stagnation in Turkish Democratization: The Role of Civil Society and Political Parties", *Journal of Civil Society*, C.7, No:4, 2010, s. 368.

devlet dışı olma durumu- algısı zedelenmektedir. Klientalizm ve patronaj kurumlarının, Türkiye’de oldukça fazla kullanılması sivil toplumu olumsuz yönde etkileyen başka bir durumdur. Mesele maddi çıkar sağlama ve daha fazla kâr etme noktasında kalmaktadır. Bu yüzden de sivil toplum yerel düzeyde kalmış ve uluslararası ve ulusal alanda etkili olamamıştır. Öte yandan Türkiye’de STK’ların erkek baskın bir yapıya sahip olması da bir dezavantajdır.

Başka bir sıkıntılı durum da; Türkiye gibi sivil toplumun niceliksel ve niteliksel yönleri zayıf olan bir ülkede, devlet, katılımcı demokrasinin gelişmesi için; ‘sivil toplumun örgütsel ve finansal olarak gelişimini, sivil toplum örgütlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel aktörlerle ilişkisinin derinleşmesini ve sivil toplum alanının toplumsal yaşamda genişlemesine katkı vermesini’ sağlamalıdır.¹¹⁴ Fakat işte sıkıntı, bu desteğin sağlanmamasından doğmaktadır.

Türkiye’de sivil toplumun son yıllarda dünyada artan sivil toplum hareketleriyle aynı paralellikte artış gösterdiği belirtmişti. Özellikle Türkiye’de ‘İslami’ çevreler tarafından kurulan bu kuruluşlar ve büyük oranda da dünyadaki Müslümanlara yardımda bulunmaktadır ve bu STK’lar (Deniz Feneri ve IHH İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı bunların önemlilerinden) Dışişleri Bakanlığı’ndan da yardım görmektedirler.¹¹⁵ Dışişleri Bakanlığı’nın açıklamalarında, bunların hiçbir şekilde geri dönüş beklenerek yapılmadığı belirtilmektedir.¹¹⁶

Özellikle kimlik odaklı bazı STK’lar Türkiye merkezli olmalarına rağmen yurtdışında kendi kimliksel bağlantısı olan kişi ve STK’larla bağlantıya geçmektedirler. Böylece hem bağlantı kurulan STK’nın yer aldığı devlet ile hem de başka durumlarda oradaki STK’nın yardımıyla kendi devleti üzerinde baskı kurabilmektedirler. Bu noktada Helsinki Kararı’nın sonrasında sivil toplum gelişmesine örnek de teşkil edecek, Çerkes Diasporası vardır. “Çerkes Diasporası,

¹¹⁴ Keyman, **a.g.e.**, s. 258.

¹¹⁵ Gencer Özcan, “Türk Dış Politikasında Sosyo-politik Yapı ve Aktörler”, Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 2012, s. 46.

¹¹⁶ “Ahmet Davutoğlu ile John Kerry’nin Ortak Basın Toplantısının Tam Metni- ABD-Türkiye İlişkileri Bir Çok Farklı Düzeylerde Kritik Önem Taşıyor”, **Turquie Diplomatique**, 15 Aralık 2013-15 Ocak 2014, sayı: 59, s. 10.

Türkiye'ye resmi aday olma hakkı tanıyan Helsinki Zirvesinden sonra, bir grup Çerkes aydınının bir araya gelerek kurduğu Demokratik Çerkes Platformu (DÇP İstanbul) kurulmasının da etkisiyle daha çok etkinlik kazanmaya başlamış ve geliştirdikleri gevşek yapı sayesinde; ulusaşırı siyasal, sosyal, kültürel ve ticari bağlarla Kuzey Kafkasya (Rusya Federasyonu), Ürdün, İsrail ve Suriye ile Türkiye arasında belli ölçülerde köprü oluşturarak ülke iç ve dış siyasetini belli ölçülerde şekillendirmektedir.¹¹⁷ Bu örnek, Türkiye'de sivil toplumun sadece iç politika baskı grubu olarak gelişmesinin yanında, dış politika baskı grubu olarak ortaya çıkmaya başlamasının söz konusu olduğunu da göstermektedir.

Bu durum somut bir olayla açıklanmaya çalışılacaktır. 'İnsani Yardım Vakfı'na ait MV Mavi Marmara adlı gemi İsrail ablukası altındaki Filistin'e yardım götürmek üzere yola çıkmış, ancak 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrailli askerlerin gemiye baskınıyla gemiye el konulmuş ve gemide ölenler olmuştur. Bu olaydan sonra Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler kopma noktasında gelmiş ve aşırı gerginlik durumu ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun iki yıl sonra özür dilemesi ile kapanmıştır.¹¹⁸ Bu durum bize açıkça göstermektedir ki; bir sivil toplum kuruluşunun hareketi bölgesel anlamda hatta ABD'nin de dâhil olacağı bir kriz oluşturabilecektir.

Sonuç olarak, Nurcan Özgür Baklacioğlu'nun da belirttiği gibi 'derneklerin, ancak dış politika karar alma süreci müsaade ettiği ölçüde ve isteklerinin ancak bu şekilde Türkiye'nin dış politikasına yansıdığını' söylenebilir.¹¹⁹ Ancak, Türk Dış Politikası'nın oluşumunda sivil toplumun ve aktörlerin kendilerine çok önemli bir yer buldukları ve etkilerini gün geçtikçe arttırdıkları ortadadır. Ticari ilişki konseyleri, insan hakları konulu forumlar ve daha birçok konuda yapılan ulusal ve uluslararası faaliyetler bu durumu göstermektedir.

¹¹⁷ Ayhan Kaya, "Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Siyasal, Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar", Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 67.

¹¹⁸ "İsrail Türkiye'den Özür Diledi", **Hürriyet**, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22876115.asp>, 24 Mart 2013.

¹¹⁹ Baklacioğlu, a.g.e., s. 112.

Sonuç olarak, STK'ların etkileri yukarıda belirtildiği gibi; kendi imkânları, Türk Dış Politikası'nın durumu ve konjonktür çerçevesinde değişecektir. Konjonktürün etkili olmasına örnek oluşturacak bir olay 2013 yılında yaşanan Gezi Olaylarıdır. Türkiye'de sivil toplumun 2013 yılındaki Gezi Olayları ve sonrasında da ortaya çıkan olaylarda da görüldüğü gibi, daha ilgili ve katılımcı olduğu görülmektedir. Yaşanan olaylar şiddetlendikçe sivil toplum ve birçok STK destekte bulunmuştur.

Tabi çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirtileceği gibi; her STK'nın kendi bakış açıları, amaçları ve ideolojik duruşları çerçevesinde Gezi Olaylarına olduğu gibi, toplumsal olaylara bakışları değişmektedir.

2.2. Türk Dış Politikasının Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisinin Artmasının Sebeplerinin Kısa İncelemesi

Her devletin dış politikası hem iç hem dış dinamiklerden etkilenmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başlayan süreçle, dış politika oluşum süreçleri daha duyarlı hale gelmiştir. Bu başlık altında bu durum, Türk Dış Politikası özelinde gösterilmeye çalışılacaktır. Türk Dış Politikası'nın daha şeffaf olmaya başladığı ve özellikle daha fazla aktörün yapım sürecine etki ettiği bu başlıkta konu edilecektir.

Türk dış politikasının, hem iç hem de dış dinamiklerden etkilendiği ortadadır. Bu dinamikler zamanla değişim göstermiştir. Ancak 1990'lar ve 2000'li yıllarda içsel ve dışsal faktörlerde “küreselleşmenin etkisiyle belirgin bir çeşitlenme ve karmaşıklıkla” oluşmaya başlamıştır.¹²⁰ Türkiye'de de küreselleşmenin ortaya çıkardığı koşullar, siyasal yaşamda önemli değişiklikler yaratmış ve ulus devletin temel kurumlarının değişime zorlanması durumunu ortaya çıkarmıştır.¹²¹

¹²⁰ Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 3.

¹²¹ Özcan, “Türk Dış Politikasında Sosyo-politik...”, **a.g.e.**, s. 5.

Bu bölümde 1990’lardan sonra Türk Dış Politikası’nın güvenlik-askeri öncelikli bakışının nasıl yumuşadığı ve özellikle komşu ülkelerle nasıl savaş eşiğine gelmişken, tekrar ilişki kurulmaya başlandığını göstererek; Türk Dış Politikası’nın 2000’li yıllarda nasıl bir değişime uğradığına da kısaca değinilecektir.

Türk Dış Politikası uzun süre, özellikle bazı ülkeler ile kimlik sorunlarının politikalara yansımaları sonucunda oluşmuştur. Yani bir kimlik etrafında ve buna bağlı olarak bir düşman algısı yaratılması ve bu noktada genel dış politik ve özellikle güvenlik konularının bu doğrultuda oluşturulması, Türk Dış Politikasında etkili olmuştur.

Örneğin, Yunanistan ile Türkiye arasındaki politik meseleler, özellikle kimlik politikalarının etkisiyle ve her iki devletin kendisini nasıl gördüğü noktasında şekillenmektedir. Bu durum tarihsel süreçte belli dönemlerde değişikliğe de uğramıştır. Örneğin, PASOK Partisi’nin başına 1996 yılının Ocak’ında Costas Simitis’in geldiği dönem ve 1999 İzmit Depremi sonrasında ilişkiler yumuşamıştır. Bu noktada Türkiye açısından da belirtecek olursak iç politika da ‘şahin’ olarak nitelenebilecek isimlerin etkin olduğu ve güvenlik politikalarının etkin olduğu dönemlerde Yunanistan’a karşı politikalar daha bir sertlik kazanmaktadır. Ancak Türkiye ve Yunanistan arasındaki yumuşamanın ve politika değişikliğinin bir sebebi de Avrupalılaşma sürecidir. Avrupalılaşma süreci, hem Türkiye hem de Yunanistan için yeni bir kimliğin oluşmasında –Avrupalılık kimliği- etkili olmuş ve Türkiye ve Yunanistan arasında tartışmalı birçok konuda da değişime sebep olmuştur.¹²²

Aşağıda daha net belirtileceği gibi, bu durum; iç politika ve dış politikanın birbirini etkilemesinin ve inşacı (konstrüktivist) teorinin perspektifinden devletin kendinin nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Türkiye açısından kimlik eksenli politika üretimi örnekleri çoğaltılabilir. Başka bir örnek de Azerbaycan’a, Ermenistan ile olan ilişkileri noktasında destek verilmesidir. Burada ‘Türk’ kimliği eksenli hareket edildiği görülebilir. Ancak şu unutmamalıdır ki, bu durum zaman, mekân, dış ve iç politik dinamikler ve çıkar çerçevesinde değişiklik gösterebilir. Bunların yanında

¹²² Terzi, “Europeanisation of Foreign Policy...”, **a.g.e.**, s. 123.

yukarıdaki başlıklarda değinilen; ulusal çıkarın, dış politika yapım sürecinde etkisini de göz önünde tutmak gerekmektedir.

Bu kimlik eksenli dış politika perspektifi, Özal tarafından başlatılan tartışmalarla ve açıklamalarla önem kazanmış; Müslüman ve Türk popülasyona sahip bölgelere önem verilmesi üzerinde durulmuştur.¹²³ Hakan Yavuz, Türk kimliği, dış politika ve Yeni Osmanlıcılık üzerine yaptığı çalışmada (1998); Türk Dış Politikası'nın daha İslami perspektifli bir yapıya sahip olduğunu da belirtmiştir.¹²⁴ Gelişmelerde bu noktada olmuştur. Tezin çerçevesi açısından bu konular önemlidir. Çünkü Türk Dış Politikası'ndaki değişimi, incelenen STK'ların kendilerini nasıl tanımladıkları ve Türk Dış Politikası'nın kendini nasıl tanımladığı noktasında da etkisi incelenmeye çalışılacaktır. Özellikle MÜSİAD bölümünde görülebileceği gibi, belirtilen kimliksel değişim, MÜSİAD'a fayda sağlayacaktır.

'Dış Politika Oluşum Süreci ve Aktörler' bölümünde vurgulayarak belirtilen iç ve dış politikanın birbirini etkilediği meselesi 59. Hükümet AKP'nin Hükümet Programında da oldukça net bir şekilde vurgulanmaktadır. "Türkiye'nin bölgesel hayat sahası çok riskli bir jeopolitiğe karşılık gelmektedir. Bu da Türkiye'de iç politika ve dış politika eksenleri arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'nin iç politik dinamikleri ile dış politik dinamikleri dünyanın pek çok ülkesinden daha çok etkileşim içindedir. Türkiyemizin dış politikası halkımızın yediği ekmeği doğrudan etkilemekte, iç siyasetin güçlü ve kaliteli olması ülkemizin bölgesel ve küresel çıkarların teminatı olmaktadır."¹²⁵ Bu pasaj, çok iyi bir şekilde iç ve dış politika etkileşiminin resmi makamlarca da farkında oluşunu ve kabul edilmesini göstermektedir.

AKP'nin parti programında, dış politika oluşum ve uygulama sürecinin sadece bürokrasiyle yetersiz kaldığını ve parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin bu sürece katılımını gerekli görmektedir. Bu durumun oluşmasındaki iç ve dış dinamikler çalışmanın diğer kısımlarında belirtilmişti. Öte yandan bu noktada

¹²³ M. Hakan Yavuz, "Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism", **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, C.7, No:12, 1998, s. 24

¹²⁴ Yavuz, "Turkish identity and...", **a.g.e.**, s. 41.

¹²⁵ Özcan, "Türk Dış Politikasında Sosyo-politik...", **a.g.e.**, s. 7.

şu da söylenebilir ki; AKP'nin bunu kabul etmiş olması dış politika oluşum süreci bakımından söylemsel dahi olsa, sivil toplumun artan etkisini göstermektedir. Tezde de görüleceği gibi, toplumun farklı kesimlerinden STK'lar politika oluşum sürecinde yarışmaktadırlar.

1990'lı yıllarda Türk Dış Politikası, Şule Kut'un da belirttiği gibi; “aktif dış politikadır –girişimci, yönlendiricili ve aktif diplomasili dış politikadır.”¹²⁶ Bu durum, 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Özellikle, aktif diplomaside, aşağıda da belirtileceği gibi, sivil toplum kuruluşlarının daha aktif rol alması, devlet yöneticileri tarafından da istenmiştir.

Ahmet Davutoğlu da, Türk Dış Politikası'na yeniden biçim vermeye çalışmaktadır. Davutoğlu, komşularla sıfır sorun, Türkiye'nin uluslararası alanda arabuluculuk üstlenmesi ve daha aktif dış politika oluşturmaya çalışırken; sivil organizasyon ve işadamları örgütlerinin oluşturduğu, sivil araç, yöntem ve kuruluşları düşünmektedir.¹²⁷ Böylece Davutoğlu, dış politika oluşum sürecinde de sivil topluma yer vermeye çalışmaktadır.¹²⁸

Türkiye'de politika oluşum sürecinde AB'nin etkili olduğu noktasına başka bir başlık altında değinsek de burada bir kez daha vurgulamak yerinde olacaktır. 1990'lı yıllardan sonra TSK'nın dış politika üzerindeki etkisini azaltıp özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın etkisini artırmak noktasında, AB'nin politikalarının siyasal rejimi demilitarize edecek yapıda olması nedeniyle dönemin AKP Hükümeti de bunları kabul ederek işbirliğine gidecektir.¹²⁹ Bu noktada belirtilmelidir ki son yıllarda, TSK'nın dış politika oluşum sürecinde etkisinin azaldığı genel kanı olmuş bir durumdur. Bunun somut göstergeleri, son yıllarda yapılan Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısındaki değişikliklerdir.

¹²⁶ Şule Kut, “Türkiye'nin Soğuk Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları”, Gencer Özcan, Şule Kut (ed.), **En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Kitapları, Kasım 1998, s. 48.

¹²⁷ Bülent Aras, “Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative”, **Sam Papers**, Center for Strategic Research, Aralık 2012, s. 8.

¹²⁸ **A.e.**, s. 3.

¹²⁹ Özcan, “Türk Dış Politikasında Sosyo-politik...”, **a.g.e.**, s. 8.

Tez çerçevesinde incelenecek STK'ların, her birinin AB ile olan ilişkisine özel olarak değinilecektir. AB'nin Türkiye ile siyasi ilişkileri yoğun olduğu kadar, ticari ilişkileri de oldukça yoğundur. AB ülkeleri ile yapılan ihracat hacmi, 2004 yılından 2013 yılına kadar, 37 milyardan dolardan 67 milyar dolara; ithalat hacmi ise 2004-2013 arası 48 milyar dolardan 93 milyar dolara çıkmıştır.¹³⁰ Görülebileceği gibi Türkiye-AB ülkeleri arasındaki ticaret hacmi artarak devam etmektedir. Tezde incelenecek STK'ların da ticaret odaklı olduğu hatırlanacak olursa, AB'nin önemi ekonomik yönden de artmaktadır.

Bunun yanında ordu ve iş çevrelerinin de bakışında bir ayrışma söz konusudur. AKP'nin dış ilişkiler de ekonomik ilişkileri ön plana çıkarmasıyla beraber Ordu'nun güvenlik ve jeopolitik yaklaşımları, iş çevreleri tarafından terk edilmeye başlanmıştır.¹³¹

Dış politika sorunlarına örnek vererek, güvenlik perspektifli dış politikanın nasıl değiştiğine bakılacaktır. 1990'lı yıllarda özellikle Yunanistan ve bununla ilişkilendirebilecek Kıbrıs konusuyla ilgili önemli gerilimler yaşanmıştır. Kıbrıs'a yerleştirilmesi öngörülen S-300 füzeleri ve Yunanistan'ın Suriye'yi de dâhil ederek imzaladığı hava sahası anlaşması ve Suriye ile hem su sorunu hem de PKK nedeniyle gerginliğin var olması ilişkileri oldukça soğutacaktır. Öyle ki; Şükrü Elekdağ'ın, aynı anda hem Yunanistan hem de Suriye ve PKK ile savaşılabilecek kapasiteyi yakalamak üzerine kurgulanmış 'iki buçuk savaş doktrinini' ortaya atması noktasına kadar varılacaktır.

Ancak daha sonra İsmail Cem'in çabaları, 1999 Depremi sırasında Yunanistan'la yakınlaşma, 1999 Helsinki zirvesinin etkisi gibi yumuşatıcı gelişmeler ve Türkiye'nin de güvenlik merkezli bakışındaki değişimde önemli gelişmeler olarak sayılabilir. Ermenistan'la yapılmaya çalışılan sınır anlaşmaları ve 'futbol diplomasisi' diğer yumuşatıcı önemli gelişmelerdendir. Komşularla olan ilişkiler 2000'li yıllarda, yakınlaşma görülmeye başlamıştır. Daha yukarılarında da belirtildiği üzere, AB'nin politikalarıyla paralel uygulama çalışmaları önemli ve etkili olmuştur.

¹³⁰ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 20 Nisan 2014.

¹³¹ Özcan, "Türk Dış Politikasında Sosyo-politik...", a.g.e., s. 39.

Burada belirtilmesi gereken bir noktada, AKP'nin, Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz'ın da belirttiği gibi, 2002 ve 2005 yılları AB ile ilişkilerde 'altın çağ'dır.¹³² Bu durum hem komşularla hem de üzere sivil toplumun gelişmesi için önemli faydalar sağlamıştır. Ancak son yıllarda AKP iktidarı sıfır sorun politikası noktasında ve AB'ye uyum süreci ve isteğinde önemli sapmalar yaşamıştır. Özellikle, 2011 yılından sonra Suriye'yle yaşananlar sorunlarda, sert güç daha da sertleşmeye başlamıştır.¹³³

1990'lı yıllarda, Orta Doğu ülkeleri ile ilişkiler de problemlidir. Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkileri bu durumu oldukça etkilemektedir. İsrail ile yakın olunması durumunda, Arap kimliğine sahip ülkelerle problem yaşanması durumu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de bir değişim olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. Türkiye, artık kendini yönetici kademesi tarafından da İslamist bir çizgide tanımlamaktadır. Böylece Türkiye'nin özellikle İslami ülkelere bir emsal teşkil edeceği düşünülmüştür. Bu durum AB ve ABD'li yetkililer tarafından da dile getirilmiştir. Türkiye bir model ülke olma yolunda ilerlemektedir.

İlhan Uzgel, bu durumu hem neo-liberal dönüşüm hem de Genişletilmiş Ortadoğu Kuzey Afrika Girişimiyle örtüştürerek, Türkiye'nin bir nevi model olacağı ile açıklar.¹³⁴ Bu durum gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin olmayan bir kimliksel yeniden tanımlamayı da içermektedir. Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabında, Türkiye'nin yeniden Batılı bir yola girerek saptığı yoldan çevirme düşüncüsü ve Türkiye'nin yönelmesi gerektiğini düşündüğü 'havza politikaları' ile de örtüşür.¹³⁵ Bu açıkça dış politikada bir değişimin isteğidir.

Belirtilmesi gereken bir noktada, özellikle Turgut Özal ve İsmail Cem döneminde oldukça çaba gösterilen yeni bir Avrasya politikasıdır. Bu doğrudan dış

¹³² Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", **Turkish Studies**, C.10, No:1, 2009, s. 13.

¹³³ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 3, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 211.

¹³⁴ İlhan Uzgel, "Neo-liberal dönüşümün aktörü AKP", (Çevrimiçi) <http://www.halkevleri.org.tr/diger/neo-liberal-donusumun-aktoru-akp-ilhan-uzgel>, 16 Şubat 2014.

¹³⁵ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayınları, Nisan 2001.

politikada kimliğin kullanılmasıyla da örtüşen bir duruma işaret etmektedir. Avrasya geniş anlamda, Orta Doğu'nun bir kısmını da içine alacak şekilde düşünüldüğünde; Türkiye ile siyasi, tarihi ve kültürel yakınlığı vurgu yapılarak daha rahat bir politika oluşturulmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Özal Dönemi'nde 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Başkanlığı Ajansı (TİKA), daha sonra İsmail Cem'in Orta Doğu ile özellikle Suriye ile ilişkileri düzeltme çalışmaları ve bu noktadan devamla AKP'li yöneticilerin ve AKP'nin Avrasya ve Orta Doğuya uyguladığı politikalar ve verdiği önem ile Avrasya ve Orta Doğu'ya yönelik, 1990'lı yıllarla paralel, fakat daha geniş kapsamlı bir politika oluşturulmaya çalışılmaktadır.¹³⁶

Sonuç olarak, 2000'li yıllarda Türkiye'nin sivil toplumu oldukça etkin bir hale gelmeye başlamıştır. Bu durum komşularla ilişkilerin yumuşamasında önemli adımların atılmasına neden olmuştur. Artık Türk Dış Politikası açısından da sivil toplumun göz ardı edilmesi mümkün olmayacaktır. 2013 yılın Gezi Olayları göstermiştir ki; yapılan protestolara hükümetin nasıl tepki verdiği özellikle AB tarafından dikkatle izlenmiş ve tepki ile karşılaşmıştır. Haziran Ayı'nda Türkiye'ye gelen ve Gezi Olaylarına tanık olan AB Genişlemeden Sorumlu Komiseri Stefan Füle, Gezi Olayları sırasında aşırı güç kullanıldığını belirtmiş ve bu durumu kınayarak eleştirmiştir.¹³⁷ Avrupa Parlamentosu tarafında, ayrıca sivil toplum, demokratik hak vurgusu yapılarak ve sivil toplum ve muhalif grupların karar alma sürecinde yer alması gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹³⁸

Diğer taraftan, Türk Dış Politikası'ndaki perspektifte, 2000'li yıllar öncesinde Soğuk Savaş'ın bitişinin etkisiyle bir korku ve panik hali oluşmuştur. Türkiye, iki kutuplu sistemin yıkılması sonucu, Batı Bloğu'ndaki yerinin sarsılacağını düşünmüştür. Bu anlayış etrafında güvenlik algısıyla 'yüksek bir politika' oluşturulmuştur. Ancak birçok yazarında belirttiği gibi; son yıllarda Türk Dış Politikası'nda çok önemli değişiklikler olmuştur. Türk Dış Politikası, 2000'li yıllarda

¹³⁶ Pinar Bilgin, Ali Bilgiç, "Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia", **Eurasian Geography and Economics**, C.52, No:2, 2011, s. 187.

¹³⁷ "Crucial Moment in EU-Turkey Relations", (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/fule/headlines/news/2013/06/20130612_en.htm, 16 Nisan 2014.

¹³⁸ "Unrest in Turkey: MEPs call for reconciliation and warn against harsh measures", (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20130607IPR11391/html/Unrest-in-Turkey-MEPs-call-for-reconciliation-and-warn-against-harsh-measures>, 16 Nisan 2014.

yine bir değişim sürecine girmiştir.¹³⁹ Türk Dış Politikası artık sadece politikacıların ve diplomatların yer aldığı tekil bir yapım sürecine sahip değildir.¹⁴⁰ Sivil toplum ve iş dünyası başta olmak üzere birçok aktörün etkin bir şekilde yer alamaya başladığı bir süreçtir.

2.3. Türk Dış Politikası Oluşum Sürecinin Evrimi

Bu başlık altında Türk Dış Politikası'nın oluşum sürecinin değişimi ve özellikle sivil aktörlerin süreç içerisinde etkisinin arttırması incelenecek ve vurgulanacaktır. Yeni aktörlerin ve sivil toplumun Türk Dış Politikasını etkileme gücünün arttığı savunularak; gösterilecektir.

Türk Dış Politikası oluşum sürecinin önemli değişiklikler geçirdiğı ve yeni aktörlerin süreç içerisinde yer aldığını belirtmiştik. Bu durumda AB'nin etkisi oldukça önemlidir. AB, Türkiye'de hem iç hem de dış politika oluşum sürecinde özellikle STK'ların katılımının artmasını sağlamak ve Türkiye sivil toplumun etkisinin artması için reformların yapılmasının yolunu açmaktadır. Bu durumda AB'ye önemli bir baskı unsuru olarak bakabilir.

Birinci bölümde ara başlıklar halinde sayılan konular: Avrupalılaşıma, küreselleşme, neo-liberal politikalar, içyapısal dinamikler, bölgesel politika değişiklikleri, sivil toplumun artan etkisi. Bunların hepsi Türk Dış Politikası'nın oluşum sürecinin değişmesini ve farklı bakış açılarının Türk Dış Politikası'na yansımaları sağlamıştır.

Türkiye'de özellikle Soğuk Savaş sürecinden sonra, dış politikaya olan ilgi artmış vaziyettedir. İç ve dış politikanın oldukça etkileşim haline girmesi ve bilgi-iletişim teknolojilerinin etkisiyle kamuoyunun dış politikaya olan ilgisi ve etkisi artmaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir.

¹³⁹ Kirişçi, "Turkey Foreign Policy...", a.g.e., s. 13.

¹⁴⁰ Ziya Öniş, "Multiple Faces of The "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", **Goldem Working Paper Series**, Nisan 2010, <http://glodem.ku.edu.tr/>, s. 12.

TÜSİAD'ın bir raporunda, küreselleşme ile ortaya çıkan ticaret ve yatırım hacimlerindeki büyük artışın, finansal akımların artışı, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve siyasi liberalleşmenin ortaya çıkması Türkiye'de iş hayatını etkileyen faktörler olarak belirtilmektedir.¹⁴¹ Bu durum, dış dinamiklerin ve ekonomik odaklı örgütlerin hem iç hem de dış politikada daha etkili bir hale gelmesine yardımcı olduğu anlamına gelmektedir.

Dış politika oluşum sürecine kamuoyunun etkisinin artması durumu, özellikle kriz ve çok önemli değişim zamanlarında daha fazla görülmektedir.¹⁴² Çünkü bu durumda, kamuoyu daha çok etkilenmekte ve buna tepki göstermeye çalışmaktadır.

Dış Politika Oluşum Süreci ve Aktörler bölümünde, inşacı (konstrüktivist) yaklaşım bağlamında belirtildiği gibi, sosyal yapının ve kimliğin aktörün faaliyetlerini etkilemesi Türk Dış Politikası için önem arz etmektedir. AKP Hükümetleri 2002'den bu yana Batı-AB yanlısı politikadan, özellikle 2007 yılından sonra politik söylem noktasında değişikliğe gitmiştir. Orta Doğu ve Afrika kıtasında bulunan ülkelere kabaca 'İslam' kimliğiyle ilişkilendirilen ülkelere yoğun anlamda bir yönelim olmuştur. AKP'de kendisini böyle tanımladığı için bu yönelimde politika oluşturmaya başlanmıştır.

Bu durumun ülke içine yansımaları ise tezde de incelendiği üzere; STK'ların duruşlarında ve aldıkları tavırda görülmektedir. TÜSİAD'ın yoğun ve sürekli AB vurgusu, bunun yanında MÜSİAD'ın AB'ye yönelik politikaları daha geç kabul etmeleri de inşacıların kimlik vurgusu ve siyasa oluşumuyla örtüşmektedir. Bu konuya MÜSİAD kısmında, AKP ve MÜSİAD'ın İslami ve muhafazakâr kimlik üzerinden politikaya bakışı incelenirken, daha ayrıntılı değinilecektir. Görülecektir ki, kimliğin dış politika oluşum sürecinde etkisi vardır. Son yıllarda AKP'nin, kendine belirlediği kimlik ve AKP'ye yakın grupların kimlikleriyle de örtüşen ve onlardan destek gören bir politika oluşumunu ortaya çıkarmaya başlamıştır.

¹⁴¹ TÜSİAD, "Küreselleşme Sürecinde İş Dünyası Kuruluşlarının Değişen Rol ve İşlevleri", **TÜSİAD Yayınları**, Yayın No: TÜSİAD-T/2014-04/546, Nisan 2014, s. 26.

¹⁴² Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 625.

Türkiye, 1990’larda önemli sorunlar yaşamaya başladı. Bu sorunların bazıları yüksek politika (high politic) sorunları –PKK ve onun diğer ülkelerden tarafından desteklenmesi, Yunanistan ve Ermenistan ile sorunlar- ve bunun yanında alçak politika (low politic) olarak çevrilen ancak algılanış açısından ‘önemsiz’ olarak kabul edilen –göç, silah kaçaklığı, uyuşturucu ve sınır sorunları vb- 1990’lı yıllarda artan sorunlardır. Bu sorunlarla mücadele çerçevesinde Türkiye’de sadece Dışişleri Bakanlığı ve TSK değil bu politik meselelere başka aktörlerde –Jandarma, polis teşkilatı, İç İşleri Bakanlığı gibi aktörler de- bunların yanında sivil toplum da daha aktif olarak katılmaktadır.¹⁴³ Bu durum biraz da dış etkenlerin ve konjonktürün baskısıyla oluşmuş kaçınılmaz bir durumdur.

Belirtilmeye çalışıldığı gibi, Türk Dış Politikası oluşum süreci değişikliğe uğramış ve bunun yanında Türk Dış Politikası’nda sivil toplumun etkisi daha belirgin bir hale gelmiştir.

2.4. Ticaret Devleti (Trading State) Kavramı ve Türkiye’nin Değişen Ekonomi-Politiği

Richard Rosecrance, ‘ticaret devleti kavramını 1986 yılında ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁴ Kemal Kirişçi de bu kavramı Türkiye’ye uyarlamıştır. Tez içerisinde daha çok ekonomik faaliyet gösteren grupların oluşturduğu STK’lar ele alındığı, Türk Dış Politikası’nın bu ticaret odaklı faaliyetlerden oldukça etkilendiği ve bu yönde ilerlemeye başladığı için, bu kavram incelenecek ve dış politika ve ekonomik ilişkilerin ne denli etkileşim halinde olduğunu Türkiye örneği üzerinden gösterilecektir.

Öncelikle, Türkçe literatürde ‘trading state’ kavramını tam karşılayan bir kelime grubu yoktur. Tez çerçevesinde ticaret devleti kavramı kullanılacaktır. Ticaret devleti, bir devletin dış politikasında, dış ekonomik ilişkilere oldukça önem vermesi

¹⁴³ Kirişçi, “Turkey Foreign Policy...”, a.g.e., s. 31-32.

¹⁴⁴ Richard Rosecrance, **The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World**, New York: Basic Books, 1986, Aktaran, Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkey Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, **New Perspectives on Turkey**, No:40, 2009, s. 33.

ve dış politikasında etkisi artmak noktasında ekonomik ilişkiler kurma yolunu kullanan devleti tanımlamak için kullanılacaktır.

Türkiye’de özellikle Turgut Özal’ın, dünyada uygulanmaya başlayan liberal politikalardan etkilenererek Türkiye’de uyguladığı politikalar neticesinde dış politika oluşum sürecinde, ekonomik ilişkilere önemli yer ayrılmıştır. Yunanistan ile varolan kötü ilişkiler dâhil, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile düzeltilmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin ticari ilişkilere önem verdiği süreci etkileyen gelişmeler ana hatlarıyla şunlardır: Turgut Özal’ın politikaları -24 Ocak Kararları-, 1995 Gümrük Birliği Anlaşması’nın imzalanması¹⁴⁵ ve 1996’da hayata geçirilmesi, öte yandan dünyadaki neo-liberal ve küresel politikalar. Türkiye, Gümrük Birliği’ni (GB) kabul ederek AB’nin daha önce imzalamış olduğu bir dizi serbest ticaret anlaşmasını –bu ülkelerden biri de İsrail’dir- da hayata geçirmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Türkiye’nin dış ekonomik ilişkilerinin artmasının sağlayacaktır.

Buradan hareketle ticaret devletinde (trading state), geleneksel dış politika yapım sürecinin aksine daha çok aktörün katılımıyla bir dış politika oluşum süreci ortaya çıkar ve sadece ulusal güvenlik değil ekonomik hususlar; ticaretin gereksinimleri, geniş ihracat pazarları, etkili yabancı yatırımlar bu noktada önem kazanmaktadır.¹⁴⁶ Son günlerde yaşanan yabancı yatırımcılar tartışmaları da –TÜSİAD Genel Başkanı Muharrem Yılmaz’ın iç politikadaki artan güvensizlik ve gerginlik üzerine yaptığı konuşma, 44. TÜSİAD Genel Kongresi konuşması- TÜSİAD’ın iç politikaya dış politik süreci etkilemesi noktasında ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir.

Türk Dış Politikası’nın oluşum sürecinde, yukarıda vurgulanmış olan ticari devlet kavramıyla paralel olarak Türkiye’de iş dünyasının etkisinin arttığını belirtilmişti. Bu durum Türk Hükümeti yöneticileri tarafından da kabul edilmektedir. Ahmet Davutoğlu yaptığı bir röportajda, iş dünyasının dış politikanın birincil

¹⁴⁵ Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkey Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, **New Perspectives on Turkey**, No:40, 2009, s. 33.

¹⁴⁶ **A.e.**, s. 34.

etkileyenlerinden biri olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷ Bu sürecin Turgut Özal'ın politikalarıyla başladığını söylemek yerinde olacaktır. Özal, komşularla olan sorunların çözülmesi noktasında da ticaretin önemli olacağı düşüncesine sahipti. Ticaretle ilişkilerin düzeltilmesi yolunu, komşularla ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla kullanmıştır. Özellikle Yunanistan'la ilişkileri düzeltmek noktasında, bunu Davos Ruh'uyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁴⁸

Bu noktada karşılıklı bağımlılık teorisine değinmek yerinde olacaktır. Neo-liberallerin politikalarında özellikle vurguladıkları bu durum ülkeler arası ticari ilişkilerin artması yoluyla sorunların daha aza indirileceğini varsayımını ortaya koymaktadır. Özal'dan sonra Türk Dış Politikası'na güvenlik perspektifli bakış hâkim olsa da, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde bu durum yavaş yavaş değişmeye başlayacak ve İsmail Cem, Türk diplomasisinde ekonomiye önem verilmesi gerektiğini savunmaya ve uygulamaya başlamıştır.¹⁴⁹

Türkiye'nin son yıllarda komşularıyla artan ticareti sayesinde, ilişkileri de olumlu düzeye gelmiş ve bunun yanında Türk işadamlarının da komşu ülkelere yatırımları artmış, bunun oluşmasında liberal vize politikalarının yani vizelerin kaldırılmasının oldukça fazla etkisi olmuştur.¹⁵⁰ Özellikle inşaat sektöründeki ilişkilerde bu durum kendini daha fazla göstermektedir.

Ancak AKP'nin, Arap Baharı'nın da etkisiyle 'komşularla sıfır sorun politikasından' Hobbesian dış politik sürece kayması bu durumda bazı aksaklıklar yaratmıştır. İnsan mobilizasyonu, bir ülke ya da bölgedeki istikrarsızlıklar ve güvensizlikler nedeniyle olumsuz etkilenecektir. Bu durum da doğrudan iş

¹⁴⁷ "Davutoğlu: İş Dünyası Artık Dış Politika'nın Öncülerinden", Aktaran: Murat Yalçıntaş, Ali Balcı, "A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AKP Era: A Conceptual Map", **Sam Papers**, Center for Strategic Research, No:7, Mayıs 2013, s. 53.

¹⁴⁸ **A.e.**, s. 43.

¹⁴⁹ **A.e.**, s. 46.

¹⁵⁰ Kirişçi, "Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation", **Turkish Studies**, C.13, No:3, Eylül 2012, s. 322.

çevrelerini etkileyecektir. Örneğin, Arap Baharı döneminde, özellikle Libya'daki Türk inşaat firmaları zarara uğramıştır.¹⁵¹

Son yıllarda, AKP Hükümetleri döneminde, Doğuya dönük politikaların arttığını belirtilmişti. Bu noktada Türkiye'nin Doğu'ya yatırımlarının olduğu gibi, Türkiye ile de Doğu'dan işbirliği ve yatırım faaliyetleri için çağrı da gelmektedir. Bu politikaların bu noktada karşılık bulduğu söylenebilir. Körfez İşbirliği Başkanı "Türkiye Doğuya döndü, destekliyoruz" demektedir ve Körfez İşbirliği Konseyi ile Türkiye arasında serbest ticaret için çalışmalarda bulunduklarının bildirmektedir.¹⁵²

Yukarıda ticaret devletine ve ticaretin önemli ve yararlı yanlarına değinildi. Ancak bunun yanında, başta realistler olmak üzere ulusal çıkarın zedeleneceği, aşırı dışı açılmanın ülkenin ticareti -bu ülkede yeterli alt yapı da sağlanmadıysa- olumsuz yönde etkileneceği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Bunun yanında karşılıklı bağımlılığın işlerin kötü gitmesi durumunda, taraflara eşit olarak değil bir tarafa daha fazla olumsuz bir dönüşü olacaktır.¹⁵³ Bir eklemede daha bulunursa, dış ekonomik ilişkilerden bazı kesimler olumsuz yönde etkilenecektir. Çünkü bir kimlik etrafında oluşmuş dış politika ve buna bağlı artan dış ekonomik ilişkilerden, bu kimlik geri plana bırakıldığında, o kimliğe sahip gruplar zarar görecektir.

Dünyada 1990'lı yıllarda küreselleşme, bölgeselleşme, neo-liberal politikalar, uluslararası ekonomi anlaşmaları çerçevesinde bir değişime doğru yönelme olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve IMF gibi uluslararası ekonomi örgütleri ve kurumlarının etkisi artmıştır. Bu örgütler uluslararası ticaretin dışında kalmış ülke ve bölgeleri yönlendirerek sisteme dâhil etmeye -kendi kontrollerinde ve istekleri doğrultusunda- çalışmışlardır.

Bu konjonktürde Mine Eder'in belirttiği gibi, Türkiye'nin ekonomi-politiği, 1980'li yıllarda sonra ithal ikameci politikaların terk edilmeye başlaması, sermaye

¹⁵¹ "Libya'daki olaylı bölgede 28 şirketin 3 milyar dolarlık işi var, 14'ü zarar gördü", (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/17085520.asp>, 16 Nisan 2014.

¹⁵² "Türkiye doğuya döndü, destekliyoruz", (Çevrimiçi) <http://siyaset.milliyet.com.tr/turkiye-doguya-dondu-destekliyoruz/siyaset/siyasetdetay/10.02.2011/1350310/default.htm>, 1 Nisan 2014.

¹⁵³ TÜSİAD, **Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar**, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Mayıs 2007.s. 30.

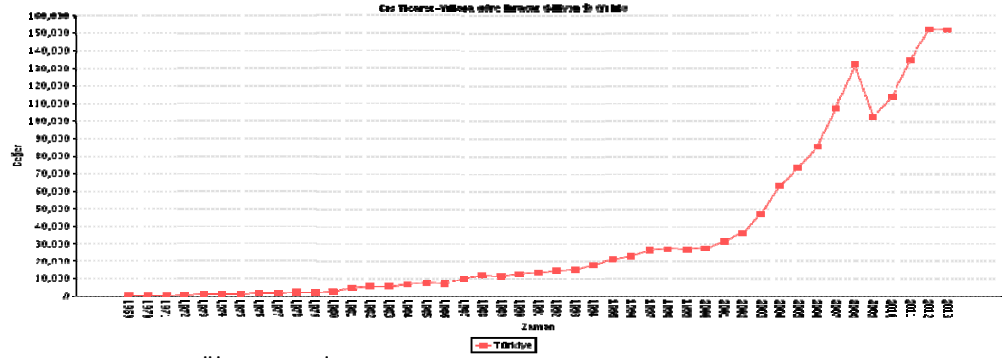
kontrollerinin kaldırılması ve korumacılık yaklaşımına son verilmesi, 1980'lerden sonra uygulanmaya başlayan neo-liberal politikalar ve özellikle IMF ile yapılan stand by anlaşmaları doğrultusunda değişime uğramıştır.¹⁵⁴ Böylece Türkiye ekonomi politliğinde, ithal ikameci politikalardan daha liberal ve dışa açık politikalar izlenmesi yolunda adımlar atılmaya başlamıştır. Dışa açılma politikalarının başlamasında, yukarı da belirtilen, 24 Ocak Kararlarının da büyük etkisi vardır. Ticari rejimi liberalleştirme politikalarıyla, ihracata destek verilemeye başlanmış, bu durum 1980'li yıllarda ihracatta büyük bir artışa sebep olmuş, ancak bu artış 1990'lı yıllarda devam etmiştir.¹⁵⁵ 1980 ve 1990'larda hem Turgut Özal hem de Süleyman Demirel dönemlerinde, Türkiye, Pakistan, İran ve daha sonra (1992) yılında Azerbaycan'ın katıldığı; 1985 yılında oluşturulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, özellikle Karadeniz coğrafyası ülkeleri ve Balkan ülkelerinden üyeleri olan; 1992 yılında Karadeniz İşbirliği Teşkilatı, Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'nın kurucu olduğu; 1997'de kuruluşu resmîyet kazanan D-8 gibi girişimler, Türkiye'nin, SSCB'nin dağılmasının da etkisiyle, küresel trendler ve kimlik eksenli dış politika noktasında, farklı coğrafyalara yönelmeye başlamıştır. Bu yapılanlar, Türkiye'nin dışa açılımı ve ticaret devleti kimliğiyle de örtüşmektedir.

Türkiye'nin ticaret hacmi; 1980 yılında 10 milyar dolar iken, 2013 yılında 403 milyar dolara yükselmiş; 2000 (82 milyar dolar) yılından 2013 (403 milyar dolar) yılını kadar da yaklaşık beş kat artış göstermiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Mine Eder, "Küreselleşme ve Türkiye'nin Değişen Ekonomi Politliği", Barry Rubin-Kemal Kirişçi (ed.), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 291.

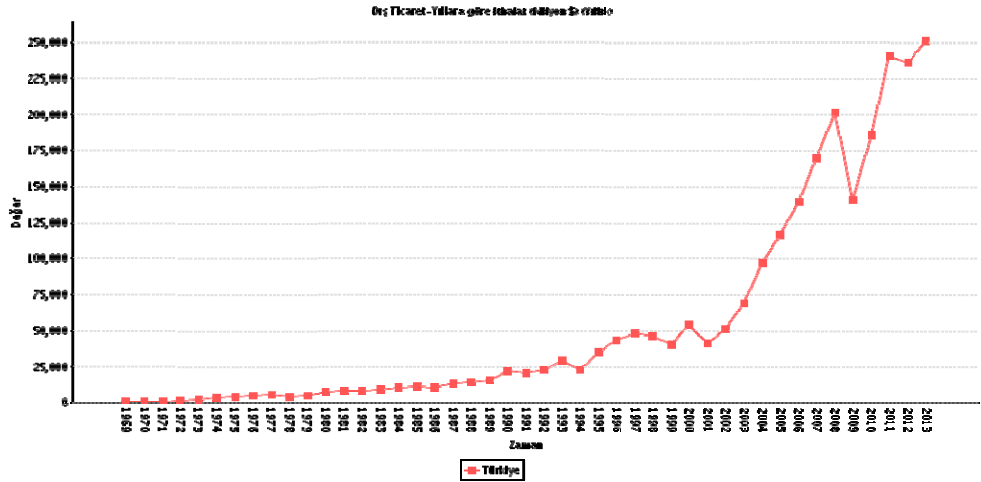
¹⁵⁵ A.e., s. 292.

¹⁵⁶ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 23 Nisan 2014.

Şekil 3: Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu).

Ekonominin ihracat tarafı yanında, ithalat tarafı da vardır. Türkiye'nin ekonomisinin büyümesi göstermek açısından ithalat verilerini de vererek, ekonomik büyüme aşağıdaki grafiklerde gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak verilen iki grafikten, Türkiye'nin cari açık problemi olduğunu da belirterek, yukarıda değinilen sebepler çerçevesinde, 1980 sonrası dış ticaret ithalat ve ihracat verilerinde önemli bir artışın olduğu görülecektir.

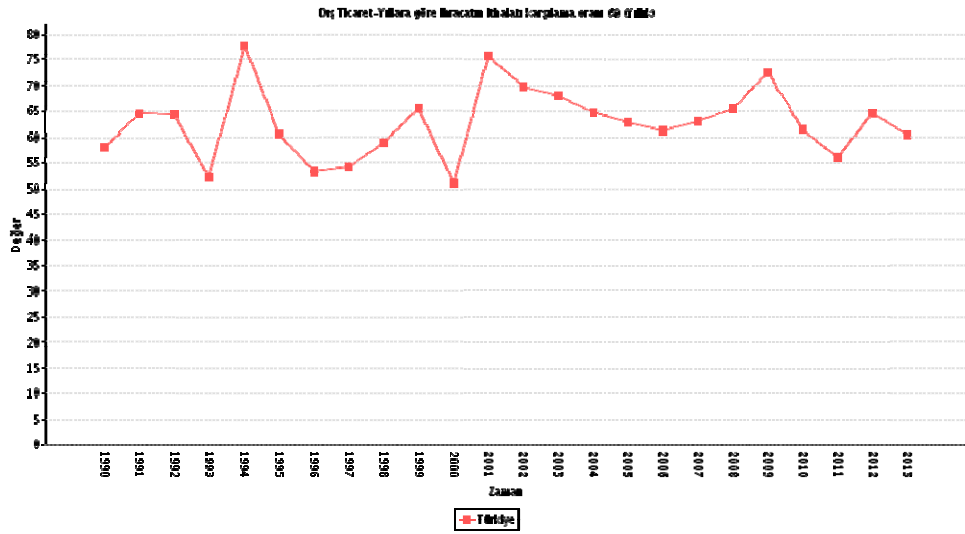

Şekil 4: Kaynak TÜİK.

Dış politika da, AKP Hükümetlerinin kimlik eksenli olarak, Türki Cumhuriyetler ve İslam Teşkilatı üye ülkeleri ile yakınlaşma sağlandığı belirtilmişti. Bu durum dış ticaret değerlerine de yansımıştır. Türki Cumhuriyetler ve İslam Teşkilatı üye ülkeleri ile ihracat hacmi 2000 yılında 6 milyar dolardan 2013 yılında 65 milyar dolara çıkmış, aynı şekilde ithalat hacminde de artış olmuş, 8 milyar

dolardan 35 milyar dolara çıkmıştır.¹⁵⁷ Afrika ülkelerine olan ihracat hacmi; son on yılda (2013 ve 2014 verileri değil) 6 milyar dolardan 24 milyar dolara, ithalat hacmi 2 milyar dolardan 6 milyar dolara çıkmıştır.¹⁵⁸ Yakın ve Orta Doğu ile Afrika ülke gruplarıyla ticaret hacminin artmasında dış politikanın etkisi olup; bu artış cari açığın düşmesine de yardımcı olmaktadır.¹⁵⁹ Çünkü Afrika ile yapılan ticarete genel payı ihracat oluşturmaktadır.

Bu başlık altında, Türkiye'nin ekonomik olarak büyüme sağladığına değinilmiştir. Ancak bu ekonomik büyümenin Mustafa Kutlay'ın da belirttiği gibi, bölge ülkeleri üzerinde etkisini ölçmek oldukça zordur.¹⁶⁰ Diğer taraftan, son dönem Türk Dış Politikası'nda bu etkiden ziyade, daha sert bir dış politik süreci de kayıldığı söylenebilir. Bu ekonomik gücün, yumuşak güç manasında, beklendiği kadar kullanılmadığı da belirtilmelidir.

Şekil 5: Kaynak TÜİK.

¹⁵⁷ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 23 Nisan 2014.

¹⁵⁸ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 23 Nisan 2014.

¹⁵⁹ Seyfettin Gürsel, "İç Ortam ve Dinamikler-Ekonomi", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 3, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 69.

¹⁶⁰ Mustafa, Kutlay, "Yeni Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Uluslararası İlişkiler**, C. 9, No:35, Güz 2012, s. 104.

Tezin genel çerçevesiyle de bağlantılı olarak, iş adamı örgütlerinin, politik bir aktör olabilmesi için, iyi bir ekonomik yönetim gerekmektedir.¹⁶¹ Türkiye'nin kapsayıcı bir sanayi politikası da yoktur.¹⁶² Ekonomik kapasite, daha çok ticaret noktasında kalmakta, geniş çaplı sanayi yatırımları yönünden yeterince desteklenmemektedir. Bunun yanında cari açık yüksek seviye de seyretmektedir. Şekil 4'ten de görülebileceği gibi; ihracatın ithalatı karşılama oranları son yıllarda düşüşe geçmiştir. Bu Türkiye'nin cari açık performansının pek iyi olmadığını göstermektedir. Bunun yanında World Economic Forum'un hazırladığı 2013-2014 küresel rekabet raporunda, Türkiye 148 ülke arasında, temel göstergeler tablosunda, 44. sırada yer almaktadır.¹⁶³

Türkiye, bir ticaret devleti olarak dış politik ilişkilerde önemli ölçüde ekonomi-politiği kullanmaya çalışmıştır. Hatta dış politik meseleleri ekonomik ilişkileri arttırmakla; yani karşılıklı bağımlılık prensibini kullanarak çözmeye çalışmıştır. Türkiye'nin ekonomi-politiği kullanması ve dış ticaret hacminin artması ile STK'ların özellikle de ekonomik odaklı STK'ların dış politika oluşum sürecinde aktif katılımcı sağlanmaktadır.¹⁶⁴

¹⁶¹ Mehmet Uğur, Dilek Yankaya, "Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism, and EU Conditionality: The AKP and TÜSİAD Experience in Turkey", **Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, Vol.21, No: 4, Ekim 2008, s. 584.

¹⁶² Kutlay, a.g.e., s. 111.

¹⁶³ World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2013 – 2014, s. 15.

¹⁶⁴ Ziya Öniş, **The New Wave Of Foreign Activism in Turkey-Drifting Away From Europeanization**, Danish Institute for International Studies-DIIS Report, Copenhagen, 2009, No: 5, s. 9.

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YAPIM OLUŞUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Tezin üçüncü ana bölümünü oluşturacak bu bölümde, Türkiye merkezli bir incelemeye başlanacaktır.

Türkiye'nin dış ticaretinin arttığı ve bu yönde faaliyet gerçekleştirdiği ve amaçlarının bu olduğu, Kemal Kirişçi'nin Türkiye'ye uyarladığı, Richard Rosecrance tarafından ortaya atılan ticaret devleti (trading state) kavramı doğrultusunda açıklanmıştır. Bu kavramın seçilme nedeni ve 1980 (24 Ocak Kararları) sonrası ticaret devleti kavramına paralel olarak Türk Dış Politikası'nın da hızlı bir ivme kazandığı ve bu yönde dış politika oluşturma düşüncesinin daha etkili olduğunu göstermekti.

Bu durum ile paralel olarak etkileri artan STK'lar olmuştur. Bu bölümde bunlara örnekler verilip, dış politika oluşum sürecinde etkileri ölçülmeye çalışılacaktır. Bu noktada, ticaret devleti kavramı çerçevesinde ticaret odaklı üç sivil toplum kuruluşu olan TUSİAD, TOBB ve MÜSİAD hakkında genel bilgiler verilip ve TUSKON'a da karşılaştırma sağlaması açısından değinilip, bu dört STK'nın Türk Dış Politikasına etkilerini nasıl gösterdikleri ve bu doğrultuda kullandıkları yöntemler değerlendirilerek incelenecektir.

Bu dört ekonomik odaklı STK'nın Türk Dış Politikasında önemli konuları teşkil eden Avrupa Birliği, Kıbrıs, GB başta olmak üzere hem genel anlamda dış politikaya hem de Türk Dış Politikasına bakış açıları ve son dönem özellikle 2000 yılı sonrası AKP Hükümetleri'nin Türk Dış Politikası'na bakışını da değinilerek incelenecektir.

3.1. İşadamlı Örgütleri ve Devlet

Yukarıdaki başlıklarda da bahsedildiği gibi, ekonomik kimliğe sahip kişilerin oluşturduğu STK'ların seçilme amacı: bu grupların sadece Türkiye'de değil yurt dışında da önemli bir baskı grubu oluşturmalarıdır. Buna ek olarak uluslararası siyasi ilişkilerde ekonomi-politiğin yerini koruması ve küreselleşme ile bunun günümüzde daha da etkin olması da başka bir nedendir. Yani ekonomi siyaset ilişkisi 19. yy'dan itibaren artan bir şekilde kendini göstermektedir.

Ticaret odaklı sivil toplum örgütlerinin seçilmesinin bir başka nedeni de; küresel ekonominin ve özellikle Özal'ın liberalleşme sonrası artan ticaret devleti misyonu nedeniyle işadamlarının daha fazla etkili olmasıdır. Özal Dönemi'nde, İlhan Uzgel'in de belirttiği gibi; "pragmatizm ve liberalizm dış politikaya yansımış, ekonomik ilişkilerin merkez alındığı ve ekonomik açıdan iyi olan her şeyin dış politika anlamında başarı sayıldığı ve ulusal çıkarla uyum içerisinde olduğu bir yaklaşım" vardır.¹⁶⁵ Çiğdem Nas'ın belirttiği gibi, Türk Dış Politikası, 1980'lerden sonra küresel trendler doğrultusunda değişime geçti.¹⁶⁶ Özellikle ekonomik değişim açısından, bu durum oldukça açık olarak görülmektedir. Bu durumda iş çevrelerinin gelişimi ve Türk Dış Politikası'ndan daha fazla etkileneceği görülmüştür. Böylece belirtilmelidir ki; Özal Dönemi ve 'son on yılda da, Türk iş dünyası daha fazla güç ve önem kazanmıştır'.¹⁶⁷

Tezde özellikle ilgilenilen dört STK da –TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON- sivil toplum örgütü olarak ele alınacaktır. Yukarıda değinildiği üzere, sivil toplum kavramı oldukça geniş anlamda kabul edilmiştir. Buradan hareketle Türkiye'de bu dört STK'nın etkisinin, işadamlı örgütleri olduğu ve bundan dolayı da etkilerinin diğer STK'lara göre hem finansal açıdan hem de lobicilik faaliyetleri açısından daha güçlü oldukları da belirtilebilir.

¹⁶⁵ İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika-Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**, Ankara, İmge, 2004, s.162.

¹⁶⁶ Çiğdem Nas, "Changing Dynamics of Turkish Foreign Policy and the European Union", **Turkish Policy Quarterly**, Vol.9, No:4, s. 121.

¹⁶⁷ Kemal Kirişçi, Neslihan Kaptanoğlu, "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy", **Middle Eastern Studies**, C.47, No:5, 2011, s. 712.

STK'ların her birinin özel olarak inceleneceği bölümlerde belirtildiği gibi, Avrupa'da ve dünya çapında bu STK'ların üyelikleri olduğu ve bu üyelikler Türkiye'deki hükümetleri etkilemek için kullandıkları önemli etkilme araçlarıdır. Yine bu bölümlerde belirtilecek bir nokta da, incelenen STK'ların, uluslararası alanda üye oldukları şemsiye örgütlerde etkili olduklarıdır.

Türkiye'de işadamları ve devlet arasındaki ilişkiye bir bakış açısı da Ayşe Buğra'dan gelmektedir. Buğra, Türkiye'deki işadamlarının, klasik anlamda Keynes'in de 'savunduğu toplum ruhundan yoksun, çıkar peşinden koşan ve elde etmeye çalışanlar topluluğu' olarak görülmediğini bundan ziyade farklı bir zihniyet yapısı içerisinde olduklarını, başarıları için neredeyse özür dilecekleri ve vatan yararına bir şeyler yapma ihtiyacında olduklarını belirtmektedir.¹⁶⁸

Bu durumun yanında, işadamlarının kendilerini güvensizlik içerisinde hissetleri de belirtilebilir, belki de TÜSİAD'ın -Hükümeti karşısına alacak kadar- siyasi istikrar adına önemli çağrılarda bulunmamasını bir sebebi de budur. Güvensizlik duygusunun oluşmasında geç sanayileşen ve devletin desteğini alan bir konumda olmaları ve ülkenin tarihsel süreçte istikrarsız dönemlerinin çok olmasına bağlanabilir. Bunu düşünürken siyaset ve ekonominin ayrılmaz ilişkisi olduğunun tekrar vurgulanmasında fayda vardır.

Buradan hareketle Türkiye'de işadamlarının -Buğra'nın tabiriyle- devletle aşk nefret ilişkisi içerisinde oldukları -yukarıda sayılan nedenlerden dolayı yani; hem devleti karşılaştıkları engellerin nedeni olarak görürler hem de onun desteğine ihtiyaç duymalarından dolayı- söylenebilir.¹⁶⁹

Türkiye gibi geç sanayileşmiş ülkelerde işadamları örgütleri liberalleşme konusunda ve buna bağlı olarak demokrasi konusunda önemli rol oynuyorlar.¹⁷⁰ Literatürde de batılı anlamda demokrasinin gelişmesi için eski dönemlerden beri 'burjuvazinin' oynadığı rol üzerine çokça araştırma yapılmış olup; bu tartışmalarda burjuvazinin devletin kurumları ve parlamentoyu oluşturmak noktasında önemli

¹⁶⁸ Buğra, a.g.e., s. 16.

¹⁶⁹ A.e., s. 16.

¹⁷⁰ Reşat Bayer, Ziya Öniş, "Turkish Big Business in the Age of Democratic Consolidation: the Nature and Limits of Influence", **South European Society and Politics**, C.15, No:2, 2010, s. 182.

çalışmalarının olduğu gösterilmiştir.¹⁷¹ Burayı biraz daha açacak olursak, tarihsel süreçte burjuvazi merkezin gücünü kırmak için daha gevşek bir yapıyı benimsemiş ve kendilerinin karar alma sürecine etki etmelerinin önünün açılması için çaba göstermiştir. Buna paralel olarak geç demokratikleşen ülkelerde de burjuvazi olarak nitelendirebilecek işadamları; ancak belli demokratik talepleri olanlar düşünülebilir. Türkiye gibi geç sanayileşmiş bir toplumda, özel sektör devletin merkezileşmesinde ve şekillenmesinde önemli rol oynuyor.¹⁷² Bu durum ulus-devlet ve burjuvazi ilişkisi noktasında düşünülürse, daha iyi bir noktaya temas etmiş olunur. Yani, devlet ve burjuvazi oluşum dönemlerinde birbirlerine destek vermiş olmaktadırlar.

Türkiye'nin son dönem dış politikasında, Turgut Özal'ın başbakanlık döneminden beri ve AKP Hükümetleri döneminde artan bir şekilde ticarete önem vermeye başlanmıştır. Bu noktada Kemal Kirişçi'nin Türkiye için kullandığı ticaret devleti (trading state) daha fazla önem kazanmaktadır. Bu nedenle zaten etkili olan iş dünyası daha da etkili hale gelmiştir. Bu etkili olma durumu, dış politikada da kendini gösterecektir. Bu süreçte, iş dünyası da bir dış politika aktörü olmuştur.¹⁷³ Görüleceği gibi, iş dünyasının hem dış politikanın oluşumunda hem de uygulanmasında katkısı var.

Şöyle bir gerçek de vardır ki; geç 1980'lerden, 1990'lar ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da iş dünyası ile daha yakın çalışmaya başlamıştır.¹⁷⁴ Türkiye'de Sivil Toplum başlığı altında belirtildiği gibi, iş adamı örgütleri özellikle Turgut Özal'ın liberal politikalarıyla beraber oldukça hareketlenecek ve önemli kazanımlar ve güçler elde edecektir. 1980 Darbesinin dernek kurmayı oldukça zorlaştıran yasalarına rağmen, mali gücü yüksek olanların – iş adamı örgütleri gibi- örgütlenmesine önemli ayrıcalıklar sağlamıştır.¹⁷⁵ Diğer grupların Türkiye'de bu kadar geç örgütlenmesinin bir nedeni de budur. İş dünyasının biraz daha imtiyazlı olduğu burada görülebilmektedir.

¹⁷¹ A.e., s. 183.

¹⁷² Ziya Öniş, Umut Türem, Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations, **Turkish Studies**, C.2, No:2, 2010, s. 96.

¹⁷³ Terzi, **The Influence Of The European...**, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁴ Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkey...", a.g.e., s. 49.

¹⁷⁵ Doğan, "Türk Dış Politikası...", a.g.e., s. 64.

Bunun yanında, son yıllarda ‘ikincil diplomasi’ de oldukça sık kullanılan kavramlardan olmuştur.¹⁷⁶ Diplomasi uzun yıllardan beri devletin tekeli noktasında yapılmaktadır ve günümüzde de bu böyle devam etmekle beraber iş dünyası daha aktif çalışmasıyla önemli yurt dışı bağlantılar sağlayarak devletlerin politikasını etkilemektedir. Bu bağlantılar ve buradan kazanılmış gücün, Türkiye’de hükümet üzerinde baskı oluşturulması olarak kullanılmasının çok önemli örnekleri de vardır. Birçok sivil toplum örgütünün destek verdiği ve lideri belli olmayan Avrupa Hareketi 2002, Ecevit’in koalisyon hükümetine baskı uygulayarak, üç tane çok önemli uyum paketinin geçmesini sağlamışlardır.¹⁷⁷ Bu hareket sivil toplumun önemli aktör olarak güç kazanmasını göstermektedir. Bu hareketin içerisinde ekonomik çevrelerin kurduğu sivil toplum örgütlerinin de desteği bulunmaktadır. Bu harekete destek sağlamak için TÜSİAD, TOBB ve İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) gibi kuruluşlar tarafından çok önemli lobi faaliyetlerine de girişilmiştir.¹⁷⁸

Türkiye’de işadamları örgütlerinin, diğer STK’lara göre fazla güçleri olduğundan politika oluşum sürecine daha fazla ve daha net etkileri olmaktadır. Onlar düşünce kuruluşlarını destekleyerek ya da kendi bünyelerinde raporlar hazırlatarak önemli çıktılar ortaya koymaktadırlar.

Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin aynı konu üzerinde, fakat ideolojik ve dini, yani ‘laik’-‘İslamist’ ayrımıyla kutuplaşmaya gittiği görülmektedir. Bunu konu çerçevesinde ‘laik’ TÜSİAD ve ‘İslamist’ MÜSAİD ve TUSKON örneğinde göstermek mümkündür.¹⁷⁹ Ancak bu durum sadece iş dünyası örgütleri için geçerli değildir. Diğer alanlarda çalışan birçok STK da kimliksel ve politik bakış nedeniyle daha fazla destek görebilmektedirler. Özler ve Sarkissian’ın da belirttiği gibi AKP ve MÜSİAD arasındaki ilişki daha yakın iken, TÜSİAD ile ilişki böyle olmamaktadır.¹⁸⁰ TÜSİAD bölümünde daha ayrıntılı değineceği üzere; TÜSİAD

¹⁷⁶ Bulut Gürpınar Aydın, “İş Çevreleri ve Dış Politika: TUSKON”, Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 77.

¹⁷⁷ Özlem Terzi, **The Influence Of The European...**, a.g.e., s. 69.

¹⁷⁸ Hürriyet, “Şimdi Avrupa'ya bastıracağız”, (Çevrimiçi) <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/08/04/161699.asp>, 15 Şubat 2014.

¹⁷⁹ Ş. İlgü Özler, Ani Sarkissian, a.g.e., s. 371.

¹⁸⁰ A.e., s. 377.

Türkiye ekonomisindeki gücü nedeniyle etkisini devam ettirebilmekte ve partiler de bu örgütü karşılarına pek alamamaktadırlar. Tabi istisnalar da olmaktadır; Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 'bitaraf olan bertaraf olur' açıklamaları¹⁸¹ sonrasında, TÜSİAD ile olan tartışmalar bunun en önemli örneklerindendir.

Buğra'nın da belirttiği gibi; işadamları örgütleri Türkiye'deki istikrarsızlıktan çekinmektedirler. Bu da onların bir partiye yakın olmalarını güçleştirmektedir.¹⁸² Sadece TÜSİAD için değil, MÜSİAD, TOBB ve TUSKON için de istikrarın ve 'ülke riskinin' az olması ticari potansiyelin artması için çok önemlidir. Ayşe Buğra gibi, Işık Özel de Türkiye'deki işadamları ile yaptığı görüşmelerde işadamlarının demokrasi ile ekonomik ilişkiler arasında doğru orantı olduğuna, aksi durumda yani yarı demokrasi ve demokrasi boşluğunda işlerinin kötü gittiğine inandıklarını tespit etmiştir.¹⁸³

Konunun başka bir tarafı daha vardır. Sermaye büyüdükçe dışa açılma isteği ve daha büyük işler yapma isteği ortaya çıkacaktır. Büyük iş sektörü uluslararası baskılardan, yardımlardan ve yatırımlardan daha çok yarar sağlayacaktır. Çünkü küreselleşme ile birlikte kendilerini uluslararası sisteme uydurmak isteyecekler ve bunu yapmak içinde diğer gruplara göre daha iyi bir alt yapı ve tarihsel bağlantıları olduğu için daha rahat yapabileceklerdir. Aşağıda daha ayrıntılı değinileceği gibi TÜSİAD, AB'ye girme konusunda istekli davranmaktadır. Çünkü AB'nin siyasi kriterleri, bir pazar ekonomisi ve minimal devlet için de önemli kriterler oluşturmaktadır.

Bu diğer sivil toplum örgütleri için de böyledir. Uluslararası alandan oldukça destek alıp kendi hükümetlerine baskı yapabilirler. Bu uluslararası örgütlerle bağlantıyla da dış politikanın bir kısmını oluşturacaktır. Öte yandan tezin diğer kısımlarında belirtildiği gibi; bu durumdan daha fazla kazanan sivil toplum örgütleri olacaktır. Şu bir gerçektir ki; hem ulusal hem de uluslararası sivil toplum örgütlerinden ekonomik tabanlı olanlar daha kazançlı çıkmaktadırlar. Liberal bir

¹⁸¹ "Erdoğan: Bitaraf olan bertaraf olur", (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-bitaraf-olan-bertaraf-olur/siyaset/sondakika/18.08.2010/1277904/default.htm>, 22 Nisan 2014.

¹⁸² Ş. İlgü Özler, Ani Sarkissian, a.g.e., s. 378.

¹⁸³ Işık Özel, "Is it none of their business? Business and democratization, the case of Turkey", *Democratization*, C.20, No:6, 2013, s. 1092.

yapıya sahip ve bu liberal özelliklere yerel düzeyde uygulamış ulusal bir pazarın uluslararası güvenilirliği daha fazla olacaktır. Unutulmaması gereken bir nokta da; uluslararası büyük sermaye, uluslararası fonların ve yatırım örgütlerinden ve bankalardan kredi almak ve diğer taraftan stratejik bağlantılar sağlamak noktasında önemli bir yapıya sahiptir.¹⁸⁴ Burada belirtilmesi gereken bir nokta, son çalışmaların da gösterdiği gibi doğrudan yabancı yatırımların, demokrasileri daha gelişmiş ülkelere daha fazla gelmelerinin muhtemel olduğudur.¹⁸⁵ Bu noktada hem niteliksel hem de niceliksel anlamda sivil toplumun güçlü olması, demokrasinin kabulü için politik ve devlet aktörlerini zorlayabilmeleri sağlayabilir; bu durum, uluslararası alanda daha güçlü ve istikrarlı bir Türkiye'nin oluşumu için de önemlidir.¹⁸⁶ Bu bakış açısı, incelenecek olan STK'ların bakış açısıyla örtüşmektedir.

Sonuca geçmeden önce devlet ve kapitalist sınıf ya da iş adamları ilişkisine Marksist perspektifte bakmak yerinde olacaktır. Marksist perspektiften, kapitalist sınıfın çıkarları devlet tarafından korunur ve devlet araç olarak kullanılır görüşü hâkimdir. Burada Marksist yazarlar arasında da farklı görüşler olduğu da belirtilmelidir. Tabi devletin bir araç olarak düşünülmesi Türkiye gibi sonradan gelişen ülkeler için ne kadar doğrudur. Ancak devletin kapital sınıfın gelişmesi noktasında destekte bulunduğu söylenebilir.

Sonuç olarak TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve bunların yanında DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Türkiye Müteahhitler Derneği (TMD), TUSKON ve yerel düzeyde İstanbul Sanayi Odası (İSO) gibi yapılar Türk Dış Politikası'nın oluşum sürecinde, son yıllarda politikaları şekillendirme ve etkileme noktasında

¹⁸⁴ Ziya Öniş, Umut Türem, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁸⁵ Jensen, Nathan. 'Democratic Governance and Multinational Corporations: The Political Economy of Foreign Direct Investment'. *International Organization* 57, no. 3 (2003): 587–616, aktaran, Işık Özel, "Is it None of Their Business? Business and Democratization, the Case of Turkey", **Democratization**, 20:6, 2013, s. 1083.

¹⁸⁶ Senem Aydın, Fuat Keyman, **European Integration and the Transformation of Turkish Democracy**, Centre for European Policy Studies, EU-Turkey Working Papers, No:2, Ağustos 2004, s. 12.

yetenek ve imkânlarını artmışlardır.¹⁸⁷ Ancak daha önce de vurgulandığı gibi; bu kuruluşların özellikleri ve kapasiteleri çerçevesinde etkileri değişebilmektedir.

Özel olarak ilgilenecek dört aktörü incelemeye geçmeden, önce şu da belirtilmelidir ki, bu dört kuruluşunda fikir ayrılıklarına düştüğü ve yekpare bir yapıdan uzak oldukları görülebilir.

Klasik liberal teoride belirtildiği gibi; iş dünyası zamanla devletten daha bağımsız olmanın yollarını aramaktadır.¹⁸⁸ Bu noktada da liberal demokrasi ve daha az devlet kontrolü daha fazla önem kazanmış oluyor. Devlet teorileri açısından bakılacak olursa daha küçük, minimal veya bekçi devlet tipi denilen devlet tipi arzu edilir. -Ancak şu unutulmamalıdır ki, bu dönemden döneme değişiklik gösterebilir. 2. Dünya Savaşı sonrası müdahaleci devletin istenmesi gibi.- Yukarıda da belirtilen bir tartışma, devletin iktidarının sınırları üzerinde yoğunlaşıyor. İşte burada ‘iş dünyası neden demokrasi ve sivil toplumun gelişmesi için çaba sarf eder?’ sorusuna cevap verilecek olursa: daha çok katılım, devletin iktidar alanını kısıtlamak, bunlar da burjuvazinin tarihsel geçmişinin fikirsel zemininde bulunabilir ve dış güçlerin etkisi –Türkiye’de AB’nin yaptığı gibi¹⁸⁹- yollarıyla bunları hayata geçirilmeye çalışılmaktadırlar.

Ancak önemli bir diğer noktada, iş dünyasının demokrasi için ortamı zedelemeye yanaşacağını beklemenin, yanlış olacağını belirtenlerin de bulunduğu.¹⁹⁰

Sonuç olarak, devlet ve işadamları arasında önemli bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu noktada, ekonomik odaklı STK’lar politika oluşum sürecine katılabilmektedirler.

¹⁸⁷ Kirişçi, “The Transformation of Turkey...”, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁸⁸ Reşat Bayer, Ziya Öniş, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁸⁹ **A.e.**, s. 184.

¹⁹⁰ **A.e.**, s. 185.

3.2. TÜSİAD

TÜSİAD'ın inceleneceği bu bölümde, TÜSİAD ile ilgili genel bilgiler verilip, Türk Dış Politikası'nda TÜSİAD'ın özellikle ilgilendiği konular üzerinde durularak, TÜSİAD'ın bu konularda nasıl bir tavır aldığı, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için nasıl bir yol izlediği ve hangi yöntemleri kullandığı incelenecektir.

3.2.1. TÜSİAD Genel Bilgiler

TÜSİAD'ın Tüzüğü'nde, “TÜSİAD, kamu yararına çalışan Türk iş dünyasının temsil örgütü olarak” kendini tanımlayan, 1971 yılında kurulan bir sivil toplum örgütüdür. TÜSİAD üyeleri, Türkiye'nin büyük sermayesi ya da İstanbul sermayesi olarak da adlandırılan sermayesidir.

TÜSİAD, incelenen üç yapı içerisinde belki de en güçlü olanıdır. Bunun nedenleri aşağıda vurgulanmakla beraber; bu gücün en önemli bileşenin TÜSİAD'ın kamuoyunu etkileme gücündeki başarısı olduğunu belirtilmelidir. TÜSİAD, Türkiye iş dünyasını temsil eden ve kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur.

TÜSİAD'ın, AB'ye girişi ve bunun yanında insanları hakları ve demokrasi desteklemesinin amacı nedir? Bu noktada TÜSİAD'ın yaptıkları neyi göstermektedir? TÜSİAD'ın uzun ve kısa vadeli amaçları nedir? Tezin bu bölümünde bu sorulara da cevap aramaya çalışılacak ve bu yapılırken de; TÜSİAD'ın Türk Dış Politikası'nın önemli ve geçmişten beri gelen bazı sorunlarına nasıl cevap aradığı ve çözümler ürettiği göstermeye çalışılacaktır.

Tez çerçevesinde cevaplanmaya çalışacak bir soru da, ‘TÜSİAD’ın neden iç politika ve hukuksal sisteme yönelik çalışmalarda bulunduğu ve bunu yapmakla neyi amaçladığıdır. TÜSİAD, kendi raporunda da belirttiği gibi; iç siyasal faktörler egemenlik ve bununla bağlantılı olarak da dış politik süreci etkilemektedir.¹⁹¹ Özellikle “1980’li yıllardan sonra, sağlıklı bir pazar ekonomisinin işleminin yasal

¹⁹¹ TÜSİAD, **Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar**, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434, TÜSİAD Yayınları, Mayıs 2007, s. 186.

ve kurumsal düzenlemelerle desteklenen, istikrarlı bir siyasal sistemle geliştirileceğinin bilincine varan TÜSİAD’’¹⁹² bu tarihten itibaren iç siyasal sistemin işleyişine ve yasalara dair çalışmalar da yapmaya başlamış ve bu konularla daha ilgilenir olmuştur.

TÜSİAD’ın özellikle AB’ye girme konusunda bir kamuoyu yaratıcısı gibi davrandığı ortadadır. Kamuoyu yaratıcıları genellikle etki güçleri yüksek ve tanınmış kişi ya da çıkar grupları olup; siyasa oluşturma sürecinde etkilidir.¹⁹³ TÜSİAD, aşağıda daha net inceleyeceği gibi, gazetelere verdiği ilanlar, dergi ve raporlarla bir anlamda bir kamuoyu oluşturmaya amaçlamaktadır. Bunun yanında TÜSİAD’ın Nisan 2014 yılında kamuoyuna duyurduğu Küreselleşme Sürecinde İş Dünyası Kuruluşlarının Değişen Rol ve İşlevleri adlı raporu; iş dünyasının değişen işlevlerini ve kamuoyunda artan etkilerinin göstermesi ve bunları TÜSİAD’ın benimsemesini göstermesi açısından önemlidir.

TÜSİAD’ın önemi noktasında hatırlanması gereken, TÜSİAD’ın yurtdışı bağlantılarıdır. TÜSİAD’ın yabancı ortaklarla hem yurtiçi hem de yurt dışında önemli yatırımları ve ortaklıkları vardır. Bu durum TÜSİAD’ın, Türk Dış Politikası için atılan adımlardan doğrudan etkileneceğini göstermektedir. Çünkü tezin ilk bölümünde belirtildiği gibi; iç politika ve dış politika birbirinden etkilenmektedir. TÜSİAD, Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar adlı raporunda, ‘Türkiye’nin komşularına yönelik bakış açısı her şeyden önce iç politikayla dış politikanın, içteki demokrasi ve çoğulculukla dıştaki barışın birbirlerinden ayrılamaz olduğu gerçeğinden yola çıkmalıdır’ şeklinde yukarıda değinilen durum belirtilmektedir.¹⁹⁴

Türkiye’nin, AB ülkeleri ve komşu ülkelerle arasında ortaya çıkacak olumsuz bir gelişme, bu ülkelerle olan ekonomik gelişmeleri etkileyecektir. TÜSİAD, örneğin, olumlu bir gelişmeyi göstermek noktasında, vize muafiyetleri gibi ekonomik ilişkileri olumlu düzeyde etkileyecek adımların atılmasını desteklemektedir.

¹⁹² Berrin Koyuncu, “Küreselleşme ve Türk İşadamları Derneği: TÜSİAD Örneği”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.3, No:9, Bahar 2006, s. 130.

¹⁹³ Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 628.

¹⁹⁴ TÜSİAD, **Avrupa Birliğine Katılım...**, **a.g.e.**, s. 18.

TÜSİAD, Yunanistan ile yapılan ticaretin siyasi durum nedeniyle geri kaldığını; ancak siyasi ilişkilerdeki yumuşamayla beraber de ticaretin arttığını belirterek, iyi ilişkilere verdiği önemi göstermektedir.¹⁹⁵ Bu durum hem Özal hem de AKP Hükümetleri Dönemi'nde uygulanmış olan neo-liberal politikaların etkin olduğu küresel dünyada, Richard Rosecrance'ın ticaret devleti kavramına da uygun düşmektedir.

Ancak, TÜSİAD'ın eleştirdiği noktalar da mevcuttur. Bunları alt başlıklarda belirtmekle beraber, burada bir örnek verilebilir. TÜSİAD, Türkiye'nin son dönem dış politikasında, özellikle AKP Hükümetleri Dönemi, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabından hareketle oluşturduğu, sıfır sorun ve Osmanlı Devleti ile bağlılığı olan Türk ve Müslüman ülkelere yönelik hamilik sıfatıyla hareket etmeye yönelik çabaları olduğu belirtilir; 'hamilik' söylemlerinin, özellikle Orta Asya'daki ülkelerle ilişkilere oldukça zarar verdiği ve enerji politikalarını da bu durumun olumsuz yönde etkilediği vurgulamaktadır.¹⁹⁶

Buradan hareketle TÜSİAD'ın görüşünün, ticaret ve siyasi ilişkiler arasında doğrudan bir bağlantı olduğu ve düzgün siyasi ilişkilerin ticareti, düzgün ticari ilişkilerin de siyasi ilişkileri olumlu yönde etkileyeceği olduğu görülmektedir. TÜSİAD'ın dış politika görüşü, daha geleneksel olarak yaptığı Batı vurgusu yanında, yukarıda vurgulandığı gibi; kimlik eksenli dış politikan kopuk, bütün ülkelere daha mesafeli bir politika izlenmesi noktasındadır. Burada çıkar durumu ve ticari ilişkiler TÜSİAD açısından daha ön plana çıkmaktadır.

Son olarak TÜSİAD'ın öneminin bir sebebi de, kamuoyunu şekillendirmede ve politika oluşum sürecinde, çok etkili olması dolayısıyladır.¹⁹⁷ Zaten TÜSİAD, işadamları örgütlerinin de işlevinin arttığını ve merkezin gücünün farklı platformlara taşınmasını da kabul etmektedir.¹⁹⁸ Bu incelenen sebepler, TÜSİAD'ın bir sivil toplum kuruluşu ve politik bir aktör olarak; Türk siyasal hayatında yer almasını ve incelenmesini ortaya çıkarmaktadır.

¹⁹⁵ A.e., s. 56.

¹⁹⁶ A.e., s. 355.

¹⁹⁷ Özel, a.g.e., s. 1082.

¹⁹⁸ TÜSİAD, *Küreselleşme Sürecinde İş...*, a.g.e., s. 37.

3.2.2.TÜSİAD'ın Amaçları

TÜSİAD'ın amaçları bu başlık altında ele alınacak, etkili olmaya çalıştığı dış politika konuları ile bağlantı kurmaya çalışılacaktır. Böylece TÜSİAD'ın etkili olmaya çalıştığı konuların teorik çerçevesiyle ve pratik olarak yaptıkları arasında daha net bir köprü kurulmuş olacaktır.

TÜSİAD'ın birincil hedefi, GB'ye girmek –ki girilmiş– ve bu noktada da nihai hedefin AB'ye giriş ve Türkiye'nin dünya ile entegrasyonunu sağlamak olarak belirlenmiştir.¹⁹⁹ Bulut Gürpınar'ın belirttiği gibi: “TÜSİAD için AB üyeliği birincil odaktır; diğer bütün konular onun türevi olarak ele alınmıştır.”²⁰⁰Buradan devamla söylenecek olursa, küreselleşen dünyaya entegrasyon sağlamak TÜSİAD Başkanları dâhil üyeleri tarafından oldukça çok vurgulanmıştır. Bu sürecin artık kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.

TÜSİAD, dünyaya entegre olma noktasında, uluslararası kuruluşlara üye olma yolunu kullanmaktadır. TÜSİAD'ın yurtdışı temsilcilikleri şunlardır: Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu (BUSINESSEUROPE), Ekonomi ve Sanayi Dayanışma Komitesi-Business and Industry Committee (BIAC), Akdeniz İş Dünyası Konfederasyonları Birliği (BUSINESSMED), Karadeniz ve Hazar Denizi Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonları Birliği (UBCCE), B20 Koalisyonu (B20 Coalition), St. Petersburg Uluslararası Ekonomi Forumu (SPIEF), Brookings Enstitüsü ve German Marshall Fund (GMF). TÜSİAD, bu yurtdışı üyelikler aracılığıyla, uluslararası alandan daha haberdar olmakta ve amaçlarından biri olan, küresel dünyaya entegre olmayı daha rahat sağlamaya çalışmaktadır.

TÜSİAD'ın amaçlarından biri de ticaretin arttırılması ve bu doğrultuda küresel pazara entegrasyonun sağlanması olduğu belirtilmişti. Bu konunun şu yönü de vardır. TÜSİAD'a göre Türkiye, yerel yerine küresel bir ticaret ve pazarlama perspektifi benimsemelidir.²⁰¹ Görüldüğü gibi; TÜSİAD'ın ticarete bakışı küresel

¹⁹⁹ TÜSİAD, **Görüş**, Eylül-1996, s. 22.

²⁰⁰ Bulut Gürpınar, “Türkiye Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 240.

²⁰¹ TÜSİAD, **Avrupa Birliğine Katılım ...**, a.g.e., s. 254.

düzeyde ve sadece komşularla sınırlı kalmaması üzerinedir. TÜSİAD, Türkiye'nin, küresel düzeyde düzene entegre olma çalışmalarına önem vermektedir. Bunun yanında dünyada yapılan ve yapılmakta olan büyük çaplı ticari ortaklıklara da dâhil olmayı önemsemekte ve takip etmektedir.²⁰²

TÜSİAD'ın özellikle vurguladığı bir konu da, ticaretin AB ve Dünya Bankası standartlarına göre ve karşılıklı olarak finansman, yatırım ve lojistik gibi alt yapıların ve bunun yanında komşularla siyasi ve hukuki uyumun sağlamasıdır.²⁰³ Bu noktada siyasi entegrasyon sağlanırsa ticari ilişkilerin de gelişeceği düşüncesi savunulmaktadır. Bunlara ek olarak, komşularla uyum çabaları ve demokratik ve şeffaf yolların gelişmesiyle adil olmayan ticaretin de önüne geçileceği ve böylece AB'nin komşularıyla daha iyi geçinen ve daha az tehlikeli bir Türkiye'yi kabullenmesinin daha kolay olacağı da vurgulanmaktadır. TÜSİAD'ın çok önemli gördüğü AB'ye uyum da, böylece önemli ölçüde sağlanmış olacaktır.

Burada, TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Erkut Yücaoglu'nun Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması'nda vurguladığı gibi: “Türkiye artık, ifade özgürlüğü, kuvvetler ayrımı gibi konuları aşmış, hukuk devletiyle, etkin ve bağımsız yargısıyla, etkin yasama ve temsilde adaletli bir seçim sistemi ve siyasi partiler kanunlarıyla ileri demokratik standartları yakalamış bir ülke konumuna gelmelidir.”²⁰⁴ Burada da görüleceği gibi demokratik bir hukuk devletinin standartlarının yakalanması amaçlardan biridir. Bu durum sağlanırsa, Türkiye'ye AB gibi önemli aktörlerden dış baskılar azalacak ve uluslararası alanda Türkiye'nin güvenilirliği kanıtlanmış olacak ve bu durumda direkt olarak Türkiye'ye yapılacak yatırımları etkileyecektir. TÜSİAD, demokrasi ile liberal pazar

²⁰² “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın "Türk-Alman CEO Forumu" Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turk-alman-ceo-forumu-acilis-konusmasi/>, 8 Mart 2014.

²⁰³ TÜSİAD, **Avrupa Birliğine Katılım ...**, a.g.e., s. 354.

²⁰⁴ “TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Erkut Yücaoglu'nun Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-erkut-yucaoglunun-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

ekonomisini arasındaki ilişkinin farkındadır, işte bu nokta demokrasi için çalışacaklarını açıkça belirtmektedirler.²⁰⁵

TÜSİAD'ın amaçlarından biri de, dolaylı yoldan amaçladığı istikrarın sağlanmasıdır. TÜSİAD yöneticileri ve üyeleri, makroekonomik istikrar ve mikro ekonomik reform sürecinin iç içe uyumlu bir şekilde yürümesi gerektiğini her fırsatta vurgulamaktadır.²⁰⁶ Böylece ülkenin ticari verileri artacak, küresel ve uluslararası pazarlarla daha rahat uyum sağlanacaktır.

Yukarıdaki paragrafta incelenenlerin yapılması ile adil ticaretin sağlanacağı ve böylece kayıt dışılığın önleneceği de sağlanmış olacağı görüşü de, TÜSİAD tarafından benimsenmektedir. Bu durumda Türkiye'ye daha fazla yatırımcı ve yatırımın çekilmesi sağlanacaktır.

TÜSİAD'ın amaçlarının, ekonomik ve siyasi konular bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Öte yandan başka bir sonuçta, TÜSİAD'ın küresel entegrasyona ne kadar çok önem verdiği ve bunu ısrarla belirttiğidir.

3.2.3. 2000'li Yıllarda TÜSİAD ve Türk Dış Politikası'na Bakışında Değişim

TÜSİAD'ın Türk Dış Politikası'na olan bakışı, tarihsel süreç içerisinde hem iç dinamikler hem de dış dinamiklerin etkisiyle değişiklik göstermiştir. Bu durum neden ileri gelmektedir? Bu değişikliğin sebepleri nelerdir? Bu sorulara, bu başlık altında değindikten sonra, özel olarak bazı dış politika konularında TÜSİAD'ın bakışı incelerken daha ayrıntılı değinilecektir.

²⁰⁵ Özel, a.g.e., s. 1100.

²⁰⁶ "TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın 'Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyi' Tanıtım Toplantısı Açılış Konuşması", (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turkiyenin-kuresel-rekabet-duzeyi-raporu-tanitim-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

Hem Türkiye hem de TÜSİAD için 2000’li yıllar bir kırılma noktası olmuştur. 1990’lı yılların Türk Dış Politikası, güvenlik perspektifinin ağır bastığı ve TSK’nın oluşumunda etkili olduğu bir dış politikadır.²⁰⁷

1990’lı yıllarda TÜSİAD da, Ordu ile genellikle aynı görüşte olmuştur.²⁰⁸ Neden TÜSİAD’ın, Türk Dış Politikasına bakışı değişmiştir? İşte bu noktada TÜSİAD’ın kendini daha etkin bir pozisyonda düşündüğü durumlar olacağı akla gelebilmektedir. Değişen hem iç hem de dış dinamiklerdir. Bu durum, özellikle yukarı başlıklarda incelendiği gibi; liberalizm, küreselleşme ve uluslararası örgütlerin artması gibi dış dinamikler ve bunun yanında Türkiye’nin ekonomik ve siyasi yapısındaki değişikliklerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Dünyadaki liberalleşme ve uluslararasılaşma yönündeki gelişmeler birçok aktörün olduğu gibi TÜSİAD’ın da etkisini arttırmış ve yeni olanaklar sunmuştur.²⁰⁹

AB’ye girme konusunda, AKP Hükümetleri’nin ilk yıllarında TÜSİAD ile işbirliği iyi bir şekilde devam etmişti. Ancak özellikle 2005’ten sonra gergin bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bunun nedenlerine gelecek olursak:

Merkez Bankası Başkanı Süreyya Serdengeçti’nin tekrar başkanlığa seçilmesine hem TÜSİAD hem de TOBB yöneticilerinin ekseriyeti karşı çıkmış; bu durumda Başbakan, TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner’e “‘O kendi işine baksın” demiştir. En büyük tartışmalardan biri de 2010 Anayasa Referandum sürecinde, Başbakan’ın ‘bitaraf olan bertaraf’ olur sözleridir.

TÜSİAD ve AKP arasında bağlar, özellikle son yıllarda AKP’nin AB’ye mesafeli tavır takındığı 2007 sonrası, dış politikada özellikle komşularla yaşanan sorunlar nedeniyle ve bunun yanında iç siyasi problemlerin yoğun olarak ortaya çıkması nedeniyle daha da gevşemiştir. Eleştirisel tavrı hem iç politikada hem dış politikada daha net ve sert bir pozisyon almıştır. TÜSİAD Yüksek İstişare Başkanı Erkut Yücaloğlu’nun, TÜSİAD’ın 44. Genel Kurul Açılış Konuşması’ndaki: “‘Birinci hasarı dış politikada yaşadık. Bölgede liderlik konumu için iddialı bir dış

²⁰⁷ Gencer Özcan, “Türk Dış Politikası’nın Oluşum Süreci ve Askeri Yapı”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Barry Rubin, Kemal Kirişçi (ed.), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 22.

²⁰⁸ Özel, **a.g.e.**, s. 1083.

²⁰⁹ **A.e.**, s. 1083.

politika söylemi benimseyen Türkiye, “reel politik” gelişmelerine ayak uyduramadı. “Komşularla Sıfır Sorun” diyerek çıkılan yolda, sorun yaşanmayan komşu kalmadı. Bölge ülkeleri ile zaman zaman diplomatik teamüllerin ötesine geçen bir anlaşmazlık içine düşüldü. Seçilen politikalar yüzünden dış dünyada ve dış basında Türkiye, dikkate değer dozda bir eleştiriye muhatap oldu” sözleri durumu dış politika açısından oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır.²¹⁰ Asıl önemli olanda bunun birinci hasar olarak görülmesi ve dış politikaya TÜSİAD tarafından ne kadar önem atfettiğini göstermesidir.

Bunun yanında AKP’nin en azından söylemsel olarak önem verdiği dış politikada kültürel, dilsel, tarihsel ve dinsel yönden Türkiye’nin yakın olduğu ve Osmanlı Devleti’nin mirası olarak değerlendirilen bölge ile yakın ilişkiler kurulması ile TÜSİAD Başkanı²¹¹ dâhil TÜSİAD tarafından belirtilen, Batı Dünyası ile bütünleşmiş dengeli bir dış politika söylemi ile bir çelişme ortaya çıkmaktadır.

TÜSİAD’ın, Batı ile entegre olmaya ne kadar çok önem verdiğini göstermesi açısından, TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması’nda Brookings Enstitüsü’nde, TÜSİAD araştırmacısı olarak görev yapan Kemal Kirişçi’nin Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması Projesini analiz ettiği çalışmasına atıfta bulunarak; Türkiye’nin bu Anlaşma’nın dışında kalması durumunda, hem ekonomik ilerlemesinde hem de demokratik gelişmesinde geri kalacağını tekrarlamış ve “‘Türkiye’nin, Batının bu yeni entegrasyon projesinin dışında bırakılması kabul edilemez, sürecin her aşamasını iş dünyası olarak yakından takip edeceğiz”²¹² demiştir. Burada da görülebileceği gibi Batı ile entegre olma ve küresel çaptaki gelişmelerden geri kalmama TÜSİAD için önemli bir hedeftir.

²¹⁰ “TÜSİAD Yüksek İstişare Başkanı Erkut Yücaloğlu’nun, TÜSİAD’ın 44. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-erkut-yucaoglundun-44-genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

²¹¹ “TÜSİAD Genel Başkanı Muharrem Yılmaz’ın 44. Genel Kurul Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-44-genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

²¹² “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-acilis-konusmasi---20-eylul-2013---istanbul/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD'ın, 1990'lardan sonra, hem Türk Dış Politikasına bakışında değişme olurken hem de 2000'lerin başında AKP ile olan ilişkisinde de değişiklik olmuştur. TÜSİAD, Türk Dış Politikası'ndaki Batı ve AB yanlısı tutumu korumaktadır.

3.2.4.TÜSİAD'ın Dış Politika Oluşum Sürecini Etkileme ve Yönlendirme Araçları

TÜSİAD'ın politika oluşum sürecini etkilemek için aktif olarak çalıştığı ve bu sürece katılmak için; hangi araçları kullandığı, bu başlık altında, örnek olaylarla gösterilemeye çalışılacaktır.

Güçlü bir STK olarak TÜSİAD, hem iç politika hem de dış politika oluşum sürecini etkilemek için özellikle lobi faaliyetlerinde bulunmak, kamuoyu oluşturma çalışmaları yapmak, gazete ilanları vermek, konferans ve paneller düzenlemek, raporlar hazırlamak, iş sağlığından su kullanımına, enerji konusundan nüfus politikalarına kadar birçok konuda üniversitelerle, diğer STK'larla ve devlet kurumlarıyla etütler yapıp; raporlar hazırlamak²¹³, -bu raporlardan en çok gündemde olanlardan biri; Bülent Tanör tarafından hazırlanan ve demokratik standartları konu edinen rapor olup; AB Kopenhag Kriterleri'yle de uyumlu ve AB giriş noktasında, kamuoyu oluşturulması açısından oldukça önemlidir²¹⁴- basın açıklamaları yapmak, üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar aracılığıyla Türkiye'deki hükümetlere baskı yapmak gibi yolları izlemekte ve araçları kullanmaktadır.

TÜSİAD, ortaya çıkan bir konu hakkında endişe veya rahatsızlık duyarsa, bu noktada özellikle gazete ilanları ve basın açıklamalarıyla kamuoyu oluşmasını sağlamakta ve alınan Hükümet kararlarını etkilemektedir.²¹⁵ Bu konuya somut ve yakın bir örnek olarak da, Muharrem Yılmaz'ın TÜSİAD 44. Genel Kurul Toplantısı'nda, ülkede var olan yolsuzluk operasyonları ve güvensizlik ortamı için yaptığı uyarılar gösterilebilir.

²¹³ Bu raporlar için: (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/raporlar/>, 27 Şubat 2014.

²¹⁴ TÜSİAD, **Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi-Tartışmalar ve Son Gelişmeler**, Yayın No. TÜSİAD-T/99-12/274, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 1999.

²¹⁵ Güneri Civaoglu, "25. Yıl", **Milliyet**, 22 Eylül 1996, s. 19.

Uluslararası çapta bir güce sahip bir STK olan TÜSİAD'ın, kullandığı en önemli etkilme araçlarından biri de lobi faaliyetleridir. AB ile ilişkilerde çok etkili yurtdışı lobicilik faaliyetleri yapılmaktadır.²¹⁶ Özellikle TÜSİAD, AB'nin önemli zirveleri öncesinde AB turuna çıkmaktadır. Bu lobi faaliyetleri oldukça sık ve yoğun yapılmaktadır.

TÜSİAD, bu lobi çalışmalarını yaparken ve bilgi toplarken en çok faydalandığı yurtdışı temsilcilikleridir. Bilindiği üzere merkeze yakınlık hem bilgi edinmede hem de daha yoğun etkide bulunmak için çok önemlidir. TÜSİAD da yurtdışındaki, AB-Brüksel Temsilciliği, Vaşington Temsilciliği, Paris Bürosu, Berlin Bürosu, Pekin Bürosu temsilcilikleri ve bürolarıyla etkin olmaya çalışmaktadır. Bunların yanında Berlin'de, TÜSİAD ve "Turkey: Culture of Change" İnisiyatifi ve European School of Management and Technology bünyesinde bir kürsü kurarak; AB ile ilişkilere ivme kazandırılması gibi yöntemler de kullanılmaktadır.²¹⁷

TÜSİAD, sadece AB ile değil dünyanın birçok ülke ve bölgesiyle de temasta olup ziyaretlerde bulunmakta; ikili etkinlikler düzenlemektedir. Örneğin, en yakın zamanda TÜSİAD ve Saint Petersburg Uluslararası Ekonomik Forumu ile Rusya ile bir etkinlik düzenlemiştir. Bu gibi etkinliklerde ikili ticari veriler paylaşılmakta, yeni yatırımlar için yatırımcılar teşvik edilmekte ve ticaret hacmi de geliştirilmeye çalışılmaktadır. TÜSİAD, bu etkinlikler kapsamında örnek olarak Rusya'yı verdik, Rusya'dan devam edersek; Rusya'daki ticari gelişmeleri takip etmekte ve Rusya'ya üyelerinin yatırım yapmasını da teşvik etmektedir.²¹⁸

TÜSİAD, daha küresel ölçekte çalışmalar da yapmaktadır. Bu çerçevede TÜSİAD, gayri resmi diyalogun sürdürülmesi sürecinde etkili olmaya çalışmakta; örneğin, 2009 yılında Londra G20 toplantısında oluşturulan, G20'yi oluşturan üye

²¹⁶ "TÜSİAD, Brüksel'de lobi yapacak", **Milliyet**, 16 Nisan 1997, s. 7.

²¹⁷ "TÜSİAD'ın, Türkiye'nin AB üyelik sürecine ivme kazandırmak amacıyla Almanya'da kurduğu "Turkey: Culture of Change" inisiyatifi çalışmalarına başladı", (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/blog/tusiadin--turkiyenin-ab-uyelik-surecine-ivme-kazandirmak-amaciyla-almanyada-kurdugu-turkey--culture-of-change-inisiyatifi-calismalarina-basladi/>, 7 Mart 2014.

²¹⁸ "TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Tayfun Bayazıt'ın SPIEF Yolunda: Türkiye ve Rusya - Bölgesel Kalkınma için Ekonomik Entegrasyon Toplantısı Açılış Konuşması", (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskan-yardimcisi-tayfun-bayazit-in-spief-yolunda--turkiye-ve-rusya---bolgesel-kalkinma-icin-ekonomik-entegrasyon-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 27 Şubat 2014.

lkelerden iş dünyasını temsil eden ve paralel toplantılar yapan ve bu amaçla oluşturulan B20’de Türkiye’yi temsil etmektedir. Bu gibi hem yurtdışı sürekli temsilcilikler hem de uluslararası kuruluş ve organizasyonlardaki temsilcilikler, TÜSİAD’a önemli lobi imkânları sağlamaktadır.

TÜSİAD, Türkiye’deki en etkili sivil toplum kuruluşu olarak yukarıdaki belirtilen araç ve yöntemleri oldukça iyi bir şekilde kullanmakta ve Türk Hkmetlerini ve kamuoyunu etkilemeye çalışmaktadır.

3.2.5. TÜSİAD’ın Türk Dış Politikasındaki Tutumun rnek Konularla İncelenmesi

TÜSİAD aşağıda incelenecek olan, dış politika konularına neden yoğunlaşmakta, neden AB’ye bu kadar önem vermekte ve neden Batı yanlısı dış politik süreçten yana tavır almaktadır? Bu sorulara, bu başlık altında değinilecek konuların tarihsel gelişiminden de bahsedilerek; incelenecek, cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Alt başlıklara geçilmeden önce, özellikle neden, TÜSİAD’ın Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Kıbrıs’a yönelik bakış açıları, çalışmaları ve nerileri incelenmektedir? TÜSİAD, kendi rapor, sunum, konferans, diğer yayın ve çalışmalarında özellikle bu konuları ele almakta ve AB zerine özellikle yoğunlaşmaktadır. Bu dış politika konularının ele alınmasının, en önemli nedenini bu durum oluşturmaktadır. Diğer taraftan, bu üç dış politika konusunun Türk Dış Politikası’nda çok önemli, uzun ve Türkiye’nin diğer dış konularını da ilgilendiren yönleri vardır.

Bir başka neden de, bu konulardan özellikle AB’ye üyelik süreci, Türkiye’nin iç politik yapısı, hukuk sistemi ve temel haklar konularında da çok önemli değişiklik getirmiş ve eğer üyelik süreci devam ederse, birçok değişikliği beraberinde getirecek olmasıdır. Bunların yanında TÜSİAD’ın resmi internet sitesindeki, temel konular başlığı içerisinde üç konu yer almaktadır. Bunlardan birisi de Avrupa Birliği’ne

Uyum başlığıdır. Bu noktada TÜSİAD'ın AB'ye verdiği önem görülebilir. Diğer bir sebep de, TÜSİAD yönetici ve başkanlarının konuşmalarında AB'ye yönelik açıklamaların çok önemli bir yer tutmasıdır. Buradan da TÜSİAD'ın, AB'ye uyum ve tam üyeliğine oldukça önem verdiği görülebilmektedir.

TÜSİAD, yalnızca yukarıda ele alınan dış politika konularıyla değil, bunun yanında, Türkiye için önem arz eden dış politika konularının bazılarında olan; Ermeni meselesi konusu, diğer komşularla ilişkiler, ABD ile ilişkiler, Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi²¹⁹, küreselleşen dünyaya entegre olmak ve enerji –enerji konusunda raporlarda hazırlatan TÜSİAD, Türkiye'nin enerji köprüsü enerji terminali olması noktasında görüş bildirmektedir²²⁰ - konusuyla da ilgilenmektedir.

3.2.5.1.TÜSİAD'ın, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkilerinde Tutumu

Avrupa Birliği, Türkiye'nin Batılılaşma serüveninde çok önemli bir nokta oluşturmaktadır. AB'ye üyelik süreci uzun yıllardır sürmektedir. Ancak TÜSİAD, asıl meselenin müktesebatın ve Avrupa Birliği ilkelerinin Türkiye'de uygulanmaya konulması meselesi olarak bakmaktadır. TÜSİAD, Avrupa Birliği ile entegrasyona sürecin başlamasından bu yana, bazı istisna dönemler hariç, tam destek vermiştir.

TÜSİAD yetkililerin yaptığı açıklamaların yüzde yüzüne yakınında AB'ye veya AB'nin müktesebat noktasındaki isteklerine, ya doğrudan değinilmiş ya da atıf yapılmıştır.²²¹ Bunun yanında TÜSİAD, 2005 yılından sonra AB tam üyeliği için çalışacaklarına dair açıklamalarda da bulunarak²²², hedefin tam üyelik olduğunu net

²¹⁹ TÜSİAD, **2000'li Yıllara Doğru Yeni Süpergüç: Çin**, Yayın No. TÜSİAD-T/95, 7-182, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Temmuz 1995.

²²⁰ TÜSİAD, **21.Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Yayın No. TÜSİAD-T/98-12/239, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 1998, s. 281.

²²¹ Bu basın açıklamaları ve konuşmalar için, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/>, 26 Şubat 2014.

²²² “Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü”, (Çevrimiçi) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.

bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle TÜSİAD, İKV ve TESEV, AB reformları için baskı yapmakta ve destekte bulunmaktadır.²²³

Bu başlığın diğer başlıklara göre daha uzun olduğu görülecektir. Çünkü TÜSİAD, AB üyeliğine oldukça önem vermektedir. TÜSİAD, dünyanın küreselleşme ve sürdürülebilir refah için bir değişim içinde olduğunu farkındadır ve AB'nin de bu değişimi bir yapılandırma ile geçirdiğini görmektedir; bundan dolayı TÜSİAD, Türkiye'nin de bu değişim sürecinde AB'nin yanında olmasının bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir.²²⁴ TÜSİAD, AB'yi Demokratik, ekonomik ve insan haklarının gelişmesi yanında uluslararası kriz anlarında önemli bir sığınacak ya da güç alınacak bir liman gibi de görmektedir.

TÜSİAD, oldukça belirgin bir şekilde hem söylem ve hem de pratik alanda olmak üzere AB'ye girişi; Türkiye için bir gereklilik olarak görmektedir. Bunun istisnaide olsa kesintiye uğradığı zamanlar –bu başlık altında bu istisnalara da değinilecek- olmuştur. TÜSİAD benimsediği, güçlü bir ekonomik yapı için siyasi istikrarın çok önemli olduğu ilkesi gereğince, AB'nin Türkiye için çok önemli bir siyasi ve ekonomik istikrar sağlayıcı görevi olduğu kabul etmektedir.²²⁵ Bu konuya yatırımcıların gözünden bakacak olursak, bir yere ekonomik yatırım yapılabilmesi için, yatırımcıların ön şartlarından biri de siyasi istikrardır. Bu durumda, AB'nin uluslararası alandaki güvenilirliği hesaba katılacak olursa; Türkiye için daha fazla ekonomik girdi olacağını düşünülebilir. Eğer bu duruma bir örnek verirsek, 1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başlangıcında yaşanan kriz durumları ve küresel piyasalardaki istikrarsız yapı nedeniyle; Türkiye AB'ye daha yakın durmak istemiş, ticari bağlarını kuvvetlendirirken bunları resmileştirmeye de çalışmıştır.²²⁶

TÜSİAD, şunun farkındadır ki, uyum süreci de olsa Türkiye bu süreçte çok önemli kazanımlar elde edebilir. Bunlardan belki de en önemlisi AB'nin sivil

²²³ Thomas Diez , Apostolos Agnantopoulos, Alper Kaliber, “File: Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction”, **South European Society and Politics**, C.10, No:1, 2005, s. 9.

²²⁴ “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın TÜRKONFED 2013 yılı Olağan Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turkonfed-2013-yili-olagan-genel-kurul-toplantisi-acilis-konusmasi---istanbul/>, 27 Şubat 2014.

²²⁵ Terzi, **The Influence Of The European ...**, a.g.e., s. 72.

²²⁶ Eder, **a.ge.**, s. 312.

topluma ve demokratik katılımcılığa verdiği önemdir. Böylece sivil toplumun bir üyesi olan TÜSİAD da politik süreç içerisinde daha aktif olabilecektir. Konu ekseninde belirtilirse; bu durum tabii olarak dış politik sürece daha rahat dâhil olunmasını sağlayacaktır.

TÜSİAD'ın, 'Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Gümrük Birliğinin Dış Ticaretimize Etkileri' adıyla hazırlattığı raporda, AB üyeliği hedefi Türkiye için 'değişmez' bir politika olarak vurgulanmıştır. Bu durumda TÜSİAD için, AB üyeliğinin ne kadar önemli olduğunu tekrar vurgulanmıştır. Bu duruma başka bir örnek ise, yine aynı raporda Türkiye açısından yapılması gereken Ulusal Program'da yer alan politikaların gerçekleştirilerek; AB üyeliğine doğru adımların atılmasının belirtilmesidir.²²⁷

TÜSİAD, İKV ve Avrupa Hareketi, 2002 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi-TBMM'den önemli reformların geçmesi için oldukça çaba harcamışlardır. Bu noktada yine vurgulamak gerekir ki; özellikle TÜSİAD, AB'ye girme konusunda oldukça ısrarlı davrandığını tekrar göstermiştir. Çünkü iç politikada müktesebata uyum için yapılacak reformlar ve yasalar AB ve buna bağlı olarak birçok ülke ile ve uluslararası örgütlerle ilişkiyi etkilemektedir. AB ile ilişkiler Türkiye'nin birçok geleneksel sorunuyla da alakalı olduğundan daha çok önem arz etmektedir. İlhan Uzgel'in de belirttiği gibi; büyük sermaye AB'ye üye olma yoluyla kapitalizme entegre olmayı amaçlamaktadır.²²⁸ Küreselleşmenin özellikle ticarete etkisini bu kadar hissettirmesiyle, bu durum daha da ön plana çıkmaktadır.

“TÜSİAD, neden AB'ye girme konusunda bu kadar ısrar etmektedir?” sorusunun cevaplanmaya çalışılmasına devam edilecektir. Bunun hem iç siyasal faktörler hem de bunların etkilediği dış siyasal faktörleri olduğu belirtilmişti. Yukarıdaki paragrafta bunun birkaç nedenini saymakla beraber dış politikada, TÜSİAD'ın Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar adlı raporunda, net olarak görülebilecek bir neden veya fayda daha vardır:

²²⁷ TÜSİAD, *Avrupa Birliğine Katılım ...*, a.g.e., s. 19.

²²⁸ Uzgel, *Ulusal Çıkar ...*, a.g.e., s. 205.

“AB bugün Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkinin önemli bir parçası olmuştur. AB demokrasiyi pekiştiren bir üst kimlik sunmakta, sorunların diplomatik yollardan çözümünü teşvik etmektedir. Türkiye’nin çevresinde AB’nin etkisi arttığı oranda diplomatik yolların önemi de artmaktadır. Bu kısmen Türkiye’nin çevresindeki savaş olasılığının azalması bakımından bir avantaj olabileceği gibi Türkiye’nin askeri gücünün caydırıcı etkisinin önemini de azaltan bir faktör olabilir.”²²⁹

Bu durumda iktidara 58. Hükümet olarak gelen AKP Hükümeti, AB üyeliğine ağırlık verileceğini ve Kopenhag Kriterlerinin tam olarak yerine getirileceğinin altını çizmiştir.²³⁰ Daha yukarıda da vurgulandığı gibi, Ahmet Davutoğlu’nun izlediği politikalarla da bu durum uyuşmaktaydı. Ancak, özellikle 2007 sonrası daha Hobbesian dış politikaya yönelinmiş olması, bu durumu değiştirmiştir.

TÜSİAD’ın amacı, belirtildiği üzere; insan hakları ve demokrasi noktasında önemli kazanımlar elde etmektir.²³¹ Bu durumun, uzun vadede halkın refahını ve dolaylı olarak da ekonomik durumu etkileyeceği görüşü hâkimdir. Öte yandan küreselleşme çerçevesinde, TÜSİAD dış dünya ile entegre olunması noktasında AB’yi önemli bir yol olarak da görmektedir. AB’nin dünya ekonomisindeki yeri bu noktada çok önemlidir. Türkiye’nin kırılgan ekonomik yapısı dolayısıyla; yabancı yatırımcıların Türkiye’ye yatırım yapmaları çok az seviyede kalmaktadır. Bu durumda TÜSİAD, AB müktesebatına uyum sağlamış bir Türkiye’nin, daha istikrarlı bir yapıya sahip olacağını öngörmektedir. Yerli ya da yabancı yatırımcılar için ekonomik ve siyasi istikrarın, çok önemli olduğu ortadadır. Bu durumun en yakın örneği, 2013 yılı sonu Türkiye’de başlayan siyasi tartışmaların özellikle kuvvetler ayrılığının sarsıldığına yönelik hissiyatın ortaya çıkmasıdır. Bu durumda AB’den çok önemli açıklamalar gelmiş ve kuvvetler ayrılığının önemine vurgu yapılmıştır. TÜSİAD Başkanı Muharrem Yılmaz da, bu durumun ve siyasi anlaşmazlıkların

²²⁹ TÜSİAD, *Avrupa Birliğine Katılım ...*, a.g.e., s. 187.

²³⁰ Emine Tahsin, “Türkiye–AB ilişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs”, *Praksis*, No:24, s. 152.

²³¹ TÜSİAD Tüzüğü, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/tuzuk/>, 22 Şubat 2014.

yabancı yatırımcılar için önemli soru işaretleri yarattığını belirtip, AB müktesebatının öneminden bahsetmiştir.²³²

1999 Helsinki zirvesinden sonra AB'ye yönelimlerin ve çalışmaların arttığı belirtilmişti. Emine Tahsin'in belirttiği gibi; sermaye çevreleri, AB üyelik sürecini toplumsal bir projeye dönüştürme çabalarına bazı aydınların, medya kuruluşlarının, işçi sendikalarının da katılımını olumlu yönde sağlamıştır.²³³ Bu durum üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. AB'nin topluma sirayet eden ve benimsenen bir toplumsal proje olmasına dikkat edilmiştir.

AB standartları, TÜSİAD'ın devamlı olarak vurguladığı bir konudur. AB standartları ve askeri vesayet konusunda geri adım atılması ve daha ötesinde de dış politikayla bu konun özdeşleştirilmesi önemlidir. Askeri gücün komşularla ilişkileri düzeltme noktasında yeterli olmadığı; diplomasinin yani sivil yolların kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.²³⁴ Buna paralel olarak, TÜSİAD, 1990'lı yılların sonunda güvenlik eksenli politikanın tekrar tanımlanması konusunu desteklemiştir.

AB'nin, Türkiye'den bazen zorunlu olarak yapmasını istediği bazen de yapılmasını tasfiye ettiği politikalar olmaktadır. Komşuluk politikalarıyla ilgili de böyle bir durum ortaya çıkmıştır. “AB tarafından, genişleme sürecine paralel olarak 2003 yılında Avrupa Komşuluk Politikası'nın temelleri atılmış ve Mayıs 2004'de “Avrupa Komşuluk Politikası Stratejisi Belgesi” hazırlanmıştır. Nihayet, 2007 yılında yürürlüğe giren ve 2007-2013 yıllarını kapsayan 15 Milyar Avro bütçeli Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI) ile de Avrupa Komşuluk Politikası'nın finansal olarak desteklenmesi hedeflenmiştir”; böylece TÜSİAD komşularla daha yakın ilişkiler kurulacağı görüşündedir.²³⁵ AB'nin, komşularla ilişkilere önem verdiğini gösteren bu politikanın, TÜSİAD tarafından desteklenmesinin sebebi, komşulularla daha iyi ilişkilerin, daha güvenli sınırlar ve komşularla artan ticareti sağlaması sebebiyledir. Çünkü AB'nin uygulamaya koyduğu, bu komşuluk

²³² “44. TÜSİAD Olağan Kongresi, Başkan Muharrem Yılmaz'ın konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmaz-44-genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 20 Mart 2014.

²³³ Tahsin, a.g.e., s. 145.

²³⁴ TÜSİAD, *Avrupa Birliğine Katılım*, a.g.e., s. 18.

²³⁵ A.e., s. 20.

politikasına dâhil olan ülkeler, Türkiye'nin çevre ve komşu ülkelerinin arasında da yer almaktadır. AB'nin komşuluk politikasına dâhil ettiği ülkeler: Cezayir, Beyaz Rusya, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin, Suriye, Tunus, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'dır. Görülebileceği gibi, bu ülkeler, Türkiye'nin yoğun bir şekilde ticari, kültürel ve siyasi ilişkilerinin olduğu ülkelerdir. TÜSİAD, Türkiye'nin bu politikayı uygulama zorunluluğu olmamasına rağmen, belirtilen sebeplerden dolayı; AB tarafından uygulanan bu komşuluk politikasının, Türkiye'nin çevre ve komşu ülkeleriyle iyi ilişki kurmasına katkı sağlayacağını düşünmektedir.²³⁶

TÜSİAD'ın, AB'ye girilmesi için lobi faaliyetlerine çok önem verdiği belirtilmişti. TÜSİAD, Avrupa Sanayici ve İşverenler Konfederasyonları Birliği'nin (UNICE) ve BUSINESSEUROPE'un üyesidir. Bu şemsiye kuruluşlarla ile Türkiye'deki hükümetlere ve AB'ye baskı yapmaya çalışmaktadır. Bunun yanında TÜSİAD önemli merkezlere lobicilik faaliyetleri ve dış temasların daha rahat sağlanması için yurtdışı temsilcilikler (AB-Brüksel Temsilciliği, Vaşington, Paris, Berlin ve Pekin' e bürolar) açmıştır. AB konu başlığı açısından önemli olan şudur ki; ilk yurtdışı temsilciliği AB'nin başkenti Brüksel'e açılmıştır.

Daha yukarıda belirtildiği gibi, AKP'nin AB'ye girme isteği ve arzusu azalmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki, TÜSİAD önemli lobi faaliyetlerinde azalma görecektir.²³⁷ Çünkü belirtildiği gibi, TÜSİAD'ın en önemli lobi faaliyetleri AB ekseninde yapılmaktadır.

Bu temsilcilikler ve seyahatler aracılığıyla, TÜSİAD müzakere sürecinde hem AB'ye hem de diğer ülkelere görüş ve önerilerini anlatmak için çalışmalar yapmakta ve bulunduğu ülkelerdeki STK'lar, üniversiteler ve diğer sivil ve resmi kuruluşlarla bağlantılara geçmektedir.²³⁸ Lobi faaliyetlerine bir örnek daha verirsek; 2002 yılının Aralık Ayı'nda yapılacak Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakere tarihinin

²³⁶ A.e., s. 21.

²³⁷ Ziya Öniş, Umut Türem, a.g.e., s. 186.

²³⁸ "Başkan Diyor ki" ve "Eski Başkanlar Diyor ki", Milliyet, 14.09.2013, s. 7. (Çevrimiçi) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.

verilmesi için, TÜSİAD Avrupa ülkeleri ve iş çevrelerinde destek amaçlı seyahate çıkmıştır.²³⁹

Görüleceği gibi TÜSİAD, AB'nin Türkiye'nin gündeminde kalması için çok çaba harcamaktadır. AB'nin Türk Dış Politikası açısından da önemli bir noktada kalmasını sağlamak istemektedir. Bunun yanında Batı yanlısı tavrıyla uyum içerisinde hareket ederek; AB'ye yönelik politikaların oluşmasına ve desteklenmesine uzun tarihsel süreç içerisinde devam etmiştir.

3.2.5.2. TÜSİAD'ın Gümrük Birliği Konusundaki Tutumu

TÜSİAD'ın Batı'ya yakın bir politikayı desteklediği ve AB'yi bazı zamanlar eleştirse de, AB'ye üyeliğin tam destekçisi, Türkiye'nin daha demokratik hale gelmesinin bu noktadan geçtiği düşüncesiyle hareket ettiği, bu başlık altında incelenecektir. Bu başlık altında AB'nin tekrar ele alınmasında, GB ile AB'nin çok iç içe geçmiş bir konu ve GB'nin, AB sürecinin bir aşaması olması dolayısıyladır.

TÜSİAD, “GB'nin dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde Türkiye için önemi ve bu süreci hızlandıracak bir fırsat penceresi olduğu gerçeği”²⁴⁰ olduğu noktasını kabul eder. Görülebileceği gibi, GB ve onunla bağlantılı olarak AB konusu, TÜSİAD için çok önem teşkil etmektedir. Bu durumu açıklığa kavuşturması açısından, TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın şu sözleri gayet etkilidir: “Hepimiz biliyoruz ki, ülkemizin reform dinamizmini sağlayan en önemli etkenlerin başında “Avrupa Birliği Tam Üyelik Müzakere Süreci” gelmektedir. Bu müzakere sürecinin aksaması, fasılların açılmaması, ülkemizde reformların duraksamasına neden oldu.” Burada da, AB'nin Türkiye için çok önem arz ettiği vurgulanmaktadır.²⁴¹

²³⁹ “TÜSİAD Berlusconi ile görüşecek”, Milliyet, 04.11.2002, s. 24. (Çevrimiçi) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.

²⁴⁰ TÜSİAD, *Avrupa Birliğine Uyum ...*, a.g.e., s. 5.

²⁴¹ “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın ‘Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyi’ Tanıtım Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin->

TÜSİAD'ın, AB'nin normlarını referans alması bilinen bir gerçektir. İç siyasi mekanizmada daha demokratik, kuvvetler ayrılığının iyi işlediği ve sivil toplumun geliştiği bir yapı içerisinde; dış siyasi ilişkilerin de daha iyi bir yapıya kavuşacağı noktasında bu durum düşünülmektedir. İşte tam bu noktada, 61. Hükümet ile Gezi Olayları, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu-HSYK'nın yapısı, internet yasası gibi konularda muhalefet etmesi AB'nin kriterleri ile örtüşmektedir. Çünkü bunlara AB'den de olumsuz yönde tepki vardır. TÜSİAD'ın AB'nin demokrasi referanslarını esas aldığı açık ve net ortadadır. Bu durum, TÜSİAD Yüksek İstişare Başkanı Erkut Yücaloğlu tarafından TÜSİAD'ın 44. Genel Kurul Açılış Konuşması'nda da açıkça şöyle belirtilmiştir: “Bir başka deyişle, TÜSİAD 25 senedir AB'nin demokrasi referanslarını esas almaktadır.”²⁴²

Gümrük Birliği tartışmaları, Kıbrıs konusu ile oldukça bağlantılı bir seyir izlemiş, bu durumda AB ile ilişkiler açısından ilintili bir seyir oluşmasına sebebiyet vermiştir. MÜSİAD ve TOBB bölümlerinde belirtileceği üzere; daha milliyetçi ve muhafazakâr bakışa sahip çevreler, GB'ye giriş ile AB'ye girilmiş olmayacağını vurgularken, TÜSİAD ve İKV, GB'yi desteklemiştir.

Bu durumda şu sorular düşünülebilir; AB'ye üyelik noktasında ekonomik parametrelerin etkisinin arttığı ve AB'ye üyeliğin sadece ekonomik anlamda bir süreçten mi ibaret olacağı soruları. Öte yandan, AB'den, bu durumu destekleyecek açıklamalar ve adımlar da gelmeye devam etmiştir. Özellikle, Kıbrıs'ın üyeliğinin kabulü ve 1987 yılında yapılan üyelik başvurusuna AB'nin 1989 yılında ‘üyeliğin şu an başvurunun kabul edilemeyeceğini, AB'nin kendi içinde bir derinleşme sürecine girdiğinin belirtilmesi, değinilen durumu desteklemiştir. Bu durum ve buna benzer durumlar kamuoyu ve iş çevrelerinin tepkisini de çekmiştir. Görüldüğü gibi, AB'ye üyelik sadece ekonomik parametrelerle ilgili üyelik değildir. Türkiye’de üyelik sürecinin uzamasına tepkiler gelmektedir.

odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turkiyenin-kuresel-rekabet-duzeyi-raporu-tanitim-toplantisi-acilis-konusmasi/, 26 Şubat 2014.

²⁴² “TÜSİAD Yüksek İstişare Başkanı Erkut Yücaloğlu’nun, TÜSİAD’ın 44. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yuksek-istisare-konsevi-baskani-erkut-yucaoglunun-44--genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

İş çevreleri ve sivil toplum Gümrük Birliği'nin Avrupa Parlamentosu'nda kabul görmesi için lobi faaliyetlerinde bulunmuşlar; GB'nin kabulünden sonra Dışişleri Bakanlığı yeniden etkisini arttırmıştır.²⁴³

Sonuç olarak, GB'nin TÜSİAD için ne kadar önemli olduğu görülmüştür. TÜSİAD, AB'nin bir aşaması olan GB'yi Türkiye için önemli bir dönüşüm noktası olarak görmektedir.²⁴⁴ TÜSİAD'ın işadamları tarafından kurulan bir örgüt olduğunu ve AB'nin de Türkiye'nin en büyük ticari ortağı olduğu da hesaba katılacak olursa, TÜSİAD'ın GB'ye verdiği önem, daha iyi anlaşılacaktır.

3.2.5.3. TÜSİAD'ın Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları Karşısında Tutumu ve Önerileri

TÜSİAD'ın, Türkiye'nin Kıbrıs politikalarıyla neden bu kadar yakından ilgilendiği, ele alınan diğer iki STK'dan neden Kıbrıs'la daha fazla ilgilendiği ve Kıbrıs'ı, AB'ye üyelik süreciyle ve genel olarak Türk Dış Politikası ile nasıl ilişkilendirdiği bu başlık altında incelenecektir.

Türkiye'nin dış politikasında Kıbrıs'ın çok önemli bir yeri olması, hem Osmanlı Devleti Dönemi'nde görülmüştür hem de Cumhuriyet Dönemi'nde devam etmiştir. Kıbrıs, yıllar geçtikçe Türk Dış Politikası'nın bir bileşeni haline gelmiştir.²⁴⁵ Bunun yanında vurgulanan iç ve dış politikanın daha da yakınlaşması konusunda Kıbrıs meselesi daha fazla önem arz etmektedir. Şöyle ki; birçok hükümet tarafından Kıbrıs iç politikaya yönelik bir söylem olarak kullanıla gelmiştir. Kıbrıs ulusal bir dava olarak görülmüş ve görülmeye devam etmektedir. Türk Dış Politikası'nda Kıbrıs'a yönelik söylem özellikle son dönemde değişim göstermektedir. 'Klasik söylem' AB'ye üyelik noktasında önemli değişim göstermiştir. 1990'lı yıllardan itibaren, bu durumun değiştiği daha net görülmüş ve bunun yanında 'sermayenin' bu

²⁴³ Kemal Kirişçi, "Turkey Foreign Policy...", **a.g.e.**, s. 41.

²⁴⁴ "TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın 43. Genel Kurul Toplantısı Konuşması", (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-43--genel-kurul-toplantisi-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

²⁴⁵ Faruk Sönmezoğlu, **Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu(1945-1986)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1991.

süreçte söylemleri ön plana çıkmış ve bu söylemlerin politika oluşum sürecinde aktif rol oynadığı görülmüştür.²⁴⁶

Bu noktada şunu da vurgulamakta yarar var ki, TÜSİAD, Kıbrıs konusunda resmi-katı söylemin Türkiye’yi yönetenin elini kolunu bağladığını belirtmektedir.²⁴⁷ Aşağıda da belirtileceği gibi, TÜSİAD katı-resmi söylemin değişmesinden yana tavır almaktadır.

‘Kıbrıs, Türk Dış Politikası açısından neden bu kadar önem arz etmektedir?’ Kıbrıs, Ada’da bulunan Türk askerlerinin durumu, orada yaşayan Türklerin durumu, Kıbrıs’ın jeo-stratejik konumu –buna son yıllarda Kıbrıs ve çevresinde yapılan doğal gaz ve petrol arama faaliyetlerini de eklemek gerekir- Türk sermayesinin Ada’da bulunan sermaye ile ilişkisi ve bunların yanında en önemlisi de, AB ile müzakerelerde oldukça fazla etkili olması sebebiyle önem arz etmesidir. TESEV’in (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) AB’nin Türkiye ile İlişkilerinde Kant’ı Aramak adlı çalışmasında da, Kıbrıs konusunun; Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde önemli bir yere sahip olduğu ve “üyelik müzakereleri boyunca Türkiye’nin başını ağrıtaacağı öngörülmektedir.”²⁴⁸ Bu ve aşağıda değinilecek sebeplerden dolayı, Kıbrıs konusu Türk Dış Politikası için önem arz etmektedir.

Bu noktadan sonra, TÜSİAD için Kıbrıs ne anlama geldiğine değinilmeye çalışılacak, Kıbrıs konusunda TÜSİAD’ın tutumu incelenecektir. TÜSİAD, neden Kıbrıs sorunun çözümü sürecinde bu kadar aktif rol oynamıştır? Türk sermayesi ile Kıbrıs’ta bulunan Türk sermayesi arasında ilişkiler 1950’li yıllarda başlamıştır.²⁴⁹ Bu ekonomik bir başlangıçtır. Şöyle ki, TÜSİAD’ın, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile ticari ilişkileri vardır; ancak TÜSİAD için Kıbrıs noktasında asıl önemli olan; Kıbrıs’ın AB ile müzakere sürecinde önemli bir baskı aracı olarak kullanılmasıdır. TÜSİAD’ın, AB’ye ne kadar çok önem verdiği, yukarıdaki AB başlığı altında vurgulanmıştı. İşte tam bu bağlamda Kıbrıs, TÜSİAD için en önemli konulardan biri haline geliyor.

²⁴⁶ Tahsin, a.g.e., s. 134.

²⁴⁷ “Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü”, (Çevrimiçi)

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.

²⁴⁸ TESEV, AB’nin Türkiye ile İlişkilerinde Kant’ı Aramak, İstanbul, TESEV Yayınları, Aralık 2006, s. 19.

²⁴⁹ Tahsin, a.g.e., s. 137.

Barış sürecinin ve özellikle AB'ye müzakere sürecinde fasılların ilerlemesi noktasında Kıbrıs'ın önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, Kıbrıs konusunda, hem AKP hükümeti hem de TÜSİAD çok önemli açılımlar yapmıştır. Kıbrıs limanının ticarete açılması ve Türk limanlarının buna bağlanması da önem arz etmektedir. 2003 yılında Kıbrıs'ta yaşayan Türk kesiminin Annan Planı'na evet oyu kullanması, çok önemli gelişme olarak kaydedilmektedir. TÜSİAD önemli çalışmalarda bulunarak; Annan Planı lehinde kamuoyu oluşturulmasını sağlamıştır. Annan Planı'na evet oyu verilmesi, Türk tarafının iyi niyetinin gösterilmesi açısından da önemlidir. Annan Planına evet oyu kullanılması noktasında, hem Hükümet hem de TÜSİAD çok önemli destekte bulunmuştur. Annan Plan'ı için yazılı bir açıklamada bulunan TÜSİAD, Planı, Kıbrıs sorunun çözülmesi için tarihi bir fırsat olarak nitelendirmiştir.²⁵⁰

Yukarıda da üzerinde durulduğu üzere, AKP ve TÜSİAD arasında ayrışmalar ve tartışmalar olmaktadır. Ancak, Kıbrıs konusu TÜSİAD ve AKP Hükümeti arasında önemli bir işbirliği konusu olmaya devam etmektedir. 'Çözumsuzlük, çözüm değildir' görüşü hem TÜSİAD hem de AKP'nin ilk yıllarında kabul edilmemiştir. Bu çerçevede, AKP Hükümetlerinin ve Başbakan Erdoğan'ın kazan kazan (win win) politikasını benimsemesi de önemli bir işbirliği nedenidir. TÜSİAD, yapılan açıklamalarda da çözümsüzlüğün çözüm olarak savunulması, Türkiye'nin ulusal çıkarları ile de uyuşmadığı görüşündedir.²⁵¹

Kıbrıs konusuna bakış TÜSİAD ve AKP tarafından genel çerçevede şöyledir: TÜSİAD, Kıbrıs konusunun çözüme kavuşturulmasında 'kazan kazan' formülüyle hareket etmiştir. Bu anlayışla AKP hükümetiyle aynı görüşü paylaşmaktadır. TÜSİAD tarafından bu görüşler, TÜSİAD üyelerinin ve TÜSİAD'ın açıklamalarında belirtilmektedir.²⁵² Bu süreçte Başbakan Erdoğan da 'kazan kazan' formülünü vurgulamış ve Hükümetin Kıbrıs politikasının bu yönde olacağını belirtmiştir. TÜSİAD'ın Kıbrıs'ın çözüme kavuşmasındaki rolü oldukça kritik ve önemlidir.²⁵³

²⁵⁰ "Referandum Önemli Fırsat", **Milliyet**, 8 Mart 2003, s. 21.

²⁵¹ Bu bilgilere bu internet sayfasından ulaşılabilir:

http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_20.pdf.

²⁵² "TÜSİAD, hükümetin politikasını övdü", **Milliyet**, 3 Nisan 2004, s. 8.

²⁵³ Kemal Kirişçi, "Turkey Foreign Policy ...", **a.g.e.**, s. 45.

Önemli dokümanlar hazırlanması sağlamış ve KKTC’de hem iş adamları hem de devlet makamlarıyla görüşmelerde bulunulmuştur.²⁵⁴ TÜSİAD, Kıbrıs’ın çözümü sürecinde daha etkin bir rol oynamakta ve Kıbrıs konusunun toplumsallaşması konusunda çok önemli etki göstere gelmektedir.²⁵⁵

Bunların yanında TÜSİAD, eğer Türkiye’deki hükümetlerden Kıbrıs konusunun çözümünün aksine bir adım atılırsa çok sert açıklamalarda bulunmaktadır. Milliyet’in 29 Mart 2003 tarihli ‘Siyasi Eleştiriler ve Kıbrıs Yüzünden İstifa Ediyorum’ başlıklı haberinde, TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan’ın açıklamaları ‘hükümete ultimatom’ olarak yorumlanmıştır.²⁵⁶ Açıklamalarda, Kıbrıs meselesinin çözümünün çok önemli olduğu ve Türkiye’nin temel çıkarı için AB ve ABD’den kopma imkânımızın olmadığı belirtilmiştir. Bu Kıbrıs ve dolaylı olarak AB’nin, TÜSİAD için önemini ortaya koyması açısından oldukça önemli bir örnektir.

Böyle sert eleştiriler özellikle Kıbrıs ya da AB ile ilgili önemli kararların alınacağı referandum ya da AB zirveleri öncesinde yoğunlaşmaktadır. 2000’li yılların başında özellikle TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan’ın Hükümet’e yönelik sert eleştirileri olmuş ve Hükümetten derhal bir şeyler yapmasını istemiştir.²⁵⁷ Burada da görülebileceği gibi; TÜSİAD, hassas olduğu konularda çok sert ve doğrudan hükümetleri hedef alan tepkiler verebilmektedir.

AKP ile TÜSİAD’ın Kıbrıs konusunun çözülmesi konusunda ortak görüşte olduğu belirtilmişti. AKP ve Özal Dönemi politikalarının benzerliği ve açıkça söylenecek olursa; Türkiye’nin önüne çıkacak engellerin aşılması için²⁵⁸ Kıbrıs’ın da çözüme kavuşturulması noktasında, aynı çizgide oldukları görülmektedir. Türkiye’nin daha aktif bir politika yürütmesi önünde Kıbrıs hem AKP hem de Özal tarafından bir engel olarak algılanmıştır, denilebilir.

²⁵⁴ “KKTC Cumhurbaşkanı Eroğlu Tüsiad ve İşad Heyetleri ile Görüştü (2)”, (Çevrimiçi) <http://haberciniz.biz/kkct-cumhurbaskani-eroglu-tusiad-ve-isad-heyetleri-ile-gorustu-2-2518145h.htm>, 20 Mart 2014.

²⁵⁵ Tahsin, **a.g.e.**, s. 136.

²⁵⁶ “Siyasi Eleştiriler ve Kıbrıs Yüzünden İstifa Ediyorum”, **Milliyet**, 29 Mart 2013, s. 6.

²⁵⁷ “Kıbrıs Polemiği”, **Milliyet**, 22 Aralık 2001, s. 8.

²⁵⁸ Tahsin, **a.g.e.**, s. 140.

TÜSİAD'ın, Kıbrıs sorunun çözüme kavuşturulması noktasında önemli raporlar yayınladığı, konferanslar tertip ettiğini, Ada'daki sermaye ile işbirliği çalışmaları yaptığı ve basın açıklamalarında bulunduğu süreç içerisinde görülmüştür. TÜSİAD ile Kıbrıs Türk İşadamları Derneği (İŞAD) arasında ortak toplantılar yapmakta ve KKTC'nin ekonomik entegrasyonunun sağlanması noktasında, bu ilişkiler oldukça önemli olmaktadır.

TÜSİAD'ın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri başlıklı raporu 1998 yılında yayınlanmıştır. TÜSİAD bu raporuyla Kıbrıs'ın ekonomisinin önemi vurgulamıştır. Tabi ki bu Rapor, Kıbrıs sorunun çözümüyle Türk Dış Politikası'nın önemli bir rahatlamaya ve hareket alanını genişleten bir duruma kavuşacağını da belirtmektedir.²⁵⁹

TÜSİAD, Kıbrıs konusunun konferanslar, yaptığı basın açıklamaları ve Ada'daki işadamları ile ortak çalışmalar da yaparak kamuoyunun gündeminde kalmasını sağlamaktadır.²⁶⁰ Bunların yanında özellikle TÜSİAD'ın Brüksel Temsilciliği ve iş adamlarının kişisel çalışmalarıyla Kıbrıs için önemli lobi faaliyetleri yürütülmektedir. TÜSİAD'ın ilk yurt dışı teması ABD ile 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası yapılan seyahattir.²⁶¹ Bunun yanında Kıbrıs konusunun bir sonuca bağlanması için TÜSİAD, hem Türkiye'deki hükümetlere hem de KKTC Hükümetleriyle temasa geçip²⁶² onlara çözüm için baskı yapmaktadır.

Kıbrıs'ın, TÜSİAD için bu kadar önem arz etmesinin nedeni; AB'ye üyelik sürecinde önemli sıkıntıların sebebi olması ve Türk Dış Politikası'nı ve iç politikasını dolaylı yollardan etkilemesidir.

²⁵⁹ TÜSİAD, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, 1998, s. 11.

²⁶⁰ Tahsin, **a.g.e.**, s. 157.

²⁶¹ "Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü", (Çevrimiçi) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.

²⁶² "Türkiye Kıbrıs'ı Avrupa'ya Taşımali", **Milliyet**, 12 Mart 1995, s. 16.

3.2.6. TÜSİAD-Sonuç

Sonuç olarak varılan noktada, TÜSİAD'ın Türkiye'de etkili ve önemli bir STK olduğu görülmektedir. Bu durumun, hem Türkiye'nin iç politika oluşum süreci hem de Türk Dış Politikası oluşum sürecinde geçerli olduğu söylenebilir.

TÜSİAD, dış politika konusunda Batı ve özellikle AB perspektifine sahip bir noktadadır. Tabi bu durum son yıllarda, komşularla ilişkilerin arttırılması söylemi ve belirtildiği gibi, TÜSİAD Çin ve Asya-Pasifik'e vurgusu nedeniyle değişime uğramakta ise de, TÜSİAD'ın Batı ve AB perspektifli dış politika bakışı etkinliğini korumaktadır. Zaten bu politik yönelimde, dolaylı yoldan Batı ile bağlantıyı sağlayacaktır.

Belirtilmesi gereken bir çıkarım da, TÜSİAD'ın bir STK olarak etkisinin arttığıdır. Küreselleşme, Türkiye'nin ticaret hacminin artması ve özellikle AB bu durumun oluşmasında etkilidir.

Son olarak, TÜSİAD Türkiye'de kamuoyu oluşturulmasında ve politika oluşum sürecinde önemli bir aktör olma yolunda, özellikle 2007 sonrası AKP Hükümetleri ile problem yaşasa da ilerlemektedir. TÜSİAD'ın bu kadar güçlü bir yapıya sahip olmasının bir sebebi de, uluslararası sermayeye, incelenecek diğer STK'ların üye işadamlarından daha entegre olması sebebiyledir.

3.3.TOBB

Bu bölümde TOBB özel olarak incelenecektir. Bu inceleme yapılırken özellikle TOBB'un Türk Dış Politikası'nın hem oluşum hem de uygulanma sürecinde ne gibi etkileri olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. TOBB'un ayrı başlık altında incelenmesi kuruluşu nedeniyledir. Aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere TOBB yasayla kurulmuş olması sebebiyle, dönemin hükümetleri tarafından daha fazla etkilenmeye açıktır.

3.3.1.TOBB Genel Bilgiler

TOBB, 1 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5174 sayılı Kanun hükmü gereğince faaliyet gösteren ve özel sektörün Türkiye'de mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisidir. 1 milyon 2000 binin üzerinde çeşitli sektörlerden kayıtlı üyesi bulunmaktadır.

TOBB kanunla kurulan bir kuruluş olması sebebiyle, hükümetler tarafından daha çok etkilenmektedir. Diğer taraftan aşağıdaki TOBB başlıklarında da görüleceği gibi; TOBB, hükümetler ile ters düşebilmektedir. Ayrıca TOBB kendi üyelerinin menfaatleri için çalışması ve genel olarak Türkiye ekonomisinin büyümesi ve kâr amacı gütmemesi ile bir STK ve baskı aracı gibi davranmaktadır.

TOBB başlığı altında, TOBB'a dair genel bilgiler verilecek, TOBB'un dış politika konularına bakışı ve bu noktadaki çalışmaları incelenecektir. Bunlar yapılırken de TOBB'un her yıl hazırladığı dış ekonomik ilişkiler raporları başta olmak üzere TOBB raporları, basında yer alan TOBB faaliyetleri ve TOBB üyelerinin açıklamaları ön plana alınacak ve veri olarak kullanılacaktır.

TOBB neden dış politikayla ilgilenir? Neden, Türkiye'nin dış politik ilişkilerinin çok çeşitli ve iyi politik bağlantıları olmasını ister? TOBB, nasıl dış politik ilişkilerde aktif olur veya olmaya çalışır? TOBB, böyle yaparak; neyi hedeflemektedir? Bu ve bu gibi soruları cevaplandırmaya çalışarak; TOBB'un dış politika ile olan ilişkisi incelenmeye çalışılacaktır.

Bu başlık altında, TOBB'un demokrasiye vurgusu ve iyi bir ekonomi için gerekliliğine ve ekonominin demokrasiden ayrı düşünülmeyeceğine dair vurgu yaptığı da belirtilmeye çalışılacaktır.

Rıfat Hisarcıklıoğlu 2012 yılında Türkiye'nin büyümesini etkileyen beş faktör arasında Suriye krizinin olduğunu belirtmiştir.²⁶³ Bu konu, dış politik bir meselenin TOBB ve TOBB'un bünyesindeki oda ve borsaları yakından etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Suriye konusu gibi, yeni meydana gelen dış politik meseleler dair, birçok dış politika konusunda TOBB etkin davranmaktadır.

Özellikle neden TOBB'un AB, GB ve Kıbrıs konusundaki görüşleri ele alınmaktadır. Çünkü TOBB bu konulara daha fazla önem vermektedir. Ancak TÜSİAD bölümündeki kadar, bu konulara ayrılan yer fazla olamayacaktır. Çünkü TOBB'un bu konulara yönelik çalışması ve çıktıları TÜSİAD kadar çok değildir.

Diğer taraftan TOBB bölümünde, uluslararası girişimler bölümlerinin ve AKP Hükümetleriyle ilişkilerin inceleneceği bölümlerin daha yoğun olduğu görülebilir. Çünkü TOBB, dünya çapında daha fazla faaliyeti ve AKP ile ilişkilerinde MÜSİAD'a göre daha az ama TÜSİAD'a göre daha fazla yakınlık vardır.

TOBB başlığı altında da görüleceği gibi TOBB AB, Kıbrıs, enerji, komşularla ilişkilerden Batı Trakya'da yaşayan Türklerin sorunlarına kadar çok değişik konularda faaliyetler yürüterek ve bu konulara ilgi göstererek aktif bir çalışma göstermektedir.

3.3.2. TOBB'un Genel Olarak Türk Dış Politikası'ndaki Tutumu

TOBB, dış politika konusunda oldukça aktif olarak çalışmaktadır. Dış ekonomik ilişkilere oldukça önem vermektedir. Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonun

²⁶³ "Suriye'deki çatışmalar Türk ihracatını vuruyor", (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.milliyet.com.tr/suriye-deki-catismalar-turk-ihracatini-vuruyor/ekonomi/ekonomidetay/27.03.2012/1520387/default.htm>, 25 Mart 2014.

özel olarak kurulması, yayınları, çok sayıda iş gezileri ve iş forumları, başkanların genel kurul konuşmalarında dış politikaya ayrıca yer ayırması gibi birçok nokta, TOBB'un dış politik gelişmelere önem verildiğini göstermektedir.

Bu başlık altında TOBB'un Türk Dış Politikası'ndaki meselelere ve küresel entegrasyona nasıl yaklaştığına değinilecektir. Bu yapılırken de, TOBB tarafından ticari faaliyetlerle siyasi meselelerin nasıl birlikte vurgulandığına ve özellikle Türkiye'nin küresel entegrasyon meselesinin üzerinde önemle durulduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bu durumun, ticaret devleti kavramıyla da ilişkisi ortaya koyulacaktır.

TOBB'un dış politika konusunda, aşağıda da belirtileceği gibi; küresel trendleri takip etmekte istekli ve bunların gerisinde kalınmamasını vurgulaması önemlidir. Ancak TOBB'un milli çıkarlara bağlı bir politik anlayışının olduğunu da unutmamak gerekmektedir. TOBB Genel Başkanı Rıfat Hisarcıklioğlu'nun 60. Genel Kurul konuşmasında; "Elbette AB perspektifini korurken; aslında Kıbrıs, Ege ve Ermeni soykırımı iddiaları gibi AB üyelik sürecinde şart niteliği taşımayan konularda milli çıkar muhasebesini de ihmal etmeyeceğiz" sözleriyle milli çıkarı biraz daha ön plana oturtan duruşu görülmektedir.²⁶⁴

Diğer taraftan, Türk Dış Politikası'nda daha aktif bir politika izlenmesi, küreselleşme ve neo-liberal politikalarla uyum içerisinde olunması noktasında da AKP Hükümetleri ile TOBB arasında paralellik vardır. Bu politikalara TOBB'un desteği vardır. Bu politikalar AKP Hükümetleri Dönemi öncesinde de özellikle 1980'lerden beri daha liberal politikalarla uygulanmaya başlanmaktaydı. O dönemlerde de TOBB tarafından, bu politikalara destek verildiği; bu durum, özellikle TOBB başkanlarının genel kurul konuşmalarında görülmüş ve küreselleşme 1992 yılından sonra genel kurul konuşmalarında başlık halini almaya başlamıştır.²⁶⁵ Bundan sonraki konuşma ve açıklamalarda da küreselleşme ve daha çok

²⁶⁴ TOBB(f), "M. Rıfat Hisarcıklioğlu- 60. Genel Kurul Konuşması- 2 Mayıs 2002", **Başkanların Genel Kurul Konuşmaları 3. Cilt**, TOBB Yayın No: 2011/123, Ankara, TOBB Yayınları, Şubat 2011, s. 713.

²⁶⁵ TOBB(e), "Rona Yırcalı- 47. Genel Kurul Konuşması- 30 Mayıs 1992", **Başkanların Genel Kurul Konuşmaları 2. Cilt**, TOBB Yayın No: 2011/123, Ankara, TOBB Yayınları, Şubat 2011, s. 496.

uluslararasılaşma konusuna vurgu yapılmaktadır.²⁶⁶ Küresel sistemin takibi konusunda, TOBB oldukça istekli görünmektedir. TOBB Başkanının 59. Genel Kurul Toplantısı'nda "Küresel eğilimleri dikkate almayan milli politika dönemi artık kapanmıştır" sözleriyle bu istek oldukça açık bir şekilde dile getirilmiştir.²⁶⁷

TOBB'un, Türk Dış Politikasına bakışı, Ahmet Davutoğlu'nun teorik zeminini hazırladığı ve AKP Hükümetleri tarafından uygulamaya çalışılan, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde bugün var olan ülkelerle daha yakın ilişkiye geçilmesini ön plana çıkaran teoriyle de örtüşür. Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun 57. Genel Kurul Toplantısında yaptığı konuşmada bu açıkça görülmektedir: "Türkiye sadece ülkemiz insanlarının değil, Balkanlar, Kafkasya, Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Orta Asya insanının da geleceğinin teminatıdır. Türkiye bu coğrafyada tarihi ve kültürel bir mirasın, bir büyük devletin varisidir."²⁶⁸ Bu sözler Osmanlı mirasına yapılan vurgunun dış politika oluşum sürecinde yer almasının, TOBB tarafından onaylandığının göstergesidir.

TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu tarafından yapılan başka konuşmalarda ve diğer TOBB yayınlarında da Türkiye'nin bir kesişme noktası olduğu vurgusu yapılmakta ve bu söylem, AKP'nin merkezi ülke olma söylemiyle de paralellik göstermektedir. Bu noktada TOBB, oldukça istekli davranmaktadır. Bunun yanında burada; TOBB'un daha milliyetçi ve İslami yanı ağır basan bir dış politika güttüğünü bir kez daha belirtelim. Hem TOBB'un hem de AKP'nin İslami ve Türkî kimlik bağlantılı söylemi, tezin ilk bölümünde belirtmeye çalışılan, inşacı teorinin öne sürdüğü sosyal yapı ve kimlik etkisi noktasında oluşan dış politika oluşum süreciyle de uyumaktadır.

Son dönem Türk Dış Politikası'ndaki söylemler ile TOBB'un söylemlerinin paralellik gösterdiği belirtilmişti. Bunu kanıtlayan diğer iki konu da, TOBB tarafından bölgesel bir güç olunacağı noktasına ağırlık verilmesi, Türkiye'nin önemli bir güç olunmasının dünya barışı için öneminden ve ticaret devleti perspektifinden hareketle Türk diplomasinin birinci önceliğinin ekonomi olmasına

²⁶⁶ TOBB(f), a.g.e., s. 655.

²⁶⁷ A.e., s. 686.

²⁶⁸ A.e., s. 653.

vurgu yapılmasıdır.²⁶⁹ Ticarete önem verilmesinde, ticaret devleti kavramı ve TOBB'un ticaret odaklı bir yapı ve ticari faaliyet gösteren üyelere oluşmasının da etkisi vardır.

Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasından ziyade, 21. Asrın Türk asrı olması noktasında AKP Hükümetlerinin uygulama ve söylemleriyle uyuma söz konusudur. TOBB tarafından, "Bizler 21. Asrı Türk asrı yapmaya hazırız", denilerek bu açıkça belirtilmiş olmaktadır.²⁷⁰ Burada da hem kimlik çerçevesinde bir dış politika söylemi hem de TOBB-AKP paralel söylemi net bir şekilde görülebilmektedir.

Geçmişe vurgu yapılması ve kimlik düzeyli dış politika yapılmasını; Balkanlar'da 1990'lı yıllarda özellikle Bosna-Hersek'te insanlara yapılanlar, Azerbaycan'daki halka saldırılar gibi saldırılara müdahale edilmesi -ancak sağduyulu bir şekilde- istenmesi de göstermektedir.²⁷¹ TOBB tarafından, bu gibi konulara özellikle dikkat çekilmeye çalışılmış ve özel ilgi gösterilmiştir. Çünkü TOBB, adı geçen bölge ve ülkelerdeki insanlar ile kimliksel ve tarihsel bir bağ olduğunu belirtmektedir.

TOBB, bazı bölgeler ve ülkelerle ilişkilerle bakışını özel olarak inceleyerek bu başlığın daha sağlam temellere oturtulması sağlamaya çalışılacaktır.

45. Genel Kurul Konuşmasında Başkan Ali Coşkun tarafından, 'Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerle, Türkiye arasında set çekilmesine izin verilmemesi' gerektiği ve gereken desteğin verilmesi 1990 yılında belirtilmektedir.²⁷² Bu hem Türk Dış Politikasında o dönemde yapılmaya çalışılan Orta Asya açılımıyla hem de 2000'li yıllarda ortaya konulan Orta Asya ve Türkî Cumhuriyetlerle bağların vurgulandığı politikayla örtüşen bir politik anlayıştır. Aynı konuşmada TOBB'un – Türkî Cumhuriyetler vurgusu ile- milliyetçi perspektiften bakışının biraz daha öne çıktığı görülebilmektedir.

²⁶⁹ A.e., s. 653.

²⁷⁰ A.e., s. 711.

²⁷¹ TOBB(e), a.g.e., s. 487

²⁷² TOBB(e), a.g.e., s. 433.

TOBB Başkanlarının konuşmalarında, ABD ile Türkiye'nin çıkar birliğinin olduğu ve işbirliğinin devam etmesi gerektiği -özellikle Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun konuşmalarında- belirtilmektedir. Türkiye'nin, ABD ile olan ilişkilerinin de devam edilmesi yönünde bir istek olup ve 2003 yılında Irak İşgali sırasında oluşan anlaşmazlıkların geride bırakılması, Irak ile ilişkilerin 1991 yılı öncesinde olduğu gibi düzelmesi istenmektedir.²⁷³ Bunun yanında ABD ile ilişkilere önem verilmekte ve daha yakın ilişkilerin ticaret yoluyla sağlanacağı belirtilmektedir.²⁷⁴ Burada Türk Dış Politikasında Özal döneminden başlayıp AKP Hükümetleri döneminde de devam eden, ticaretin geliştirilmesi yoluyla siyasi ilişkilerin geliştirilmesi politikaları görülebilmektedir.

Bunun yanında ilgi çekici bir nokta da, ABD ile ilişkilere bağlantılı olarak Irak ile olan ilişkilere önem verilmesidir.²⁷⁵ ABD, Rusya ve Çin ile olan ilişkilerden konuşmalarda bahsedilmektedir. Bu durum ABD, Rusya ve Çin'in uluslararası siyasetteki ağırlığı düşünülürse doğal gelmektedir. Ancak komşulardan özel olarak sadece Irak'tan –2000'li yıllardaki açıklamalarda- bahsedilmesi ilgi çekicidir. Bu noktada petrolün, Kürt meselesinin ve Irak ile olan ticari ilişkilerin –Irak'a yapılan ihracat, Türkiye'nin yıllık ihracatın 2003'ten 2014'e kadar olan süreçte; % 3'ten % 8'e yükselerek en çok ihracat yapılan 2. ülke olmuştur²⁷⁶- etkisi vardır. Enerji ve Kürt meselesi Türkiye'nin uzun süredir çözmeye çalıştığı sorunlardır. AKP Hükümetleri'nin Irak'a yönelik izlediği siyasetin de, TOBB'un Irak ile bu kadar yakından ilgilenmesinde etkili olduğu, başka bir neden olarak düşünülebilir.

Enerji meselesine değinilirken, TOBB'un hem Türkiye'nin hem de AB'nin enerji güvenliği noktasında Türkiye'ye büyük bir iş düştüğü ve Türkiye'nin öneminin arttığı yönünde bir görüşe sahip olduğu görülebilir. AB'nin enerjisinin yarısından fazlasını ithal etmesi ve Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle,

²⁷³ TOBB(f), a.g.e., s. 671.

²⁷⁴ A.e., s. 671.

²⁷⁵ A.e., s. 671.

²⁷⁶ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 24 Nisan 2014.

Türkiye'nin daha fazla önem kazanacağı ve Türkiye'nin enerji merkezi haline gelmesi savunulan diğer bir görüştür.²⁷⁷

TOBB, Orta Doğu, Afrika, Asya ve Orta Asya'daki ülkelere yönelimin artmasını isterken; ABD'nin küreselleşmeyi yeniden şekillendirdiğini ve bunun dışında kalınmaması, eğer böyle bir durum olursa, sadece Çin, Hindistan ve Afrika'nın kalacağını belirtmektedir.²⁷⁸ Bu durumda da Afrika ön plana alınan bölgelerden biri haline gelmektedir. TOBB'un, Afrika'da görünürlüğü sağlayan bir nokta da Afrika'ya yapılan yardım çalışmalarına katılmasıdır. TOBB, tek başına kurum olarak yardım çalışmalarında bulunurken²⁷⁹, geniş çaplı yardım faaliyetlerine de katılmaktadır. TOBB, bunlara ek olarak Çin, Hindistan ve Brezilya ile Türkiye'nin ilişkilerinin zayıf olduğuna değinip, özellikle Hindistan'a stratejik öncelik verilmesini belirtmektedir.²⁸⁰

İslam Dünyası işadamlarına ve İslam ülkelerine TOBB'un daha farklı bir bakışı vardır. Ticari odaklı bir kuruluş olmasına rağmen TOBB, bu ülke ve onların işadamlarına karşı tamamen ticari faaliyet çerçevesinde yaklaşmamaktadır. TOBB tarafından, İslam ülkelerinin refahını arttırmaları ve onların dünya ekonomisine entegre olmaları için onlarla daha yakın ve derin ilişkiler kurulmasının altı çizilmektedir.²⁸¹ Bu işbirliği ile kastedilen maksimum işbirliği ve entegrasyondur.²⁸² Burada gayet açık görülebilmektedir ki; AKP Hükümetleriyle söylem ve pratik noktasında paralellik vardır.

Sonuç olarak, TOBB tarafından ilişkilerin komşularla, 'Batı' ve daha geniş bir coğrafyaya –özellikle Orta Asya ve Orta Doğu- ile devam ettirilmesi

²⁷⁷ TOBB(b), **Daha İyi Bir Gelecek, Daha İyi Bir Türkiye İçin Görüş ve Öneriler-VII**, TOBB Yayın No:2008-60, Ankara, TOBB Yayınları, 2008, s. 36.

²⁷⁸ Meral Tamer, "Bakan Ergün: Standartlara uyan değil, belirleyen ülke olacağız", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/bakan-ergun-standartlara-uyan/ekonomi/ydetay/1798335/default.htm>, 25 Mart 2014.

²⁷⁹ "TOBB, Afrika için harekete geçiyor", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tobb-afrika-icin-harekete-geciyor/ekonomi/ekonomidetay/07.08.2011/1423805/default.htm>, 1 Nisan 2014.

²⁸⁰ TOBB(g), **Daha İyi Bir Gelecek, Daha İyi Bir Türkiye İçin Görüş ve Öneriler-10**, 66-Genel Kurul, TOBB Yayınları, TOBB Yayın No: 2011/129, Ankara, TOBB Yayınları, 2011.s. 61.

²⁸¹ TOBB(h), **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Dış Ekonomik İlişkileri**, 66. Genel Kurul-2011, TOBB Yayın No: 2011-132, Ankara, TOBB Yayınları, 2011, s. 30.

²⁸² TOBB(g), **a.g.e.**, s. 25.

istenmektedir. Bu çok yönlülük, son yıllarda Türk Dış Politikası'nda uygulanmaya çalışılan pro-aktif politikayla da uyushmaktadır.

3.3.3.TOBB ve AKP Hükümetlerinin Türk Dış Politikası'nda Benzer Söylemleri

MÜSİAD başlığı altında yapıldığı gibi, AKP Hükümetleri ile TOBB'un dış politika konulara yönelik görüşlerinin benzerlik gösterdiği iddia edilecektir. TOBB'un Genel Olarak Türk Dış Politikası'ndaki Tutumu başlığı altında, daha ayrıntılı ve örneklerle incelenecek olmakla birlikte; burada benzerliğin genel hatları gösterilmeye çalışılacaktır.

Ancak TOBB tarafından Hükümetin politikalarına eleştiriler yapılırken; AKP Hükümetleri Dönemi'nde, bu hükümetler tarafından da TOBB'a eleştiriler yapıldığı görülmektedir. Tamamen bir benzer söylem olduğu tabi ki, iddia edilmeyecektir. Bu noktada TOBB'un, dış politika konularında, AKP Hükümetlerine MÜSİAD'tan daha uzak; fakat TÜSİAD'tan daha yakın olduğu yönünde bir çıkarım yapılabilir. Bu bölümde, bu durum daha belirgin bir şekilde gösterilecektir.

Tezin diğer kısımlarında da vurgulandığı gibi; AKP hükümetlerinin Türk Dış Politikası'na hem teorik olarak bakışlarında hem de uygulamalarında ön plana çıkan komşularla iyi ilişkiler²⁸³ ve özellikle Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve kimlik düzeyinde bağları olan ülkelerle daha yakın ilişkiler kurulmasını konusudur. TOBB da dış politika oluşturma sürecinde bu öncülleri dikkate almakta ve TOBB tarafından, bu konular TOBB yayınlarında, başkan ve üyelerin konuşmalarında görülmektedir.

Bunun yanında Türkiye'nin, sadece Türkiye içerisinden değil yurtdışından da, özellikle Orta Doğu ve Avrasya'ya model ülke olma konusu TOBB tarafından da paylaşılmaktadır.²⁸⁴

²⁸³ TOBB(g), a.g.e., s. 8.

²⁸⁴ A.e., s. 8.

AKP hükümetleri döneminde teorik çerçevesi çizilen, ama Türk Dış Politikası'nda daha önce de uygulanmaya çalışılan konuların TOBB tarafından dikkate alındığı belirtilmiş olup, daha ayrıntılı açıklama bir sonraki bölümde örneklerle yapılacaktır. Burada, genel anlamda Türk Dış Politikası'nın değerlendirilmesi konusunun, TOBB ve AKP Hükümetleri arasındaki paralelliliği belirtilmeye çalışılmıştır.

3.3.4. TOBB'un Uluslararası Girişimleri

Ticaret odaklı bir kuruluş olarak TOBB, uluslararası alanda çok etkin olarak çalışmaktadır. Bu bölüm altında, TOBB'un uluslararası girişimleri incelenecektir. Aynı zamanda bu başlık altında, TOBB'un ne kadar aktif olduğu ve uluslararası girişimlerini hangi doğrultuda ve hangi amaçlarla yaptığını gösterilmeye çalışılacaktır.

Başlamadan önce TOBB'un çok faal yurt dışı çalışmaları olduğunu göstermek için, kendi raporu olan 2010 yılı Dış Ekonomik İlişkiler raporundan nicel veriler örnek olarak sunulacaktır: 70 ülke, 18 uluslararası kuruluşla ortak çalışmalar yapılmış, 9 Cumhurbaşkanı, 7 Başbakan, 12 Bakan ve 37 Büyükelçi TOBB ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından ağırlanmış ve bunun yanında 350 etkinlik düzenlenmiş ve iştirak edilmiştir.²⁸⁵ Bu noktada Özlem Terzi'nin de belirttiği gibi TOBB, Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın adeta gölgesi gibi yapılan yurt dışı gezilerine katılmakta²⁸⁶ ve Türkiye'ye gelen resmi konuklarla da görüşmektedir.

TOBB'un uluslararası girişimleri incelenirken, DEİK hakkında kısa bilgi vermek, TOBB'un faaliyetlerinin anlaşılması açısından önemlidir. DEİK'in yönetim kurulu başkanı TOBB Başkanıdır ve oldukça etkindir, bu durumda önemli yönlendirmeleri olmaktadır. DEİK'in 2013 itibarıyla, 108 ülkede iş konseyi, 9 uluslararası kuruluş temsilciliği, Washington ve Moskova olmak üzere yurt dışı

²⁸⁵ TOBB(h), a.g.e., 2011, s. 7.

²⁸⁶ Terzi, *The Influence Of The European...*, a.g.e., s. 70.

temsilciliği, Afrika, Amerika, Asya Pasifik, Avrasya, Avrupa Birliği, Güneydoğu Avrupa, Körfez ve Ortadoğu olmak üzere 8 bölge ile ilişkisi bulunmaktadır.²⁸⁷ Bu konu, DEİK'in başkanının aynı zamanda TOBB'un da başkanı olması ve 1987 yılında Turgut Özal'ın talimatlarıyla TOBB'un öncülüğünde kurulması nedeniyle belirtilmektedir.

TOBB, uluslararası alanda AKP Hükümetinden de aldığı destekle önemli adımlar atmaya başlamıştır. AKP öncesi yurtdışı ziyaretlerine daha az katılan TOBB'un, yurt dışı ziyaret sayıları artmaktadır. Bu verilere TOBB'un yayınladığı dış ilişkiler raporlarından ulaşılabilmektedir. TOBB, uluslararası forumlar düzenlemek, işadamlarını Türkiye davet etmek ve onları misafir etmek, Türk işadamlarını yurtdışı yatırımlar için teşvik etmek gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Görüleceği gibi, yaptığı faaliyetler doğrudan dış politika ile ilgilidir. Ticari ilişkiler ve siyasi ilişkilerdeki bağlantı olduğu bu noktada ön plana çıkmaktadır.

TOBB, uluslararası alanda çok uzun yıllardır daha fazla coğrafya ile ilişki kurulmasından yana bir tavır almıştır. 1989 yılındaki Genel Kurul Konuşması'nda TOBB Başkanı daha o yıllarda dahi Afrika, Ortadoğu, Asya-Pasifik, İran, Pakistan, SSCB ve diğer Doğu Bloku ülkeleri, OECD ülkeleri ve İslam ülkelerini de içine alan, oldukça geniş ve nerdeyse bütün dünyayı kapsayacak coğrafyaya atıf yapmaktadır.²⁸⁸

Eurochambers üyeliği yanında TOBB; İslam Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Odalar Birliği (TOBB, 2008 yılı dönem başkanlığını üstlenmiştir), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret ve Sanayi Odası (ECO-CCI) (TOBB, Odanın Başkanlık ve Sekreteryasın 2007-2011 arasında yürütmüştür), Akdeniz Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (ASCAME), OECD İş ve Sanayi Danışma Komitesi (BIAC), Alman-Türk Ticaret ve Sanayi Odası (ATTSO) ve Türk-Alman Ticaret ve Sanayi Odası (TATSO), Dünya Odalar Federasyonu (WCF), Türk-Amerikan Ticaret ve Sanayi Odası (TATSO), Asya Pasifik Ticaret ve Sanayi Odaları Konfederasyonu (CACCI-TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıkoğlu 2012 yılında ikinci kez Konfederasyonun Yürütme Kurulu üyesi seçilmiştir), Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey

²⁸⁷ DEİK hakkındaki bilgiler için: (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/287/DeikHakkinda.html>, 19 Nisan 2014.

²⁸⁸ TOBB(e), a.g.e., s. 403.

(ECOSOC), Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), D-8 Ticaret Odaları Federasyonu (TOBB kurucu üyedir) gibi uluslararası platformda faaliyet gösteren kuruluşların üyesidir.²⁸⁹ Bu üyeliklere burada yer verilmesinin amacı; TOBB'un uluslararası ortamda ne kadar yoğun bağlantıları olduğunu gösterilmesidir.

TOBB, oldukça aktif dış ilişkiler yürütmektedir. Bir yıl içerisinde birçok ülkeye ziyaret, Türkiye'ye gelenleri misafir etme, uluslararası örgütlerle görüşme, forumlar düzenleme ve anlaşmalara imza atmak gibi uluslararası alanda çalışmalar yapmaktadır. TOBB'un her yıl yayınladığı Dış Ekonomik İlişkiler raporlarından görüleceği gibi; TOBB, dünyanın birçok noktasındaki ülkeyle işbirliği içerisinde olup, ikili ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmalarda bulunmaktadır. Özellikle düzenlediği iş forumlarıyla önemli ikili adımlar atmaktadır.

TOBB, dünyanın değişik bölgelerindeki sorunların çözümü, Türkiye'nin ticari faaliyetlerinin ve etkinliğinin artması ve Türkiye'nin küresel dünyaya entegrasyonu için çalışmalar yürütmektedir. Bu bölüm içerisinde bunlara değinilecek, TOBB'un, TÜSİAD ve MÜSİAD'dan daha fazla yurtdışı faaliyet içerisinde olduğunu gösterilmeye çalışılacaktır. Ancak, sonuç kısmında değinilecek olmakla beraber; TÜSİAD'ın hem MÜSİAD ve hem de TOBB'tan daha 'etkili' olduğunu da belirtebilir.²⁹⁰ TÜSİAD'ın daha etkili olması, TÜSİAD'ın sermayesinin daha etkin, uluslararası sistemle daha bağlantılı olması ve TÜSİAD'ın daha eski bir kuruluş olması sebebiyle olduğu düşünülmektedir. Ancak özellikle 2000'li yıllar sonrası Hükümet ve Hükümetleri etkileme durumunda bu pek geçerli değildir. TOBB, MÜSİAD ve TUSKON etkisini arttırmıştır ve arttırmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin de çok derin bir şekilde müdahil olduğu İsrail ve Filistin çatışmasına yönelik TOBB çalışmalar yapmıştır. Filistin Ulusal Yönetimi ve İsrail Devleti arasında 4-5 Ocak 2006 tarihinde imzalanmış olan; "Gazze'deki Filistin Sanayi Bölgesinin Yeniden Canlandırılması" projenin başlatılması için, TOBB, hem bu imzaların atılması hem de iki tarafın arasında daha yakın ilişkilerin devamı için

²⁸⁹ (Çevrimiçi) <http://www.tobb.org.tr/DEID/Sayfalar/Uyelik.php>, 18 Mart 2014.

²⁹⁰ Ziya Öniş, Umut Türem, **a.g.e.**, s. 107.

önemli çalışmalarda bulunmuştur.²⁹¹ TOBB, İsrail'deki bütün partileri bu konuda mobilize etmiştir.²⁹² İsrail-Filistin anlaşmazlığının bir an önce çözülmesi için ekonomik yakınlaşmalar gayet önemlidir, çünkü belirtildiği gibi ekonomik ilişkilerin etkisiyle siyasi ilişkiler de gelişebilir. Bu projenin barışa da önemli katkılarda bulunacağı vurgulanmaktadır.²⁹³ Bu çalışmanın yanında, İsrail ve Filistinli firmalar TOBB Başkanının arabuluculuk yapması konusunda anlaşmışlardır.²⁹⁴ Bu gibi uluslararası faaliyetler hem TOBB'un etkinliğini göstermesi sağlamakta hem de TOBB'un prestijini arttırmaktadır.

Bu durum Türkiye açısından da çok önemlidir. Çünkü bu anlaşmazlık Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkilemektedir. Türkiye, İsrail ile ortaya çıkabilecek bir sorunda, ABD başta olmak üzere birçok 'Batılı' devlet ile sorun yaşarken, Filistin ile yaşanacak bir sorunda Orta Doğu başta olmak üzere 'İslami' kimliğe sahip devletler ve Orta Asya'dan tepkilere maruz kalabilir. Bu sebepler, bu sorunun çözülmesinde önem arz etmektedir.

TOBB, Arap ülkelerinin bulunduğu coğrafyaya özellikle önem vermektedir. Bunu yukarıda bahsedilen konudan görmekle beraber; bu durum TOBB yayın ve üyelerinin konuşmalarında tarihe referanslar vererek Türk Dünyası ve Arap Dünyası'nın kardeş olduğunu belirterek de göstermektedirler.²⁹⁵

Uluslararası düzlemde, TOBB projeleriyle de önemli ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır. Türkiye, Filistin ve İsrail Arasında Ekonomik İşbirliği İçin Ankara Forumu, Türkiye, Afganistan ve Pakistan Arasında Ekonomik İşbirliği İçin İstanbul Forumu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerelleştirilmesi Projesi gibi projelerle TOBB, çok farklı coğrafyalarla daha yakın ve daha etkili ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır.

²⁹¹ TOBB(a), **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Dış Ekonomik İlişkileri**, 62. Genel Kurul-2006, TOBB Yayın No: 2007-41, Ankara, TOBB Yayınları, Mayıs 2007, s. 8.

²⁹² Kemal Kirişçi, "Turkey Foreign Policy in...", **a.g.e.**, s. 46.

²⁹³ TOBB(a), **a.g.e.**, s. 12.

²⁹⁴ "İsrail ve Filistinli firmalar Türk arabulucuda anlaştı", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/israil-ve-filistinli-firmalar-turk-arabulucuda-anlasti/ekonomi/ekonomidetay/18.03.2013/1681668/default.htm>, 25 Mart 2014.

²⁹⁵ TOBB(c), **a.g.e.**, s. 24.

TOBB, ABD ile ilişkilerin gelişmesi için de çalışmalarda bulunmaktadır. 2011 yılında Türkiye-ABD Yeni Başlangıç İçin Ortaklar isimli bir yapı kurulmuştur. Bu yapının kurulmasındaki amaç: ‘ABD ve Türkiye halkı arasındaki diyalogun ve birlikte çalışma anlayışının oluşturulması, yerleştirilmesi ve derinleştirilmesi açısından ciddi bir boşluğu doldurmak’’ olarak belirtilmiştir.²⁹⁶ TOBB’un dış politikaya bakışının incelendiği bölümde, ABD ile ilişkilere önem verildiği belirtilmişti. Burada da fiili olarak yaptıklarıyla da bu bakışını desteklediği görülmektedir.

Çalışmalarını Afrika Kıtasına da yönlendiren TOBB, Tunus Sanayi, Enerji ve KOBİ’ler Bakanı Afif Chelbi ile yapılan, 1 Şubat 2006 günü görüşmede işbirliğinin arttırılması konusuna değinilmiş ve Tunus, Afrika’ya açılan kapı olarak belirtilmiştir.²⁹⁷ Bu noktadan hareketle TOBB’un, Afrika’da daha aktif bir şekilde çalışmak istediğini görülmektedir.

Orta Asya ve Kafkasya ile ilişkiler noktasında da önemli çalışmaları bulunan TOBB, özellikle son yıllarda çokça konuşulmaya başlanan Tarihi İpek Yolu’nun tekrar hayata geçirilmesi konusuyla ilgili çalışmalarda bulunmaktadır. II. Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları Zirvesi’nde (28 Mayıs 2006) İpek Yolu’nun canlandırılması ve yeniden faaliyete geçmesi için bölge ülkeleri arasında lojistik ve ulaşım imkânlarının arttırılması görüşülmüştür.²⁹⁸

Orta Asya ile görüşmelerde, özellikle tarihi İpek Yolu konusunda çalışmalar ve görüş alışverişleri yapılmaktadır. Bu kapsamda gümrük uygulamalarının düzenlenmesi ve paralel hale getirilmesi çalışmalarının yapılması da bölge ülkeleriyle görüşmelerde önemli bir yeri tutmaktadır. Bu konu, her yıl TOBB tarafından hazırlanan Dış Ekonomik İlişkiler raporlarından da görülebileceği gibi, Bölge ülkeleriyle görüşmelerde son yıllarda hep gündemde olmuştur.

TOBB’un, Avrasya ile ilişkilere bakış açısı AKP hükümetlerinin ve hatta Turgut Özal’ın söylemleriyle başlayan, yani 1980’lerden beri Türk Dış Politikası’nda

²⁹⁶ TOBB(h), a.g.e., s. 25.

²⁹⁷ TOBB(a), a.g.e., s. 12.

²⁹⁸ TOBB(a), a.g.e., s. 20.

süregelen söylemlerle paralellik göstermektedir. “Türkiye olarak siyasi sınırlarımız elbette bellidir. Ama o sınırların ötesinde, tarihi, kültürel bağlarımızın olduğu kardeş ülkeler vardır. Avrasya’daki ülkelerle yapılacak işbirliğinin, tarihi bir görev olarak görülmesi gibi bakış açıları”²⁹⁹, TOBB’un benimsediği bakış açısını göstermektedir.

Asya-Pasifik’te son yıllarda ticari potansiyelin artması TOBB’un da dikkatini çekmiştir. TOBB, belirtildiği gibi, Asya-Pasifik Ticaret ve Sanayi Odaları Konfederasyonu (CACCI) üyesidir. Bunun yanında Konfederasyon içerisinde aktif olarak yer almak isteyen TOBB, o bölgeye yönelik, İstanbul’da 25. CACCI Konferansı’nın düzenlemesi gibi önemli çalışmalar yapmaktadır. TOBB Başkanı da Asya-Pasifik’in önemi ve ticari potansiyelinin önemine vurgu yapmaktadır.³⁰⁰ Başbakan Erdoğan’ın Şangay İşbirliği Örgütü ve Asya-Pasifik vurgusunun arttığı son yıllarda, TOBB’un da bu bölgeye daha fazla yönelmesi de, Hükümet ile TOBB arasındaki görüş birliğinde paralelliği bir örnek oluşturmaktadır.

TOBB’un, AKP Hükümeti ve Ahmet Davutoğlu’nun teorisiyle uygun bir şekilde çalışmalar yaptığı belirtilmişti. Bunlardan biri de, Dünya Türk İşadamları Kurultayı’dır. Bu Kurultay, AKP Hükümetleri tarafından Türk ve İslam dünyası ile yakınlığın vurgulanmasına paralel olarak yapılan ve önem verilen bir çalışma olarak görünebilir.

Bu başlık altında, TOBB’un aktif bir dış politika faaliyetleri gösterdiği ele alınmış. Bu başlıkta ulaşılmaya çalışılan başka bir çıkarım da, bu faaliyetlerin, AKP hükümetleri dâhil, son yıllarda Türk Dış Politikası’na hâkim olmuş ve kimlik ve ticari faaliyet odaklı perspektif paralelinde yoğunlaştığıdır.

²⁹⁹ TOBB(g), a.g.e., s. 7.

³⁰⁰ TOBB(h), a.g.e., s. 28.

3.3.5. TOBB'un Dış Politika Oluşum Sürecini Etkileme ve Yönlendirme Araçları

TOBB'un uluslararası ve ulusal alanda aktif bir yapılanma olduğundan bahsedilmişti. Burada da TOBB'un politika oluşum sürecinde nasıl etkili olduğuna değinilerek, kullandığı yöntem ve araçlar örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

TOBB, resmi yurtdışı gezilerini oldukça yoğun bir şekilde kullanmaktadır; Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın yurt dışı gezilerinin hemen hemen hepsinde bulunmuştur. TOBB, yapılan seyahatlerde, gidilen ülkedeki iş adamlarıyla forumlar düzenlemekte ve ekonomik ilişkileri arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 5-7 Şubat 2008'deki Katar ziyaretinde Türkiye-Katar İş forumu düzenlenmiş, yine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2-4 Ekim 2008 yılındaki Türkmenistan ziyaretinde Türk-Türkmen İş Forumu düzenlenmiştir.³⁰¹ Bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Burada tezin ilk kısımda incelenen; ticaret devleti ve ticaret ile siyasi ilişkilerin birbirlerini oldukça etkilediğini vurgulandığı tekrar hatırlanırsa, bu durum daha fazla önem kazanacaktır. Bu seyahatlerin AKP Hükümetleri'nin politikalarıyla –ticaretin diğer ülkelerle artırılması- yakından ilişkili olduğunu da belirtilmelidir.

Ticaret odaklı kuruluşların kullandığı önemli mekanizmalardan biri de yurt dışı temsilcilikleridir. TOBB'un Brüksel ve Vaşington'da iki önemli temsilciliği vardır. Daha 1990 yılında Genel Başkan'ın konuşmasında, fahri temsilciliklerin Uzak doğu'dan Afrika ülkelerine ve Amerika'ya kadar uzanması kararının alındığı belirtilmektedir.³⁰² Buna ek olarak DEİK'in çatısı altında Dünya Türk İş Konseyi'nin faaliyetlerini arttırmak için de çalışmalar yapılmakta ve hem TOBB'un hem de DEİK'in Başkanı olan Rıfat Hisarcıklıoğlu, Türk diasporasının daha etkin bir hale gelmesi için yeni hedefler ve yöntemler ortaya koymaktadır.³⁰³

³⁰¹ TOBB(d), **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Dış Ekonomik İlişkileri**, 64. Genel Kurul-2008, TOBB Yayın No: 2009-97, Ankara, TOBB Yayınları, 2009, s. 17.

³⁰² TOBB, "Ali Coşkun- 45. Genel Kurul Konuşması- 26 Mayıs 1990", **a.g.e.**, s. 419.

³⁰³ "2023'te en etkili 3 diasporadan biri Türkler olur", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/-/2023-te-en-etkili-3-diasporadan-biri-turkler-olur-ekonomi/ekonomidetay/08.06.2012/1550828/default.htm>, 25 Mart 2014.

DEİK'in özel çalışmaları ve etkisini belirtmekte yarar var. Çünkü DEİK, aktif olarak çalışmakta ve adından da anlaşılacağı gibi, dış politikayı ilgilendiren çalışmalarda bulunmaktadır. Özellikle diğer ülkelerle birebir iş forumları oluşturarak oradaki etkisini arttırmaktadır. Böylece hem daha yakın ilişkiler kurmakta hem de alınabilecek kararlarda da etkin olmaya çalışmaktadır. DEİK, yılda 500'ün üzerinde sayıda, dünyanın çok çeşitli bölgelerindeki ülkelerle etkinliklere katılarak aktif bir çalışma takvimi yürütmektedir.

TOBB'un, örneğin Türk Dış Politikası için oldukça önem arz eden Ermeni meselesiyle ilgili, 2011 yılında Fransa Parlamentosu tarafından, Ermeni Soykırımını inkârâ dair yasanın çıkarılması konusunda lobicilik faaliyetleri olmuştur. Ermeni meselesinin Türk Dış Politikası'nda çok önemli bir konu olduğu düşünülürse, bu durumun önemi daha çok ortaya çıkacaktır. Bu gibi önemli bir meselede TOBB, Fransalı iş adamlarıyla görüşerek, Ermeni soykırımını inkâr yasasının onaylanmaması için destekte bulunulmasını istemiştir.³⁰⁴ TOBB, TOBB-Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi bünyesi kapsamında yer alacak Ermeni Meselesi dâhil Osmanlı Devleti dönemi arşiv çalışmaları da yapacak bir enstitü de kuracak ve böylece 2015 yılına hazır olunması yönünde atılacak bir adım olarak belirtilmektedir.³⁰⁵

İsrail'in Gazze'ye yardım yapmak üzere hareket eden Mavi Marmara adlı gemiye saldırması üzerine, TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklioğlu 15 bin "Türk diaspora üyesi iş adamı ve girişimciye" elektronik mektup göndermiş ve bu mektupta siyasi kimliği ve görevleri olan diaspora üyelerinin konuyu parlamento ve komisyonların gündemine taşımaya çağırmıştır.³⁰⁶

TOBB'un bir amacı da politika seçeneklerini ulusal ve uluslararası forumlarda dile getirmek olarak belirlenmiş, bunu sağlamak içinde Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı kurulmuştur.³⁰⁷ Bu gibi vakıf ve düşünce kuruluşlarının

³⁰⁴ TOBB(c), s. 72.

³⁰⁵ Akşam, "TOBB Ermeni iddialarıyla ilgili lobi firmasıyla çalışıyor şimdi bir de enstitü kuruyor", 25 Ocak 2012.

³⁰⁶ "Hisarcıklioğlu'ndan 15 bin "Türk diaspora" üyesi iş adamına çağrı", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/hisarciklioglu-ndan-15-bin-turk-diaspora-uyesi-is-adamina-cagri/ekonomi/ekonomidetay/01.06.2010/1245346/default.htm>, 1 Nisan 2014.

³⁰⁷ TOBB(f), a.g.e., s. 687.

hem desteklenip hem de kurulması yoluyla politika oluşum sürecinde etkili olmak için adımlar atılmaktadır.

Ekonomik odaklı örgütlerin en çok kullandıkları yöntemlerden biri de yurtdışı temsilciliklerinin açılmasıdır. TOBB’un da yurtdışı temsilcilikleri bulunmaktadır. Bu yurtdışı temsilcilerden önemli birisi olan; TOBB USA, 5 Mayıs 2008 tarihinde Washington’da açılmıştır.

TOBB, yurt dışında da Türkiye’nin tanıtımına önem vererek, yurtdışında alınacak kararlarda da etkili olmaya çalışmaktadır. 42. Genel Kurul Toplantısında Ali Coşkun, o zamanlar Türkiye’nin dışa açılmaya ve liberal politikaları uygularken, bu politikaları desteklediklerini ve tanıtım için yurtdışı çalışmaları yaptıklarını belirtmektedir.³⁰⁸ Bu şunun için belirtilmektedir ki, liberal politikalar TOBB tarafından uzun yıllardır takip edilmiştir. Günümüzde de küresel trendlere ayak uydurulması için çaba harcanmaktadır. Dış tanıtım konusu oldukça önemsenmekte ve yurtdışındaki aktörleri etkileme açısından da uygulanmaktadır.

Bunlarında yanında TOBB’un yukarıda belirtilen, uluslararası düzeyde katıldığı oda ve kuruluşlar yanında; TOBB’un yurtiçinde katıldığı ve katkı sağladığı kurullar, komisyonlar, çalışma grupları ve komitelerde bulunmaktadır. Bunların sayısı yirmi üç adet olup oldukça önemli platformlardır.³⁰⁹

Gösterilmeye çalışıldığı gibi, TOBB oldukça aktif yurt içi ve yurt dışı araçları kullanmaktadır. Özellikle lobicilik faaliyetleri noktasında önemli çalışmaları vardır. TOBB’un, yurtdışında aktif olmasını sağlayan en büyük faaliyetlerini çok sayıda ve üst düzey katılımı ile yapılan yurtdışı faaliyetleri ve düzenlediği ikili iş forumlarıdır.

³⁰⁸ TOBB(f), a.g.e., s. 363.

³⁰⁹ Bu kurullar, komisyonlar, çalışma grupları ve komitelerin isimlerine bu adresten ulaşılabilir: (evrimii) <http://www.tobb.org.tr/DEID/Sayfalar/Uyesi-Oldugumuz-Kurullar.php>, 9 Nisan 2014.

3.3.6.TOBB'un Türk Dış Politikasındaki Tutumun Örnek Konularla İncelenmesi

Bu ana başlığın altında, TOBB'un Türk Dış Politikası'ndaki bazı önemli konulara karşı nasıl bir bakış içerisinde olduğu incelenecektir. Böylece TOBB'un Türk Dış Politikası'na bakışı daha açık bir şekilde gösterilmeye çalışılacaktır.

3.3.6.1.TOBB'un Türkiye-AB İlişkilerinde Tutumu

Bu başlık altında Türk Dış Politikası açısından da oldukça önem arz eden, Türkiye-AB ile ilişkilerinde, TOBB'un tutumu incelenecektir. TOBB'un uluslararası girişimleri başlığı altında, AB konusuna pek değinilmedi, burada daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. TOBB tarafından AB ile ilişkilere oldukça önem verilmektedir. Bunun yanından, değinildiği gibi, Türkiye-AB ticari ilişkileri çok önemlidir.

TOBB, AB'ye girilmesini desteklemekte, AB'yi Türkiye'nin siyasi ve ekonomik dönüşüm çabalarının temel çıpalarından biri olarak görmekte ve müzakere sürecinin hızlanmasının gerektiği belirtmektedir.³¹⁰ Ancak aşağıda da belirtileceği üzere; AB'nin üstene düşenleri yapmadığı noktasında, AB'ye önemli eleştirileri de yapılmaktadır.

Bu bölüm altında görüleceği gibi, TOBB'un AB'ye yönelişinin olduğu ve üyelik sürecinin devam etmesi gerektiğini vurgulandığını belirtilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye tarafından Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunulmasının, Türkiye'nin siyasi tercihini belirtmesi, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden geleceği için ayrı bir önem taşıdığı belirtilmektedir.³¹¹ TOBB, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin devam edilmesini istemekte ve bu isteğin 2001'den sonra hızlanarak devam ettiğini belirtmektedir.³¹² 2002-2004 yılları arasında İKV ve TOBB, Türkiye Platformu adını verdikleri bir yapı oluşturarak

³¹⁰ TOBB(g), a.g.e., s. 29.

³¹¹ TOBB(f), a.g.e., s.377.

³¹² A.e., s. 670.

AB'ye giriş sürecinin başlaması için çalışmalarda bulunmuştur.³¹³ 2014 yılında da TESK, TOBB, TZOB, TÜRK-İŞ, TİSK, HAK-İŞ ve MEMUR-SEN tarafından yolsuzluk ve paralel devlet bildirisinde: “Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin zayıflatılmamasını, aksine sürecin hızlandırılmasını istiyoruz. Türkiye'nin uluslararası imajını sarsacak girişimlerden hassasiyetle uzak durulmasını istiyoruz” denilmektedir.³¹⁴ Bu bildiri de TOBB'un da imzası vardır. Tarihsel süreç açısından, bu bildirinin 2014 yılında yayınlanması TOBB'un AB'ye girme kararlılığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu bağlamda TOBB, EUROCHAMBERS (Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği) üyesi olup; TOBB, EUROCHAMBERS Başkanlık Divanı'nda AB üyesi olmayan 18 ülkeyi temsilen bulunmakta ve TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu 2008 yılında EUROCHAMBERS Başkanlık Divanı üyeliğine seçilerek aktif görev almaktadır.³¹⁵ Bu gibi katılım ve üyeliklerle, TOBB'un AB içerisindeki etkinliği daha fazla olacaktır. Böylece TOBB, hem AB içi politikaların oluşum sürecinde hem de AB'nin Türkiye'yi etkilemesindeki lobi faaliyetlerinde etkili olabilecektir. Burada şunu da belirtmekte yarar var ki; AB'ye üyelik sürecinde TOBB lobicilik konusunda daha Türkiye içi çalışmalar yürütmekte, buna karşın TÜSİAD belki Brüksel'de 1995 yılından beri bir temsilciliği olması nedeniyle olabilir, daha aktif bir yurt dışı lobicilik faaliyeti yürütmektedir.³¹⁶

EUROCHAMBERS üyeliği yanında TOBB, Hükümetlerin AB ile olan görüşmelerini de katılarak destekte bulunmaktadır. Örneğin, Brüksel'de aralarında TOBB'un da bulunduğu kuruluşların da desteğinde bir heyetle AB Bakanı Egemen Bağış ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik temaslarda bulunmuştur.³¹⁷

³¹³ TOBB(c), a.g.e., s. 80.

³¹⁴ “İşçi ve işverenden 'yolsuzluk ve paralel devlet' bildirisi”, (Çevrimiçi) <http://siyaset.milliyet.com.tr/isci-ve-isverenden-yolsuzluk-ve-siyaset/detay/1823326/default.htm>, 25 Mart 2014.

³¹⁵ TOBB(d), a.g.e., s. 2.

³¹⁶ Özlem Terzi, *The Influence Of The European Union On Turkish Foreign Policy*, Asthage Publishing Limited, Surrey Ashtage, UK, 2010, s. 70.

³¹⁷ “Ankara ısrarlı Brüksel temkinli”, (Çevrimiçi) <http://dunya.milliyet.com.tr/ankara-issarli-bruksel-temkinli/dunya/dunyadetay/11.04.2013/1692080/default.htm>, 25 Mart 2014.

TOBB tarafından, AB'ye girilmesi ve Kopenhag Kriterlerinin uygulanması istenmekte, hatta 'meselenin AB'ye girip girmeme meselesi değil, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak' ve AB müktesebatının Türkiye'de uygulanması meselesi olduğu belirtilmektedir.³¹⁸

TOBB, müktesebatın yürütülmesi ve uygulanması konusunda özel çalışmalar da yapmaktadır.³¹⁹ Bu mesele TOBB için yeni değildir. TOBB, müktesebat uyum çalışmalarını 1980'li yıllarda da önemsemiş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır.³²⁰ Müktesebatın uygulanması ve anlaşılması için eğitimler vermekte, AB temsilcileriyle ikili görüşmeler düzenlemekte, sivil diyalogunun artması için çalışmalarda bulunmaktadır. TOBB çalışmalarında, AB'nin ağırlığını olduğunu TOBB'un hazırladığı raporlarda AB için ayrı bir ana başlığın açılmasından da anlaşılabilmektedir.

AB'ye girilmesi konusunda istek biraz da -AB'nin Kıbrıs konusunda olduğu gibi yapması gerekenleri yapmadığı düşünülerek- sitemkâr bir havaya sahip olup; ancak cesaretin kırılmamasının gerektiği belirtilmektedir.³²¹

Diğer taraftan, AB'ye önem verilip, AB çıpasının istikrar için gerekli olduğu da vurgulanmaktadır.³²² Burada TÛSİAD'ın da benimsediği AB'nin uluslararası alanda ortaya çıkabilecek istikrarsızlıklardan, Türkiye'yi korumak için bir güvenlik mekanizması olarak da düşünüldüğü görülmektedir. TOBB bunun yanında ulusal düzeyde istikrarsızlıklar içinde bir güvenlik mekanizması olarak da; ülkemizde demokrasiyi ve istikrarı geliştirmenin en iyi yolu olarak AB'yi görmektedir.

Ancak, hem 1980'lerin sonu ve 1990'larda da AB'ye (o tarihlerde Avrupa Topluluğu), tam üyelik uzayınca ve güvensizlik ortamı oluşunca; Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi alternatif işbirlikleri için de çalışmaların sürdürülmesi istenmiştir.³²³ Burada 2013 yılında AB ile ilişkilerin kötü seyir izlemesiyle; Hükümet

³¹⁸ TOBB(f), a.g.e., s. 655.

³¹⁹ TOBB(d), a.g.e., s. 35.

³²⁰ TOBB(f), a.g.e., s. 369.

³²¹ A.e., s. 713.

³²² A.e., s. 752.

³²³ A.e., s. 455.

tarafından Şangay İşbirliği Örgütü'nün gündeme getirilmesi ile paralellik vardır. Böylece, AB'ye karşı alternatif sunma politikaları da oluşturulmaya çalışılmaktadır.

AB ile ve AB üyesi ülkelerle yapılan ikili görüşmelerde Türk işadamlarının problemleri, TOBB tarafından gündeme getirilmektedir. Örneğin, 2011 yılında, Alman işadamları TOBB'u ziyaret ettiğinde, TOBB tarafından vize sorunu ve karayolu taşımacılığında kamyonlara uygulanan kota sorunu gibi engellerin kaldırılması için işbirliği gerekliliği belirtilmiştir.³²⁴ Bu sorunlar AB üyesi ülkelerle bir araya gelindiğinde özellikle vurgulanmaktadır. Özellikle Almanya ve Fransa gibi ülkelerle görüşme imkânlarında, bu konular ön plana çıkarılmaktadır. Türkiye'nin, AB ile arasında en önemli gündem maddelerine bakıldığında; vize uygulamasının olduğu görülecektir. TOBB'un bu gibi daha somut konularla daha yoğun ilgilendiği görülecektir. TOBB'un, AB'yle ilgilenmesinin sebeplerinde biri de önemli fon çalışmalarıdır. Çünkü özellikle KOBİ'lere fon sağlama noktasında AB'nin önemli çalışmaları ve destekleri vardır.³²⁵

Bu bölümde, TOBB'un Türkiye-AB ilişkilerine önem verdiği gösterilmeye çalışıldı. TOBB, Ermeni Meselesi gibi daha kapsamlı bir konudan gümrük ve vize konuları gibi küçük ticari girişimcileri etkileyen konulara kadar birçok konuda AB üyesi ülkelerle temasa geçmektedir. Bu çerçevede önemli çalışmalarda bulunmaktadır.

3.3.6.2.TOBB'un Türkiye-AB Arasındaki Gümrük Birliğine Karşı Tutumu

TOBB, ticaret odaklı bir kuruluş olarak, Türkiye'nin, 1995 yılında Türkiye-Avrupa Topluluğu 36. Ortaklık Konseyi'nde alınan; Gümrük Birliği'ne katılma kararını oldukça olumlu karşılamıştır. Bu başlık altında bu tutum değerlendirilirken, TOBB'un Gümrük Birliği hakkındaki çalışmaları incelenecektir.

³²⁴ TOBB(h), a.g.e., s. 45.

³²⁵ "TOBB, KOBİ'lere yönelik AB'den fon desteği aldı", (Çevrimiçi)
<http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?Keyword=TOBB&aType=ArsivAramaSonuc&PAGE=38>, 1 Nisan 2014.

TOBB, GB'nin ekonomik faydaları yanında Türkiye'nin siyasi meselelerinde de önemli yardımı olacağını düşünmektedir.³²⁶ Bunun yanında Türkiye'nin üzerine düşen düzenlemeleri yapması gerektiği belirtilmekte ve GB'den faydalanılması gerektiği de eklenmektedir.³²⁷

Ancak TOBB tarafından GB'ye eleştiriler de yapılmaktadır. Gümrük Birliği çerçevesinde bütün malların ticareti serbest bırakılırken, bu malları satan ve taşıyanlara “kanun dışı engel konulduğunu” belirten TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu, bu durumu eleştirmektedir.³²⁸

AB başlığı altında da belirtildiği gibi, AB temsilcisi ve üye ülke yöneticileriyle yapılan görüşmelerde, GB ekseninde ortaya çıkan problemlerin çözülmesi için, TOBB tarafından çalışmalarda bulunmaktadır. Bu gibi problemlerin yaşanması yanında TOBB, GB'ye karşı olumlu bir tavır içerisinde.

3.3.6.3.TOBB'un Kıbrıs Konusundaki Tutumu

Kıbrıs konusu, hem genel olarak Türk Dış Politikası'nı ve Türk Dış Politikası'nda önemli bir yeri olan; AB'ye üyelik açısından kritik bir noktayı teşkil etmektedir. TOBB'un AB'ye üyeliğe ne kadar çok önem verdiği, yukarıdaki başlıkta incelenmişti. Bu noktadan hareketle Kıbrıs Konusu'nun ayrı bir başlık altında işlenmesinin yararlı ve sistematik olacağı düşünülmektedir.

TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu Kıbrıs konusunu şöyle değerlendirmektedir; “Vizyonumuz kendi ayakları üzerinde duran bir KKTC”. Bunun yanında KKTC'nin yatırım yapılacak ve kaynakları sağlam bir yapıya sahip olması için DEİK

³²⁶ TOBB(e), a.g.e., s. 547.

³²⁷ A.e., s. 560.

³²⁸ “TOBB: Böyle Gümrük Birliği olur mu?”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tobb--boyle-gumruk-birligi-olur-mu-/ekonomi/ekonomidetay/17.11.2009/1162862/default.htm>, 8 Nisan 2014.

bünyesinde Türk-KKTC İş Konseyi oluşturulmuş ve TEPAV tarafından yürütülen analiz ve çalışmalar yapılmaktadır.³²⁹

AB'nin Kıbrıs konusunda, Türkiye aleyhine verdiği kararları yanı sıra niteleyen TOBB, Kıbrıs konusundaki tavrını göstermekte ve bununla bağlantılı olarak AB üyelik sürecinde engeller çıkarılması durumlarında örneğin, ABD ile serbest ticaret anlaşması imzalanma kozunun neden kullanılmadığını sormaktadır.³³⁰ TOBB tarafından başka alternatifler de olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

TOBB, yapısı itibarıyla ulusalcı ve daha dengeli bir yapıya sahip olduğunu, Kıbrıs konusunda da göstermiştir. Annan Planına destek verirken de daha dikkatli davranmıştır. TOBB, 2004 yılında önemli bir fırsatı kaçırdığını, Kıbrıslı Türklerin hâlâ ekonomik ve siyasal izolasyonlarla cezalandırıldığını ve Güney Kıbrıs'ın AB ve BM'ye verdiği sözleri yerine getirmediği belirtmektedir.³³¹ Yapılan açıklamalarda Denktaş'ın görüşlerine vurgu yapılmakta ve Denktaş milli bir kahraman olarak nitelenmektedir.

AB'nin, Kıbrıs meselesinde üzerine düşenleri yapmadığı ve bu noktada AB, TOBB tarafından eleştiriye maruz kalmakta ve hakkaniyetli bir çözüm savunulmaktadır.³³² TOBB, Kıbrıs meselesinin çözülmesinden yana tavır almakla beraber, çözüm için biraz daha 'milli çıkarların korunması eksenli' bir tavır içerisinde hareket etmektedir. Bu noktada, TOBB ve MÜSİAD'ın, Kıbrıs konusunda daha yakın görüşlere sahip olduğu görülebilir.

Bunların yanında TOBB tarafından KKTC'ye ziyaretler düzenlenmekte ve dış yatırım toplantısı gibi, KKTC'ye yatırımı teşvik edecek toplantılar düzenlenmektedir.³³³

³²⁹ "Hisarcıklıoğlu: Vizyonumuz kendi ayakları üzerinde duran bir KKTC", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/hisarciklioglu-vizyonumuz-kendi-ayaklari-uzerinde-duran-bir-kktc/ekonomi/ekonomidetay/05.10.2010/1297668/default.htm>, 1 Nisan 2014.

³³⁰ TOBB(e), a.g.e., s. 621.

³³¹ "Mevcut STA müzakereleriyle Türkiye cezalandırılıyor", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/-mevcut-sta-muzakereleriyle/ekonomi/detay/1713057/default.htm>, 25 Mart 2014.

³³² TOBB(f), a.g.e., s. 751.

³³³ TOBB(h), a.g.e., s. 60.

3.3.7. Sonuç

Bu bölümünde, TOBB'un Türkiye siyasal yaşamı açısından önemli bir yere sahip olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin iç politika ve dış politika oluşum sürecinde, TOBB oldukça etkili bir aktördür. Bu etkisini son yıllarda arttırmaktadır.

TOBB, incelenen diğer STK'lardan farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar şöyle sıralanabilir; öncelikle TOBB kuruluşu açısından farklıdır; kanunla kurulmuş ve yapısı bu şekilde belirlenmiştir, üye sayısı incelenen STK'lardan fazladır, kanunla kurulmuş olması sebebiyle daha resmi bir çerçeveye sahiptir, bu durum TOBB'un STK çerçevesinde incelenmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

TOBB öte yandan, yukarıdaki farklılıklar olsa da, çok geniş bir coğrafyada ilişkisi bulunması sebebiyle, incelenen diğer STK'lardan daha etkin faaliyetler düzenleyebilmektedir. TOBB'un ayrıca DEİK ile olan bağlantısı da, TOBB'a önemli derecede hareket kabiliyeti katmaktadır.

Sonuç olarak, TOBB Türk Dış Politikası'nın oluşmasında ve özellikle uygulanmasında önemli bir yere sahiptir.

3.4. MÜSİAD

Bu bölümde MÜSİAD tanıtıldıktan sonra, MÜSİAD'ın ideolojik duruşu ve özellikle AKP hükümetleri ile olan ilişkisi, Türk Dış Politikası'na yönelik tutumu, politika oluşum sürecini etkileme çabaları ve bunu yaparken hangi araçları kullandığı incelenecektir. Bu konular incelenirken de; MÜSİAD'ın, politika oluşum sürecindeki etkisi gösterilmeye çalışılacaktır.

3.4.1. MÜSİAD Genel Bilgiler ve Görüşleri

MÜSİAD, kendini İslami referanslarla tanımlayan işadamlarının, 5 Mayıs 1990 yılında kurduğu bir sivil toplum örgütüdür. 7000'i aşan üyesi bulunan ve

Anadolu sermayesi olarak bilinen, Türkiye sermayedarları tarafından oluşan ve kamu yararına dernek statüsüne sahip bir sivil toplum kuruluşudur.

Bu başlık altında MÜSİAD’a dair genel bilgiler verdikten sonra, hem MÜSİAD’ın politik görüşlerine genel çerçevede yer verilecek ve asıl önemlisi, MÜSİAD’ın nasıl İslami burjuvaziye dönüştüğü tartışılacaktır.

Öncelikle MÜSİAD’ı oluşturan üyelerin, neden İslami burjuvazi olduğu yönünde ki iddiaya açıklık getirilecektir. MÜSİAD, burjuvazinin özelliklerini zaman içerisinde kazanmaya başlamıştır. Dilek Yankaya’nın da belirttiği gibi ‘İslami bir burjuvazi; çünkü İslamileşmiş bir tüketim ile kendini ortaya koyuyor.’³³⁴ Bu durum burjuvazinin en büyük özelliklerindendir.

Burjuvazinin özellikleri şöyle sıralanabilir; burjuvazinin kendi yaşam tarzı, istekleri arzuları, seçimleri, tüketim tarzı, sermayesi, kolektif hareket tarzı ve devletin çeşitli kademeleriyle bağlantıları vardır. MÜSİAD da 1990’lı yıllardan başlayarak ve özellikle AKP Hükümetleri döneminde bu özellikleri kazanmıştır.

Bu konular tez kapsamında önemlidir. Çünkü bu konunun önemi, yukarıda da iddia edildiği gibi inşacı teoriyle de bağlantılı olarak, bir politik aktör olan MÜSİAD’ın, kendini nasıl tanımladığı; görüşlerini dış politikaya nasıl yansıttığı ve dış politikaya nasıl müdahil olduğunu da etkileyecek olması iddiasından dolaydır. Yani, bir politik aktör siyasal hayata kendi referanslarıyla katılır. Bu durumda da bu bölümde incelenen MÜSİAD’ın, kendini siyasi yelpazede nereye koyduğu önemlidir.

Öncelikle, MÜSİAD’ın ‘İslami’ çizgide yer alan bir sivil toplum örgütü olduğunu ancak, zaman içerisinde kayma yaşarak; neo-liberal çizgiye doğru yöneldiğini belirtilmelidir. Türkiye’de neo-liberal referanslarla, İslami referansların bağdaştırma çabası, Asya’da Malezya örneğinde olduğu gibi, gelişen İslami ekonomilere de benzemektedir. Özlem Madi’nin de belirttiği gibi, MÜSİAD, Türkiye’deki siyasi ve ekonomik gelişmelerin de etkisiyle neo-İslami burjuvazi

³³⁴ Yankaya, a.g.e., s. 16.

olarak ortaya çıkmıştır.³³⁵ Bu konu, MÜSİAD'ın politikalarının AKP politikalarıyla yakınlaşması incelerken de belirtilecektir. MÜSİAD, karşı durduğu 'Batı' ile zamanla nasıl ilişkiler kuracak ve tavrını nasıl değiştirdiği; AKP –ki neo-liberal politikaların uygulayıcısıdır, neo-liberal politikaların Batı eksenli yaratıldığı noktasında bu durum düşünülmelidir- ile olan ilişkisinde görülecektir.

AKP ve MÜSİAD'ın yakınlaşması konusunda belki de belirtmesi gereken, hem AKP'nin hem de MÜSİAD'ın temelinde Milli Görüş düşüncesinin etkili olduğudur. Dilek Yankaya çalışmasında, MÜSİAD üyeleriyle yaptığı görüşmelerde ve araştırmalarda MÜSİAD üyelerinden birçoğunun Milli Görüş'e sahip olan partilere üye olduğunu ve bu oluşumlara aktif olarak katıldığını belirtmektedir.³³⁶

Neo-liberal politikalarla İslami kuralların ve yaşayış tarzının örtüştürülmeye çalışıldığı konusundan devam edilecek olursa; Türkiye'de İslami kurallarla ve liberal politikaların uzun yıllardan beri birbirlerine angaje edilmeye çalışıldığı belirtilebilir. Bu sadece MÜSİAD özelinde değil, daha öncesinde bu konuda çalışmalar vardır ve amaç bu yeni sınıfın İslami yaşayış tarzı, ticaret kurulları gibi konuları kapital sistemle nasıl bir araya getirebilecekleri ve kaynaştıracaklarıdır.³³⁷ Eski MÜSİAD Başkanlarından Erol Yazar, 1996 yılında yaptığı bir röportajda, Medine ekonomi modelini –pazarda serbestlik, kimseye imtiyaz tanınmaması, fiyatın pazar şartlarına göre ortaya çıkması- önermiş ve bunun temelleriyle dünyada şu an da uygulanan piyasa ekonomisini temellerinin aynı olduğunu belirtmiştir.³³⁸ Bu noktada; MÜSİAD'ın, tezde de değinileceği gibi özellikle yurtdışı faaliyetleriyle dünyaya açılmaya çalıştığı ve “kapalı bir ekonomi yerine dünya pazarlarına açılmış ve bütünleşmiş, rekabet gücü yüksek bir Türk ekonomisi istediği görülmektedir.”³³⁹

³³⁵ Özlem Madi, “From Islamic Radicalism to Islamic Capitalism: The Promises and Predicaments of Turkish-Islamic Entrepreneurship in a Capitalist System (The Case of İGİAD)”, **Middle Eastern Studies**, C.50, No:1, 2014, s. 144.

³³⁶ Yankaya, **a.g.e.**, s. 38.

³³⁷ Madi, **a.g.e.**, s. 145.

³³⁸ “İstanbul, İslam ekonomisinin başkenti”, **Milliyet**, 26.11.1996, s. 19.

³³⁹ Koyuncu, **a.g.e.**, s. 34.

İşte bu noktadan devam edecek olunursa, daha küçük bir cemaat veya topluluk olarak belirtilebilecek MÜSİAD, 1990’larda çok hızlı bir dönüşümle Türkiye’nin en etkili sivil toplum örgütlerinden biri haline gelecektir.

Bu başlık altında incelenmesi gereken bir başka konuda, MÜSİAD’ın ‘Batı’ya ve Batının etkisinin olduğunu belirttiği kurumlara’ karşı nasıl tutum takındığıdır. Burada görüleceği gibi; MÜSİAD’ın kendini nasıl tanımladığı çerçevesinde Batı’ya mesafeli duruşunu belirlemekte olup, bu tutumun zamanla değişeceğini de belirtilmelidir.

MÜSİAD tarafından her zaman BM, NATO, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlara mesafeli durulduğu ve MÜSİAD Başbakanı Nail Opak tarafından ‘bu kuruma -IMF- ilişkin ülkemizdeki genel algı pek de pozitif değil. MÜSİAD olarak biz de bugüne kadar birçok değerlendirmemizde bu bakış açısına katıldık bunu en net şekilde ifade edenlerin belki de başında geldik’,³⁴⁰ şeklinde ifade edilerek belirtmiştir. Burada MÜSİAD adına konuşan ve onu temsil eden, Başkan tarafından bu görüşler net bir şekilde ifade edilmiştir. Pratikte de MÜSİAD, bu kurumlarla ilişkiye oldukça çok geç geçmiştir; örneğin IMF ile 2003 yılında görüşme gerçekleşmiş ve bu durum TÜSİAD ve TOBB’un temsil ettiği Türkiye’deki işverenlere yeni bir aktörün, yani MÜSİAD’ın katılmasını göstermektedir.³⁴¹

Son yıllarda tartışılmaya başlayan doğunun yükselişi konusu, MÜSİAD tarafından çokça dile getirilmektedir. MÜSİAD, bu konuyu Doğu’ya kayışı belirtmekte ve kabul etmektedir.³⁴² Bu durum bu tez açısından şu şekilde önemlidir. MÜSİAD kimliği, söylemiyle ve uyguladıklarıyla Doğu’ya yönelmektedir. Burada Doğu’nun kullanılması coğrafi, bir anlamda İslami ve bunun yanında genel anlamda Batı dışında kalan bölgeler düşünülebilmektedir. MÜSİAD’ın, İslami kimliği vurgulaması çerçevesinde, Müslüman ülkelerle işbirliğini arttırması noktasında çalışmalarını da bu noktada düşünülebilir.

³⁴⁰ “IMF-Türkiye İlişkileri Yeni Dönem”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/imf-turkiye-iliskileri-yeni-donem>, 1 Mart 2014.

³⁴¹ Yankaya, a.g.e., s. 144.

³⁴² “OLPAK: Köklü Bir Paradigma Değişimine İhtiyaç Var”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/olpak-koklu-bir-paradigma-degisimine-htiyac-var>, 2 Mart 2014.

MÜSİAD'ın 'İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği' raporunda, MÜSİAD Eski Başkanı Erol Yazar: "İslam ülkelerinin sosyo-ekonomik ve siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için yakın işbirliği yapmaktan başka alternatifleri yoktur"³⁴³ demektedir. İslam'a ve Müslüman ülkelerle işbirliğine bu denli önem verilmesi, bilindiği gibi Batı yanlısı bir politika izleyen Türkiye'de önemli tartışmalara neden olmuş; fakat Hükümetler tarafından bu politikalar zaman zaman denenmiştir. Yine aynı raporda İslam Kalkınma Bankası ve İslam Konferansı Teşkilatı –şimdi İslam İşbirliği Teşkilatı- gibi kuruluşların iyi performans gösterdiği ve Müslüman ülkeler arasında işbirliğini arttırılması gerektiği belirtilmektedir.³⁴⁴ Görüleceği gibi, kimliğin etkisinin yoğun bir şekilde kullanıldığı; dış politik adımlar atılmaktadır. Bu durum, tezin ilk kısmında vurgulanan inşacı (konstrüktivist) teoriyle de örtüşmektedir.

Burada coğrafi anlamda işbirliği yapma isteğine yer verilmesi noktasında, Rusya ve Çin ile oluşturulmaya çalışılan ilişkiler de önemlidir. Rusya (Moskova 23-24 Aralık 2004 ve Çin 13-17 Ocak 2003) İş Gezileri Değerlendirme Raporu'nda da görüleceği gibi Türkiye'den bir Avrasya ülkesi olarak bahsedilmekte ve Rusya ile ticari ve siyasi ilişkileri geliştirmesi³⁴⁵ ve Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi için Devlet'e önerilerde bulunmaktadır.³⁴⁶ Göstermek istenilen, MÜSİAD'ın sadece İslami referanslar değil, 'Batı dışında kalmış coğrafyalarla' da işbirliği yapılması ve ilişki kurulmasına da taraf olduğudur.

Sonuç olarak; MÜSİAD'ın hem dış politika söylemine hem de pratikte yaptıklarında, sahiplendiği kimlik oldukça etkili olmaktadır.

³⁴³ MÜSİAD, "İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği", **MÜSİAD Araştırma Raporları-10**, MÜSİAD Yayınları, Aralık 1994, s. 6.

³⁴⁴ MÜSİAD(a), **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği**, MÜSİAD Araştırma Raporları-10, Aralık 1994, s.24.

³⁴⁵ MÜSİAD(f), **Rusya (Moskova 23-24 Aralık 2004 ve Çin 13-17 Ocak 2003) İş Gezileri Değerlendirme Raporu**, MÜSİAD Cep Kitapları-15, Nisan 2003, s. 9.

³⁴⁶ MÜSİAD(f), **a.g.e.**, s. 36.

3.4.2. MÜSİAD'ın Dış Politika ve Türk Dış Politikasındaki Tutumu

Bu başlık, genel olarak dış politikaya MÜSİAD tarafından bakışın incelenmesini sağlayacak ve daha sonrasında, MÜSİAD'ın Türk Dış Politikası'na bakışını incelenmesinde yardımcı olacaktır.

Siyasi ilişkiler ve ekonomik ilişkilerin ne kadar bağlantılı olduğu tezin ilk kısmında belirtilmişti. MÜSİAD da bu noktaya paralel bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısını, MÜSİAD Başkanı Nail Opak'ın şu sözleri de kanıtlamaktadır: “Türk Dış Politikası'ndaki her gelişme, sadece bir dış politika vakası değil, aynı zamanda, işadamları kurumlarını yakından ilgilendiren ticari/ekonomik bir mahiyet de arz etmektedir.”³⁴⁷

Bu başlık altında, MÜSİAD'ın, hem genel anlamda dış politikaya bakışını hem de özel olarak Türk Dış Politikası'na bakışı örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır. Öncelikle belirtilmelidir ki; MÜSİAD'ın dış politika ve Türk Dış Politikası'na bakışı AKP Hükümetleri, yani Ahmet Davutoğlu çizgisindedir, denilebilir. Yani, Türk Dış Politikası'nın oluşumunda özellikle kimlik, tarih, kültür mirası ve jeopolitik bir perspektifin etkin olduğu çizgisidir. Bu perspektif MÜSİAD'ın raporlarında, başkan ve üyelerin konuşmalarında ve öncelik verilen ticari bölgelerde rahatça görülebilmektedir. MÜSİAD, Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası raporunda aşağıda da bazı örneklerle destekleneceği üzere; Türkiye ile kimlik, ideoloji, din vb. ortak özelliklerin bulunduğu bölgelerle –kabaca Afrika, Balkanlar, Orta Asya, Ortadoğu, Kafkaslar- daha yakın ilişkiye girilmesini belirtir.³⁴⁸

Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası Raporu'nda MÜSİAD, çoklu bir siyasi yapının oluşacağından bahsetmektedir.³⁴⁹ Bu ülke içi yeni aktörler ve

³⁴⁷ MÜSİAD(İ), **Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası**, MÜSİAD Araştırma Raporları:82, Yayınları, İstanbul, Şubat 2013, s. 5.

³⁴⁸ MÜSİAD(İ), “Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası”, **MÜSİAD Araştırma Raporları: 82**, Şubat 2013 tarihinde yayınlanan Rapor MÜSİAD'ın hem genel anlamda dış politikaya hem de özel anlamda Türk Dış Politikasına bakışını açıkça ortaya koymaktadır.

³⁴⁹ MÜSİAD(İ), **a.g.e.**, s. 8.

yeni kimliklerin ortaya çıkması ile de örtüşmektedir. Bir anlamda MÜSİAD'ın ekonomik ve kimliksel, daha çok bağlantılarının olduğu ülkelerin daha aktif olacağını vurgulamaktadır. Alternatif dış politikaların oluşturulması Türkiye'nin tarihi, jeopolitiği ve kültürü ile de örtüşeceği yine raporda belirtilmektedir.

Burada MÜSİAD'ın başka bir vurgusu da komşularla sıfır sorun politikasıdır. MÜSİAD'a göre, güçlü bir devlet olmanın temel koşulunu güçlü bir ekonomiye sahip olunmasıdır, bunu da sağlayacak olan, komşularla artan ticaret hacmidir.³⁵⁰ Burada komşularla sıfır sorun politikasına önem verildiği görülmektedir. Bu politik düşünüşün, Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik adlı kitabında öne sürdüğü politik düşünce ile oldukça uyumlu ortadadır.

MÜSİAD, Asya'nın özellikle de Çin'in yükselişi –ki MÜSİAD, Çin ile ilişkilerin geliştirilmesini direkt olarak belirtir³⁵¹- ve ekonomisinin gelişmesi, Orta Asya enerji kaynakları ve Asya ile daha yakın ilişkiler kurulması için çaba sarf edilmesi ve karşılıklı siyasi güvenin sağlanması için Şanghay İşbirliği Örgütüne dâhil olunması gerektiğini de belirtmektedir.³⁵² Burada belirtmek istenilen, MÜSİAD'ın, Batı'dan başka alternatifler arama yollarına yönelmesini göstermektir. Bu durum yukarıda açıklamaya çalışıldığı üzere; MÜSİAD'ın kimliği ve ideolojik bakışı ile de uyumaktadır. Bu durum, AB dışında farklı bölgelerle daha yakın ilişkilere de geçme çabasıdır.

Belirtilmesi gereken başka bir konu da; MÜSİAD'ın hem Balkanlar hem de Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkler ve Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra o bölgelerde kalan toplumlarla ilişkiye geçilmesi eksenli bir bakış açısına sahip olduğudur. Örneğin MÜSİAD, 'Türkiye'nin Moskova'nın da güvenini kazanarak Rusya'da- ki Türk/Müslüman topluluklar ile ilişkilerini güçlendirecek yeni girişimler ve politikalar geliştirmesinin faydalı' olacağını belirtmektedir.³⁵³

MÜSİAD'ın, dış politikaya bakış perspektiflerinden biri de ekonomik, sanayi ve ticari ilişkilerin temel alındığı ve bu ilişkilerin geliştirilmesidir. Bu durum tezin

³⁵⁰ A.e., s. 60.

³⁵¹ A.e., s. 73.

³⁵² A.e., s. 10.

³⁵³ A.e., s. 72.

ikinci kısmında, Ticaret Devleti başlığında vurgulanan ve AKP Hükümetleri'nin de benimsediği yapıya oldukça uygun düşmektedir. MÜSİAD'ın bu konuda görüşü şu şekildedir: 'Türk dış politikası yapım ve uygulama süreçleri ile ticaret-sanayi ve bilim- teknoloji politikaları arasında stratejik eşgüdüm ve koordinasyon öngören, dış politika ve sanayileşme/ teknolojik gelişim konularını bir arada işleyen analizlerin artması önemlidir.'³⁵⁴ Bunun yanında, AKP'nin uyguladığı karşılıklı bağımlılık politikasıyla aradaki sorunların barışçı yollarla çözüleceği; İran ile ticaretin artması da belirtilerek, MÜSİAD tarafından örnek verilmektedir.³⁵⁵ Burada açıkça görüleceği gibi, MÜSİAD tarafından, dış politik sürecin oluşmasında ticaret ve sanayiye çok önem atfedilmektedir.

Sonuç olarak, MÜSİAD'ın Türkiye'nin önemli dış politik meselelerine bakışı -Avrupa Birliği gibi- değişiklikler göstermiştir. Bunu genel anlamda, MÜSİAD'ın kurumsal bakış açısının değişmesi, ekonomik hacminin büyümesi ve AKP'nin politikalarının değişmesiyle paralel ilerlemektedir. Son olarak söylenebilir ki, MÜSİAD kimlik, tarih, kültürel ve dini bağlar ekseninde bir dış politika perspektifine sahiptir.

3.4.3.MÜSİAD ve AKP'nin Dış Politika Bakışlarının Benzemesin Sebepleri

Dış politikaya bakış noktalarında hem AKP'nin hem de MÜSİAD'ın görüşlerinin inceleneceği bu başlık altında, AKP ve MÜSİAD'ın Türk Dış Politikası'na bakış açılarının uyuştğu iddia edilecektir. AKP ve MÜSİAD'ın yöneticilerinin söylemleri, Hükümetin uyguladığı politikalar, MÜSİAD'ın hazırladığı raporlar özellikle, MÜSİAD'ın 2013 yılı Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası raporu ön planda tutulacaktır.

Türkiye'nin özellikle AKP'nin iktidara geldiği dönem sonrası ve Ahmet Davutoğlu'nun oluşturmaya çalıştığı teorik çerçeve üzerinde Ortadoğu, Balkanlar,

³⁵⁴ A.e., s. 14.

³⁵⁵ A.e., s. 61.

Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik çalışmalarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu durum, Türk Dış Politikası'nın oluşum sürecinde ve uygulanmasında hangi 'kimliğin' belirlendiğinin ve kullanıldığının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

AKP ve MÜSİAD'ın kendini tanımlamaları ve AKP'nin kullandığı referanslar oldukça benzeşmektedir. AKP'yi oluşturacak grubun Refah Partisi'nden ayrılmasından sonra – Gelenekçiler olarak bilenen grup; Fazilet Partisi ikiye bölündüğünde daha sonra Recai Kutan'ın önderliğinde Saadet Partisini (2001) kuracak ekip, Yenilikçiler olarak bilenenler de; Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde AKP'yi (2001) kuracak ekip- daha liberal politikalar izleyen ve dış dünya ile daha çok bağlantısı olan bir yol çizmeye başlamıştır.

Bu ayrılma, AKP ve MÜSİAD'ın yakınlaşmasını da sağlayan sebeplerden biri olacaktır. Çünkü MÜSİAD'ın 1990'larda, AKP'nin girdiği İslami değerler ve liberal politikaları bağdaştırma çizgisine yönelmesi sonucu, AKP'li yöneticilerin görüşleriyle; MÜSİAD'ı oluşturacak olan iş adamlarının görüşleri arasında önemli benzerliklerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Yukarıda belirtilen bölgelerle ilişkilere, daha çok önem veren MÜSİAD hazırladığı; 2013 yılı dış politika raporunda da 'Batıya' karşı bir tavır almaktadır. Raporun başlığı da -Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası- bu tavrı göstermektedir. Bu raporda, Batının dışındaki bölgelerin yükselişinden de bahsedilmektedir.³⁵⁶ Yukarıda da belirtildiği gibi MÜSİAD, IMF ve Dünya Bankası ile iletişime de çok yakın zamanlarda girmiştir. Bu kurumlara hep mesafeli davranmıştır.³⁵⁷ Bu durum, AKP'nin dış politika açılımıyla da uyumaktadır. Çünkü AKP, hem IMF hem de Dünya Bankası ile ilişkilere devam etmektedir. Diğer taraftan da, AKP tarafından Batı dışındaki bölgelerle temasa önem verilmektedir. MÜSİAD'ın bu uluslararası kuruluşlarla ilişkiye geçmesi AKP Hükümetleri dönemine rastlar. MÜSİAD'ın IMF ile ilişkiye geçmeye başlaması ve Batı dışındaki dünya ile ilişkilerinin var olması ve bu ilişkileri daha da yoğunlaştırması, AKP'nin dış politikadaki tavrıyla uyumaktadır.

³⁵⁶ A.e., s. 7.

³⁵⁷ Dilek Yankaya, **Yeni İslami Burjuvazi Türk Modeli**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 144-145.

Hatta özellikle, Asya ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği ve siyasi güvenin oluşması Şanghay İşbirliği Örgütüne girilmesi dahi gündeme getirilmektedir.³⁵⁸ Bu durum, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Şangay İşbirliği Örgütü ile ilişkiye geçilebilme ihtimalini gündeme getirmesi ile uyumaktadır.

MÜSİAD'ın 2013 yılında Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası adlı raporunda dış politikada önemli bir bakış açısı benzerliği daha görülmektedir: Ahmet Davutoğlu'nun ortaya sürdüğü 'sıfır sorun' politikasına oldukça sıcak ve 'bölgedeki sorunların çözümü için önemli fikri bir buluş' olarak bakılmaktadır.

Yukarıda iddiayı destekleyici bir görüşü, MÜSİAD Başkanı Nail Opak'ın şu sözlerinde görülebilir: “Bu doğrultuda Türk dış politikasındaki bu paradigma değişikliğini şu şekilde anlamak mümkündür. Türkiye, tarihiyle, medeniyetiyle merkez bir ülkedir ve şayet içeride birbirimize düşmezsek, bölgesel ve küresel siyasette ve ekonomide hak ettiği yeri alacaktır. Sayın Bakanımızın, bana göre, Türk dış politikasına en büyük katkısı, bu yönde, algımızın değişmesi noktasında olmuştur. Kendine güvenen, kendi medeniyet değerlerini yükselten, bölgesel ve küresel adalete, barışa ve refaha katkıda bulunan, diğer dost ve kardeş ülkelere ilham kaynağı olan, bir Türkiye algısı.” MÜSİAD'ın Türk Dış Politikası'ndaki tutumu ve AKP'nin dış politika görüşüyle oldukça paralellik olduğunu burada da açık bir şekilde görülebilmektedir.

Bu benzerliklerin oluşmasının en önemli sebeplerinden biri de, MÜSİAD ile AKP arasındaki organik ilişkilerin olmasıdır. Recep Tayyip Erdoğan daha İstanbul Belediye Başkanı olarak görev yaptığında MÜSİAD'ın düzenlediği programlara katılmaktadır.³⁵⁹ Sadece Recep Tayyip Erdoğan değil birçok hükümet yetkilisi de MÜSİAD'ın düzenlediği konferanslara ve toplantılara katılmaktadır.³⁶⁰ Daha önce belirtildiği gibi, MÜSİAD üyelerinden bazıları AKP milletvekili de olmaktadırlar.

Dış politik söylem açısından başka bir benzerlikte 'merkez ülke olma' ve bu doğrultuda çalışılması ve bu şekilde davranılması adına adımlar atılmasındaki

³⁵⁸ MÜSİAD(ı), a.g.e., s. 10.

³⁵⁹ “MÜSİAD'da Şeyh Nazım”, *Milliyet*, 20 Kasım 1994, s. 27.

³⁶⁰ Bu nicel bilgiye Milliyet Gazete Arşivi ve MÜSİAD'ın resmi sitesinden <http://www.musiad.org.tr/tr-tr> ulaşılmıştır.

benzerliktir. Merkez ülke Türkiye söylemine, MÜSİAD başkanlarının, üyelerinin konuşmalarında ve MÜSİAD yayınlarında çokça rastlanılmaktadır. Bu duruma, şöyle bir örnek verebilir: ‘Yolların kavşak noktasında yer alan ülkemiz, kıtalara eşit mesafede “merkez ülke” olmak zorundadır. Sahip olduğumuz medeniyet anlayışı; kıtaları, ırkları, ülkeleri ve milletleri birleştirme özelliğine sahiptir.’³⁶¹

MÜSİAD’ın iç politik çerçeve ve yukarıda belirtildiği gibi; 1990’lar ve 2000’lerin başında Batı’ya mesafeli duruşu, AKP’nin iktidara gelmesi ve özellikle AB’yi desteklemesinden sonra değişmeye başlamıştır. Ancak hem AKP’nin³⁶² hem de MÜSİAD’ın yukarıdaki dış politik anlayış noktasında sayılan bölgelere, kendini tanımlamasıyla bağlantılı olarak daha fazla ilgi duyduğu açıktır. Bu son dönem Türk Dış Politikası için eksen kayması olarak da belirtilmiştir. Tez çerçevesinde, inşacı teori çerçevesinde yeni bir kimliğin ve sosyal yapının görünmesi noktasında, bu kimlik ile ilişkili bölgelerle ilişkilerin daha çok arttırıldığı ve arttırılmak istendiği iddia edilmektedir.

MÜSİAD tarafından, ekonomik ilişkilerin bir lokomotif olarak kullanıldığı ve ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı da görülecektir. Bu durum, Türkiye’nin ticaret devleti olma politikasıyla da aynı doğrultudadır.

3.4.4. MÜSİAD’ın Son Yıllarda Etkisini Arttırmasının Sebepleri

Öncelikle belirtilmelidir ki; MÜSİAD, son yıllarda politika oluşturma sürecinde etkisini oldukça arttırmış ve daha fazla faaliyette bulunur olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında, iç dinamikler olduğu gibi dış dinamikler de vardır. Bu başlık altında bunlar tahlil edilmeye çalışılacaktır.

MÜSİAD, Refah Partisinin etkisini arttırdığı 1990’lı yıllarda güç elde etmeye başlayacak, özellikle 1990’ların ikinci yarısından sonra etkisi oldukça görünür hale

³⁶¹ MÜSİAD(g), “AB İlerleme Raporu ve AB Müzakere Sürecinde Konusunda MÜSİAD’ın Görüşleri”, **MÜSİAD Cep Kitapları:18**, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, Ekim 2004, s. 7.

³⁶² Pınar Bilgin, Ali Bilgiç, **a.g.e.**, s. 178.

gelecektir. Çünkü MÜSİAD üyesi iş adamlarının Refah Partisi ile organik bağları vardır. Doğruiol Partisi ve Refah Partisi koalisyonu döneminde (Temmuz 1996-Haziran 1997) Anadolu kaplanları (MÜSİAD) yan ödemelerle devlet tarafından desteklenecektir.³⁶³ Bu dönemden sonra MÜSİAD, TÜSİAD'a alternatif olarak görülmeye başlanacaktır.³⁶⁴ Devletin ideolojisindeki değişiklik özellikle 1980 Darbesi'nden sonra Türk-İslam sentezinin kabul edilmesi de, MÜSİAD'ın etkisini arttırmasında önemli bir etkidir.

MÜSİAD'ı kuracak işadamları, 1980'lerde özellikle liberalleşme politikalarıyla etkisini daha çok arttırmıştır. Bir nokta daha vurgulanmalıdır ki, burada bir çelişki vardır: şöyle ki MÜSİAD hem Batı karşıtı ama hem de onun savunduğu ve uygulanmasını istediği politikalar sayesinde daha fazla hareket alanı sağlamıştır. Bunun oluşmasında, Turgut Özal'ın etkisinden bahsedilmelidir. Çünkü MÜSİAD, Özal ve MÜSİAD üyelerinin tanışıklığı ve klientalist mekanizmalar aracılığıyla devlet kaynaklarına ulaşma imkânı sağlamışlardır.³⁶⁵ Özal'ın, TÜSİAD'ın desteğini alan Mesut Yılmaz'a karşı parti içi dengeler için de KOBİ'leri desteklediği de görülmektedir.³⁶⁶ Baskın Oran da, Özal Dönemi'nde İslami sermayenin geliştiğini ve zenginleştiğini, kendi ağıını daha etkili bir şekilde kurmaya başladığını belirtir.³⁶⁷ MÜSİAD'ın KOBİ'lerden oluştuğunu göz önünde bulundurursak, bu durum MÜSİAD için önemli bir avantaj sağlayacaktır.

1980'lerde yine MÜSİAD'ı kuracak işadamları, "İslam'ın finans alanına entegrasyonu, doğrudan dış yatırımları teşvik ederek iç politikayı genişletmeyi amaçlayan bir politikanın ürünü olarak"³⁶⁸ kendilerini göstermeye başlayacaklardır. Bu perspektifte, AKP Hükümetleri'nin de uygulamaya çalıştığı ve Özal'ın da benimsediği İslami ve Türk kimliğinin dış politikada kurgulanma ve uygulanma sürecini de görülebilmektedir.

³⁶³ Eder, a.g.e., s. 315.

³⁶⁴ Filiz Başkan, "The Rising Islamic Business Elite and Democratization in Turkey", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, C.12, No:4, Aralık 2010, s. 400.

³⁶⁵ Yankaya, a.g.e., s. 86-87.

³⁶⁶ A.e., s. 91.

³⁶⁷ Baskın Oran, "Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey", **Southeast European and Black Sea Studies**, C.1, No:3, s. 30.

³⁶⁸ Yankaya, a.g.e., s. 89.

Böylece kimlik bağlantılı dış politika çerçevesinde seçilen ülkeler ile ticaret artmış bu durumdan, kendini bu doğrultudaki kimlikle tanımlayan MÜSİAD kazançlı çıkmıştır. MÜSİAD'ın daha çok yöneldiği İslami denilebilecek bölgeler ve Türkî Cumhuriyetler ile ticaret artmıştır. TÜİK'in verileri çerçevesinde; İslam Konferansı Teşkilatı ve Türkî Cumhuriyetler ile ihracat hacmi; 1996 yılında 6 milyar dolar iken, 2013 yılında 56 milyar dolara yükselmiştir.³⁶⁹

MÜSİAD'ın, Türkiye'nin ticareti ve politikasında etkili olmasının bir başka sebebi de küreselleşme olgusudur.³⁷⁰ Kimlik politikalarının ve kimliklerin daha rahat hareket eder hale gelmesi, MÜSİAD'ın kendisini açıkça ortaya koymasında oldukça etkili olmuştur. 1990'larda Türkiye'de 28 Şubat Süreci ve 1990'lı yılların genel durumundaki istikrarsızlık; düşünülürse bu büyük imkândır. Tabi ki bu durumda yukarıda vurgulanan; 'İslami' ideolojiye sahip ve merkez-sağ partilerin TBMM'de yer bulması, koalisyon yapması ya da AKP gibi iktidara gelmesi de etkilidir. Bu durumda devletin kendi kimliğini İslami çerçevede belirlemesi ve İslamın etkisinin olduğu ülkelerle ilişkileri geliştirmesi dış politika ve dış ticareti etkilemektedir. Çünkü MÜSİAD da kendini bu kimlik etrafında tanımlamaktadır. Burada hem MÜSİAD hem de AKP birbirlerini desteklemiştir.

MÜSİAD özellikle 2000'li yıllarda daha fazla etkin olmaya başlamıştır. AKP'nin iktidara gelişiyle beraber daha etkili olmuş ve AKP Hükümeti'nin tavrına yakın politikalar içinde bulunmuştur. MÜSİAD, Erbakan'ın Batı karşıtı Milli Görüş Hareketini desteklerken; belirtildiği gibi, AKP'de oluşmaya başlayan AB yanlısı havayla beraber, MÜSİAD da AB üyeliğini desteklemeye başlamıştır.³⁷¹ Özellikle 2000'li yıllara kadar İslam ülkeleriyle ekonomik entegrasyon çağrısında bulunmasına rağmen, MÜSİAD'ın bu tavrı AKP'nin iktidarları döneminde AB yanlısı bir tutum izlenmesiyle değişmiş ve MÜSİAD 2005 yılında müzakerelerin başlaması için önemli lobicilik faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁷²

³⁶⁹ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 23 Nisan 2014.

³⁷⁰ Başkan, "The Rising Islamic...", a.g.e., s. 403.

³⁷¹ Özlem Terzi, *The Influence Of The European ...*, a.g.e., s. 70.

³⁷² Doğan, "Türk Dış Politikası...", a.g.e., s. 66.

Filiz Başkan, AKP ile MÜSİAD arasında organik bir ilişkinin var olduğunu ve bunu da 2002 ve 2007 seçimlerinde bazı MÜSİAD üyelerinin AKP'den vekil seçilmesini gösterir.³⁷³ Bu durumun, AKP'nin ideolojik duruşuyla alakalı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Burada Fuat Keyman ve Ziya Öniş'in belirttiği gibi; AKP, 2002 genel seçimlerinde, özellikle orta ve küçük ölçekli sanayicilerden – bunların arasında MÜSİAD üyesi KOBİ'ler de vardır- ve sosyal yapının kendini tam manasıyla geliştirememiş dini temelli fraksiyonlarından oldukça fazla sosyal destek sağlamıştır.³⁷⁴

MÜSİAD, AKP'ye yakın olmakla ve daha geniş bir üye kitlesine sahip olmakla birlikte demokrasi tartışmalarında, TÜSİAD kadar etkili değildir.³⁷⁵ Sivil toplum başlığı altında belirtildiği gibi; bu durumda, etki göstermeye çalışan örgütün niteliksel ve özellikle ekonomik olarak gücünün büyüklüğünün etkisi belirleyici olmaktadır.

MÜSİAD'ın genel anlamda dış politika söyleminde kendi kimliği noktasında hareket ettiği söylenebilir. Örneğin, AB'ye mesafeli davranması 'İslami' kimliğiyle alakalıdır. Ancak bu durum süreç içerisinde değişiklik göstermektedir.

MÜSİAD'ın etkisini arttırma sebeplerinden biri de; diğer gelişmekte olan İslami ülkelerdeki gelişmeler gibi –örneğin Malezya, Asya'nın büyüyen ekonomilerinden- İslami burjuvazinin daha etkin bir şekilde sisteme entegre olmasını sağlayan, demokratik, liberal hareketlerin ve politikaların 1980'lerden ve özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'de de hızlanmaya başlamasıdır. İşte bu nispeten başarılı demokratikleşme ve liberal siyasalar dolayısıyla MÜSİAD, küresel sisteme daha çabuk entegre olmuştur.³⁷⁶ Bu durum, MÜSİAD'ın Türkiye'nin siyasal hayatında daha etkili olmasını sağlayacak etkenlerden biri olacaktır. Kürselleşmenin tartışıldığı başlığın altında, kürselleşmenin bir yandan düşünceleri birleştirirken diğer yandan da farklı görüşlerin sahneye çıkmasını sağladığı belirtilmişti. MÜSİAD'ın da bu konjonktürde kendini göstermesi daha rahat olacaktır.

³⁷³ Başkan, "The Rising Islamic...", a.g.e., s. 408.

³⁷⁴ E. Fuat Keyman, Ziya Öniş, a.g.e., s. 221.

³⁷⁵ Reşat Bayer, Ziya Öniş, a.g.e., s. 185.

³⁷⁶ Madi, a.g.e., s. 144.

MÜSİAD'ın, İstanbul Ticaret Odası (İTO) içerisinde etkisini arttırması ve İTO ile MÜSİAD'ın paralel söylemlerde bulunması³⁷⁷; MÜSİAD'ın İstanbul iş çevrelerindeki etkisini arttırmasını gösterir. Anadolu sermayesi olarak anılan MÜSİAD'ın İstanbul sermayesi içerisinde etkisini arttırmaya başladığı görülmektedir. Mayıs 2013 yılında yapılan İTO Başkanlığı seçimlerinde, AKP ve MÜSİAD'ın kurucularından olan İbrahim Çağlar dört yıllığına tekrar İTO Başkanlığına seçilmiştir.

MÜSİAD'ın etkisinin arttırmasının bir sebebi de ekonomik anlamda kapasitesinin artmasıdır. Kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan MÜSİAD ve TUSKON'a bağlı şirketler Türkiye'de açıklanan en büyük 500 şirket arasına daha çok girmeye başlamıştır. Bu durum MÜSİAD'ın daha fazla faaliyette bulunabilmesinde ve ilişki kurma kapasitesini arttırmasında faydalı olacaktır.

Ancak, özellikle 2013 yılının son aylarında ve 2014 yılında Hizmet Hareketi olarak bilenen yapı ve AKP arasında oluşan ayrılıklardan sonra, Hizmet Hareketine yakın olan TUSKON ve MÜSİAD arasında da ayrışmalar olmuştur. Bu durum, TUSKON başlığı altında daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

MÜSİAD'ın etkisinin artması sonucu kazandığı etkiyle, bazı önemli kurumlarda yer almasını da beraberinde getirmiştir. Bu da MÜSİAD'ın karar alıcılara daha rahat ve daha etkili bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Süreç görülebileceği gibi iki yönlü ilerlemekte, MÜSİAD bir yandan Hükümetlere yakın tavır alması nedeniyle güçlenirken daha sonra, diğer taraftan bu güçle hükümeti ve karar alıcıları etkiler hale gelmektedir. Örneğin, MÜSİAD'ın, İstanbul Sanayi Odası (İSO) ve İTO'da etkisini arttırmasının sonucu olarak; İKV'nin başkanlığına, MÜSİAD eski başkanı Ömer Cihad Vardan'ın getirildiği görülmektedir.³⁷⁸ Bu noktadan hareketle MÜSİAD'ın gücünü daha etkili göstereceği belirtilebilir.

³⁷⁷ Meral Tamer, "MÜSİAD ve İTO, 2014'te sorun görmüyor", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/musiad-ve-ito-2014-te-sorun/ekonomi/ydetay/1820666/default.htm>, 13 Mart 2014.

³⁷⁸ "Köşk'ten cemaate karşı anlamlı tavır", Milliyet, (Çevrimiçi) <http://siyaset.milliyet.com.tr/kosk-ten-cemaate-karsi-anlamli/siyaset/detay/1833238/default.htm>, 13 Mart 2014.

Görüldüğü gibi, MÜSİAD iç ve dış dinamiklerin etkisiyle, son yıllarda etkisini oldukça arttırmıştır. Bu durumda, MÜSİAD dış politik süreçte daha fazla katılabilecek ve politika oluşum sürecinde etkisini daha fazla arttırabilecektir.

3.4.5. MÜSİAD’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileme ve Yönlendirme Araçları

İşadamları örgütlerinin amaçları doğrultusunda, uygulamaya çalıştığı politikalar vardır. MÜSİAD da bunları uygulamak ve siyasi kadrolara hem yurt içinde hem de yurt dışında etki etmek için faaliyetlerde bulunmakta ve siyasalar üretmekte ve politika oluşum sürecine katılmaya çalışmaktadır. Bu başlık altında MÜSİAD’ın politikalarını uygulatmaya çalışırken, kullandığı yöntem ve baskı unsurları incelenecektir.

MÜSİAD’ın dış politikayı etkileme araçlarından biri ulusal düzeydeki yöneticiler ve siyasilerle görüşmektir. Bu görüşmelerde kendi görüşlerini belirtir ve bunun yanında hazırladığı raporları da sunar ve bir etki oluşturmaya çalışır.

Bir politika oluşturma sürecini etkilemenin en önemli noktalardan biri istihbarat ve diğeri de resmi karar alıcılara yakın olmaktır. Yani siyaset bilimi çerçevesinden belirtirsek; iktidara yakın olmaktır. Bunun içinde hem yurt içi -tez açısından daha önemli olan- yurt dışı temsilcilikleri çok önemli bir yere sahiptir. MÜSİAD da bu yolu izleyerek; yurt dışında önemli merkez niteliğindeki şehirlere temsilcilikler açmaktadır. Bunlardan sonuncu iki senedir Washington DC’de faaliyet gösteren temsilcilik olup; Başbakan Yardımcısı Ali Babacan’ın katılımıyla 2014 Nisan Ayı’nda resmi olarak açılmıştır.³⁷⁹ MÜSİAD’ın, son yıllarda networklara ağırlık verdiği görülmektedir. Stratejik noktalara temsilcilik açılmasına yönelik çalışmalar yapıldığı, MÜSİAD tarafından da belirtilmektedir.³⁸⁰ Burada yukarıda

³⁷⁹ “MÜSİAD, Amerika Temsilciliğinin resmi açılışını yaptı”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-amerika-temsilciliginin-resmi-acilisini-yapti>, 25 Nisan 2014.

³⁸⁰ “MÜSİAD Brüksel Temsilciliği Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-bruksel-temsilciligi-acilis-konusmasi>, 2 Mart 2014.

vurgulanan, MÜSİAD'ın Batı ile geç ilişkiye geçmesi tekrar görülebilmektedir. Washington'a temsilciliğin geç açılması bunun göstergelerinden biridir.

KOBİ'lerin oluşturduğu MÜSİAD, yurt dışındaki KOBİ'lerin oluşturduğu kuruluşlarla da ortak anlaşmalar yapmaktadır. Buna en yakın örnek Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'ın Şubat 2014'teki Türkiye ziyaretinde beraberinde gelen Fransız Küçük ve Orta Ölçekli Genel İşletmeler (CGPME) ile MÜSİAD arasında işbirliği anlaşması (MOU) imzalanmasıdır. Bu anlaşma çerçevesinde yıllık faaliyet raporları hazırlanarak işbirliği pekiştirilmeye çalışılacaktır.³⁸¹ Bu çalışma da, MÜSİAD'ın yurtdışı faaliyetlere girişerek oradaki etkinliğini arttırmaya çalışmasını göstermektedir.

MÜSİAD, 'üniversiteler ve ciddi düşünce üretim kurumları ile daha kurumsal faaliyetler içine girilmesini ve Türk dış politikası ve uluslararası siyaset ile ilgili akademik çalışmaların' desteklenmesini de belirtmektedir.³⁸² MÜSİAD, bu çalışmalar aracılığıyla, hem direkt olarak kullanacak hem de Türk Dış Politikası'na dolaylı yoldan etki edecektir.

Bunların yanında birçok işadamları örgütünün kullandığı iş gezileri ve ülkeler arası forumlar MÜSİAD'ın ticaretini ve yurt dışı bağlantılarını artırma doğrultusunda kullandığı yöntemlerdendir. MÜSİAD, geniş katımlı geziler yaparak oralarda hem ticari hem de siyasi aktörler ile temasa geçmektedir. Bu gezilerde, iş adamları ile ikili görüşme ve tanışma fırsatı bulurken, MÜSİAD da Türkiye'deki işadamlarının faydalanması için önemli raporlar hazırlamaktadır. Bu raporlara bir örnek, MÜSİAD'ın, MÜSİAD Asya-Pasifik ve Orta Doğu'da raporudur.³⁸³ Bu raporda, Asya Pasifik ve Orta Doğu bölge ülkeleriyle ilgili etütler yapılmış ve üyelerin bilgilendirilmesi sağlanmıştır. MÜSİAD, yabancı işadamlarıyla bağlantıya geçmenin bir başka yolunu da şu şekilde sağlamaktadır: bir yandan da Türkiye'de

³⁸¹ "MÜSİAD ve Fransız CGPME Arasında Ticari İşbirliği Anlaşması İmzalandı", (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-ve-fransiz-cgpme-arasinda-ticari-isbirligi-anlasmasi-imzalandi>, 2 Mart 2014.

³⁸² MÜSİAD(ı), a.g.e., s. 98.

³⁸³ MÜSİAD(d), **MÜSİAD Asya-Pasifik ve Orta Doğu'da**, MÜSİAD Araştırma Raporları:32, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Ağustos 1998.

bulunan işadamlarıyla temasa geçmekte³⁸⁴ ya da onları Türkiye'ye davet ederek ilişkilerini güçlendirmektedir.

MÜSİAD, yaptığı bu çalışmalarla daha etkin olmaya arzulamaktadır. MÜSİAD'ın son yıllarda bu çalışmalarını arttırdığını ve buna bağlı olarak da etkisinin arttırdığı görülebilmektedir.

3.4.6. MÜSİAD'ın Türk Dış Politikası'ndaki Tutumunun Örnek Konularla İncelenmesi

3.4.6.1. MÜSİAD'ın Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Yönelik Tutumu

MÜSİAD'ın, AB ile ilişkileri, yakınlaşmalar ve son dönem biraz da uzaklaşmalar çerçevesinde geçmektedir. Bu ilişki de ideolojik, siyasi ve ekonomik parametrelerin etkisiyle değişimler olmuştur.

Dilek Yankaya, AB ile MÜSİAD'ın ilişkisinde, Refah Partisi döneminde özellikle 1994-1998 yılları arasında katı İslamcı Avrupa şüpheciliğinin bulunduğunu, bunda, Refah Partisi'nin etkisi, GB ve AB'nin dış ticaret politikalarından KOBİ'lerin zarar görmesinin etkisi olduğunu, fakat 28 Şubat sonrası dönemde özellikle; AB'nin daha özgürlükçü politikaları ve demokrasi çağrıları nedeniyle 'fırsatçı' bir bakış açısının ön plana çıktığını belirtir.³⁸⁵ Özellikle, Erol Yazar'ın MÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanlığı döneminde, AB'ye karşı çıkışlar çok yükselmiştir. Yazar, 1997 yılında düzenlenen Genişletilmiş İstişare Kurulu toplantısında, AB'nin Türkiye'nin güçlenmesini istemediğini, Türkiye'nin siyasi ve kültürel olarak AB'ye girmesinin mümkün olmadığını ve Avrupa'nın Türkiye'nin dostu olmadığı gibi birçok noktaya değinmiştir.³⁸⁶ Buna ek olarak 1990'lı yıllardaki MÜSİAD'ın AB'ye bakışını

³⁸⁴ "MÜSİAD Fuarı'na gelen 50 işadamı Bursa'da", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/musiad-fuari-na-gelen-50-isadami-bursa-da/ekonomi/ekonomidetay/16.10.2012/1612442/default.htm>, 14 Mart 2014.

³⁸⁵ Yankaya, a.g.e., s. 128-129.

³⁸⁶ "Globalleşme Ezan İle Olur", **Milliyet**, 11 Mart 1997, s. 6.

görmek açısından, MÜSİAD Başkanı Erol Yazar'ın Milliyet'teki şu ilanı oldukça aydınlatıcıdır: “Gümrük Birliği Anlaşmasının rasyonalitesi yoktur. Avrupa Birliği'ne girmemiz hiç mümkün değildir.”³⁸⁷

AB üyelik sürecinin MÜSİAD dâhil, Türkiye'de aktif olmak isteyen birçok grup ve kimlik için ne kadar faydalı olduğu AB'nin sivil topluma etkisinin bahsedildiği başlık da gösterilmeye çalışıldı. Diğer taraftan, özellikle 1999 Helsinki Kararı'ndan sonra MÜSİAD açısından, AB'nin ülkedeki çoğulculuğun desteklenmesi ve sivil hakların artırılması ve yasa değişiklikleriyle daha faydalı hale geldiği görülecektir.

MÜSİAD, AB'ye son yıllarda oldukça önem verdiğini ve AB'ye giriş konusunda oldukça fazla istekli olduğunun gösterildiği, önerilerin ve isteklerin çok net belirtildiği ‘AB İlerleme Raporu ve AB Müzakere Süreci Konusunda MÜSİAD'ın Görüşleri’ adlı kitapçığı yayınlamıştır.³⁸⁸ Bu kitapçıkta yer alan şu pasaj, MÜSİAD'ın AB konusundaki görüşleri için oldukça açıklayıcıdır: “MÜSİAD, niteliği ne olursa olsun Avrupa Birliği ile yoğun bir ilişki halinde olmayı tarihî açıdan, coğrafya açısından, sosyo-ekonomik fırsatlar ve siyaset açısından bir zorunluluk olarak görür. Bu zorunluluk, tek yönlü değil, çift yönlüdür.”³⁸⁹ Buradan da anlaşılacağı gibi; AB hedefi MÜSİAD için önemli bir dış politik hedef haline gelmiştir. Daha somut bir örnek ile bunu sav pekiştirilebilir; 2002 yılında 175 sivil toplum örgütünün, Türkiye'nin geleceğinin AB'de olduğunu ve bu yolda devam edilmesinin belirttiği bildirmede MÜSİAD'ın da imzası vardır.³⁹⁰ Belirtildiği gibi, MÜSİAD'ın dönüşümü ve AKP'nin etkisini arttırmaya başladığı yıllarda başlamıştır. Bu bildiri de bu yıllarda (2004 yılında) beyan edilmiştir.

MÜSİAD Batı karşıtlığı fikrini 2000'li yıllardan itibaren, değiştirmeye başlamıştır. Bu durumda hangi etkenlerin olduğu sorusu önem arz etmektedir. Belirtilmesi gereken en önemli etken belki de, MÜSİAD'ın neo-liberal çizgiye

³⁸⁷“MÜSİAD Başkanı Erol Yazar'ın ilanı”, **Milliyet**, 4 Mart 1997, s. 3.

³⁸⁸ MÜSİAD(g), “AB İlerleme Raporu ve AB Müzakere Sürecinde Konusunda MÜSİAD'ın Görüşleri”, **MÜSİAD Cep Kitapları:18**, MÜSİAD Yayınları, Ekim 2004, İstanbul.

³⁸⁹ MÜSİAD(g), **a.g.e.**, s. 6.

³⁹⁰ “Bizim Geleceğimiz Avrupa Birliği'ndel”, **Milliyet**, 6 Haziran 2002, s. 19.

kayışıdır.³⁹¹ Bunun yanında yukarıda vurgulanan; AKP Hükümeti'nin de bu çizgide yer alması önemli bir etkidir. Bunların yanında, MÜSİAD'ın ekonomik kapasite olarak büyümeye başlaması da, yine başka bir etkidir. Tabi etkenler tek taraflı değildir. MÜSİAD'ın, Batılı örgütler dediği Dünya Bankası ve IMF'den de MÜSİAD ile görüşme adımları atılmıştır.³⁹² Bu durumu desteklemesi açısından, MÜSİAD'ın hazırlattığı Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası adlı raporda AB ile devam etmekte olan kasvetli havanın dağıtılmasının hem Türkiye hem de AB için faydalı olacağından bahsedilmektedir.³⁹³ Bu faydanın iki taraflı sağlandığı, MÜSİAD tarafından belirtilmeye çalışılmıştır.

AB müzakere çerçevesinde uygulanan yapısal reformların ekonomide önemli ve iyi gidişat yarattığı, MÜSİAD'ın vurguladığı başka bir durumdur.³⁹⁴ Yani, MÜSİAD reformların destekçi durumundadır. AB müzakere sürecinde Türkiye'nin uyguladığı politikaların ekonomik yansımaları da olmuştur. MÜSİAD tarafından, reformların da etkisiyle Türkiye'nin uzun süredir gelişigüzel sürüklenen görüntüsünden çıkarak kendisine, rotası belli bir yol çizildiği belirtilmektedir.³⁹⁵ Daha yukarıda belirtilen Batı karşıtı duruştaki değişim, burada da net olarak görülmektedir. MÜSİAD'ın, AB'ye ve ekonomik reformlarla neo-liberal çizgiye de bakışı yumuşamıştır.

MÜSİAD, 'İhracatta Avrupa Birliği Standartları ve Türkiye'nin Bu Standartlara Uyumuna' adlı raporunda da belirttiği gibi, uluslararası ekonomik ilişkilerin değişmekte olduğunun farkında olup ve uluslararası çapta bu düzenlemelere ve özellikle AB'nin standartlarına uyumunun sağlanmasının

³⁹¹ Bu noktada bakılabilir.: Dilek Yankaya, **Yeni İslami Burjuvazi-Türk Modeli**, İletişim Yayınları, 2014 ve Özlem Madi, "From Islamic Radicalism to Islamic Capitalism: The Promises and Predicaments of Turkish-Islamic Entrepreneurship in a Capitalist System (The Case of İGİAD)", **Middle Eastern Studies**, 2014, C.50, No:1.

³⁹² Yankaya, **a.g.e.**, s. 144.

³⁹³ MÜSİAD(ı), **a.g.e.**, s. 12.

³⁹⁴ **A.e.**, s. 19.

³⁹⁵ MÜSİAD(h), **Ekonomi Raporu 2012 Kalkınma Yeni Eşik: Orta Gelir Tuzağı**, MÜSİAD Araştırma Raporları:79, İstanbul, MÜSİAD Raporları, Haziran 2012, s. 11.

gerekliliğini vurgular.³⁹⁶ Küreselleşme ile gelen daha liberal bir bakış açısına sahip olduğu görülebilmektedir.

AB başlığı altında, bu konuyla bağlantılı olması açısından, MÜSİAD'ın Kıbrıs'a yönelik politikalarına da değinilecektir. Kıbrıs Konusu da MÜSİAD için, AB ile ilişkilerle bağlantılı bir konu olarak görülmektedir. MÜSİAD'ın, Kıbrıs konusuna özel olarak bir ilgisi, tam olarak yoktur denilememekle beraber, TÜSİAD ve TOBB ile karşılaştırıldığında, Kıbrıs'a yönelik çalışmaları oldukça azdır.

MÜSİAD, Kıbrıs sorunun bir an önce çözülmesinden yana tavır almaktadır. MÜSİAD'a göre AB, Kıbrıs Konusunun, müzakere sürecinde sabote edilmesine müsaade etmiştir.³⁹⁷ MÜSİAD bir çifte standart uygulandığına dikkat çekmektedir. AB, Kıbrıs konusunda MÜSİAD tarafından bu şekilde eleştirilmekle beraber, Kıbrıs'a yönelik çalışmalar da yapmaktadır. Ancak son bir gelişme önem arz etmektedir. 28 Şubat 2014 tarihinde MÜSİAD'ın Lefkoşa Şubesi açılmıştır. Bu durum MÜSİAD'ın, KKTC'de daha etkili olmak istediğini göstermektedir. Bir yerde temsilci açılması oraya daha fazla ilgi gösterileceğini ve lobi faaliyetlerini daha rahat yürütülmesinin amaçlandığının bir göstergesidir. Lefkoşa Temsilciliğinin açılışında, MÜSİAD Başkanı Nail Opak çözüm için her şeyi yapacaklarını, sadece ekonomik alanda değil siyasi alanda da gerekli desteği vereceklerini belirtmiştir.³⁹⁸

Kıbrıs konusu için MÜSİAD kısmında ayrı bir başlık açılmamıştır. Belirtildiği gibi, MÜSİAD Kıbrıs konusuna özel olarak eğilmemiş ve özel çalışmalarda da bulunmamıştır.

Sonuç olarak, MÜSİAD'ın, karşı olduğu AB'ye, son yıllarda daha olumlu bir tavır almaya başladığını, AB'ye üye olunmasının lehinde görüş bildirdiğini ve hatta AB'nin çifte standart uyguladığını –özellikle Türkiye'nin AB üyelik sürecinin çok

³⁹⁶ MÜSİAD(c), **İhracatta Avrupa Birliği Standartları ve Türkiye'nin Bu Standartlara Uyumu**, MÜSİAD Araştırma Raporları:31, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Temmuz 1998, s. 125.

³⁹⁷ MÜSİAD(ı), **a.g.e.**, s. 33.

³⁹⁸ "MÜSİAD Kıbrıs Şubesi Açıldı", (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-kibris-subesi-acildi>, 1 Mart 2014.

uzaması eleştirilmektedir- belirtmelerine rağmen; MÜSİAD, AB ile ilişkilerinin sürdürülmesinin rasyonel bir hareket olacağı belirtmektedir.³⁹⁹

3.4.6.2. MÜSİAD'ın Gümrük Birliğini Değerlendirişi

Öncelikle bu başlık, MÜSİAD'ın, iş adamları tarafından kurulu olan bir sivil toplum kuruluşu ve GB'nin de Türkiye'nin ticari faaliyetlerini oldukça etkileyen bir Anlaşma olması nedeniyle oluşturulmaktadır.

Ancak MÜSİAD yukarıda da belirtildiği gibi; GB'ye karşıdır, ancak bu görüş AB'ye karşı tutumda olduğu gibi yumuşayacaktır. Çünkü GB'nin özellikle kendi üyelerine büyük zararlar vereceğini düşünmektedirler.⁴⁰⁰ Dönemin MÜSİAD Başkanı Erol Yazar, GB'ye neden karşı olduklarını şu şekilde belirtir; “Türkiye'nin öncelikle kendi içerisinde gelişmeyi sağlamasını da ekler.⁴⁰¹ Türkiye kendi içerisinde gelişmesini sağlamazsa, özellikle küçük sermayedarlardan oluşan MÜSİAD zarar görebilecektir.

Bunun yanında, MÜSİAD'ın alternatif yollar Pamuk Birliği ve Doğu'ya yönelik gibi teklifleri de vardır. Pamuk Birliği, Türkiye, Pakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsayarak önce pamuk ve tekstile dayalı ticaret daha sonra daha geniş bir ticaret ile diğer Pamuk Birliği ülkelerini ve İpek Yolu ülkelerini kapsamayı amaçlar.⁴⁰² Bunun yanında MÜSİAD'ın GB'ye tavrının açıkça göstermesi açısından, yukarıda değinilen, şu ilan da önemlidir: “Gümrük Birliği Anlaşmasının rasyonelitesi yoktur. Avrupa Birliği'ne girmemiz hiç mümkün değildir.”⁴⁰³

MÜSİAD, ‘1990-2001 MÜSİAD Ne Dedi? Ne Oldu?’ adlı raporunda, Gümrük Birliği konusunda: ‘Gümrük Birliği Reçete Değil’ tutumu hâkimdir; yabancı sermayenin gelmeyeceğini, bu haliyle Türkiye'nin AB'nin açık pazarı haline

³⁹⁹ MÜSİAD(ı), a.g.e., s. 35.

⁴⁰⁰ “Ekonomide Osmanlı Modeli”, **Milliyet**, 18 Eylül 1995, s. 9.

⁴⁰¹ “Ekonomide Osmanlı Modeli”, **Milliyet**, 18 Eylül 1995, s. 9.

⁴⁰² MÜSİAD(b), **Pamuk Birliği**, MÜSİAD Araştırma Raporları:19, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Aralık 1996, s. 2.

⁴⁰³ MÜSİAD Başkanı Erol Yazar'ın ilanı, **Milliyet**, 04.03.1997, s. 3.

geleceğini, AB'den ithalat patlaması yaşanacağını, enflasyonun yükseleceği de aynı raporda belirtilir. Bunların ortaya çıktığını belirterek haklı olduklarını⁴⁰⁴ savunur ve GB'ye karşı tutumlarını devam ettirdiler.

Gümrük Birliği'ne tepkiler bazen oldukça sertleşmiştir. Örneğin, MÜSİAD Genel Başkan Yardımcısı Ali Bayramoğlu, 1996 yılında Avrupa'ya ihracatın oranlarının düşük, ithalatın yüksek olmasını sebep göstererek “Biz Refahyol Hükümetine bas bas bağıyoruz. Gümrük Birliği mevcut haliyle lağvedilmeli” demektedir.⁴⁰⁵

MÜSİAD, ekonomik faaliyetli üyelerden oluşan bir yapı olsa da Gümrük Birliği'ne olan tavrı aynı eleştirisel çizgide devam etmektedir. Belirtildiği gibi, GB'nin olağan haliyle, MÜSİAD tarafından önemli eleştirilere maruz kalmıştır.

3.4.7. MÜSİAD-Sonuç

MÜSİAD başlığı altında MÜSİAD'a dair genel bilgiler verildikten sonra, MÜSİAD'ın dış politikaya yönelik perspektifine geçilmiştir.

Ancak MÜSİAD başlığı altında özel olarak, MÜSİAD'ın AKP ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bunun sebebi de yukarıda belirtildiği gibi; MÜSİAD ve AKP arasında geçmişten bu yana oluşan bağlar ve Türk Dış Politikası'nın oluşturulması ve hedeflediği neticeler noktasındaki benzerliklerdir.

Bu bölümde, TÜSİAD ve TOBB bölümlerinde yapıldığı gibi AB ve Gümrük Birliği özel olarak incelenmiştir. Çünkü MÜSİAD da bu konulara yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, TÜSİAD ve TOBB kadar olmasa da önem vermektedir. Bu konuların özel olarak incelenmesinin bir sebebi budur. Diğer sebepler ise; tezin bütünlüğü ve TÜSİAD ve TOBB ile aynı konular incelenerek karşılaştırma imkânı doğması, MÜSİAD'ın ticaret odaklı bir STK olması (Türkiye-AB ticaret hacmi

⁴⁰⁴ MÜSİAD(e), **1990-2001 MÜSİAD Ne Dedi? Ne Oldu?**, MÜSİAD Cep Kitapları:9, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, 2. Baskı, Eylül 2002, s. 10.

⁴⁰⁵ “MÜSİAD: Birlik Lağvedilsin”, **Milliyet**, 15 Aralık 1996, s. 9.

verileri oldukça yüksek olması sebebiyle MÜSİAD'da bu ticaret hacminden ticaret odaklı STK olması sebebiyle kâr sağlamaktadır), bunun yanında Türk Dış Politikası'ndaki önemli konuları AB ile ilişkilerin şekillendirmesi, MÜSİAD'ın, AB coğrafyasına verdiği önemin artması; şöyle ki 15 temsilciliğin 8'i AB coğrafyasında, 2'si ABD'de diğerleri dünyanın diğer coğrafyalarında ve bunların yanında AKP Hükümetlerin AB'ye verdiği önemdir.

MÜSİAD'ın özel olarak incelenen, dış politika konuları dışında, TÜSİAD'tan daha geniş bir coğrafya ile ilgilenmekte, bu ülkeler ile ilişkiler kurmakta, özellikle Türkiye'nin yüksek oranda ticari ve diplomatik ilişkileri olan Orta Doğu ile ilgilenmekte, çok yönlü dış ilişkiler izlemeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak MÜSİAD dış politika yapım sürecinde, kendine ve Türkiye'ye özgü sebepler ile dış etkiler ve konjonktürün de etkisiyle, önemli bir aktör olarak son yıllarda daha etkili olmaya başlamıştır.

3. 5. TUSKON

“Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), 7 üye federasyon, 211 üye işadamları derneği ve Türkiye'nin her yerinden 55. 000 girişimciyi temsil eden, kâr amacı gütmeyen bir çatı sivil toplum kuruluşudur,” Kendini bu şekilde tanımlayan TUSKON, son yıllarda daha etkili olmaya başlayan sermayedar ve üyelerden oluşmaktadır.

Bu başlık altında, TUSKON hakkında genel bilgiler verildikten sonra, TUSKON'un dış politika analizi çerçevesinde, ne gibi çalışmalarda bulunduğu, Türk Dış Politikası'ndan nasıl etkilenmekte ve Türk Dış Politikası'nı nasıl etkilemekte olduğu değerlendirilecektir.

Bunlar yapılırken, şu sorulara cevap aramaya çalışılacaktır: AKP Hükümetleri döneminde TUSKON dış politikada nasıl etkili olmaya başladı? Bu etkileme gücünü nasıl kazandı? Son olarak 17 Aralık 2013 süreci sonrasında, TUSKON ve Hükümet arasındaki gerilimler, dış politika konusunda TUSKON'u nasıl etkiledi?

TUSKON'un dış politika konusundaki çalışmaları incelenirken, 17 Aralık yolsuzluk operasyonları sonrası TUSKON ve AKP Hükümeti'nin arasının açılması konusu da incelenecektir. Tezin ilk kısmında belirtildiği gibi, sivil toplumun tam manasıyla gelişmemiş olduğu bir ülkede, bir STK'nın etkisini tam gösterebilmesi için iktidara yakın olma gerekliliği noktası da incelenmiş olacaktır.

Bu kapsamda, TUSKON ve AKP'li yöneticilerin söz düellosunda da görüleceği gibi, ortaya çıkabilecek iç politik sıkıntıların, TUSKON özellikle etkin olduğu dış ticaret ve dış politik konulara da yansıyabileceği görülebilecektir.

TUSKON'un tez kapsamına alınma sebebi ise, TUSKON'un son yıllarda, dış politikada artan etkisi, çalışmaları ve de diğer incelenen STK'lar, özellikle MÜSİAD ile karşılaştırma imkânı oluşturması açısından. Böylece ticaret odaklı bir başka STK'nın da dış politikaya nasıl etki etmek istediği ve son dönem Hükümet-TUSKON gerginliği kapsamında daha ilgi çekici olacaktır. Özlem Tür'ün de belirttiği gibi; TUSKON, devlet tarafından kurulan bir kuruluş olmamasına rağmen, devlet kurumlarıyla yakın çalışmakta, birçok dış ticaret faaliyetini DEİK ile beraber gerçekleştirmektedir.⁴⁰⁶ TUSKON, bu desteği yukarıda belirtilen 17 Aralık Süreci sonrası bulabilecek midir?

Bu başlığın açılmasındaki bir sebep de, aşağıda daha ayrıntısıyla belirtileceği üzere, 1998 yılından sonra ve özellikle AKP Hükümetleri döneminde, Afrika'ya yönelik çalışmaların artmasıdır. Bunun nedenine kısaca değinilecek olursa; Türk Dış Politikası'nda 1990'ların sonlarından sonra daha aktif ve daha çeşitli bölgelerle işbirliği isteğinin oluşması, bu durumun artmasında Ahmet Davutoğlu'nun daha aktif bir politika izlenmesi çağrısı, küreselleşmenin etkisi ile oluşan zorunluluk ve Afrika'nın dünya siyasetinde daha görünür yer almasıdır. TUSKON'un yoğun olarak Afrika eksenli çalışması noktasında, bu durum önem kazanmaktadır.

⁴⁰⁶ Özlem Tür, "Economic Relations with the Middle East Under the AKP—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", **Turkish Studies**, C.12, No:4, 2011, s. 592.

TUSKON'un amacı, çatısı altında yer alan KOBİ'leri, Dış Ticaret Köprüleri faaliyetleriyle, uluslararası birer şirket haline getirmeye çalışmaktır.⁴⁰⁷ Böylece TUSKON, Türkiye'nin ticari faaliyetlerini etkileyecek noktaya gelecek ve bu noktada da Türk Dış Politikası'na etki edebilecektir. Bu çerçevede, yapılmaya çalışan faaliyetler, Türkiye'nin ticaret devleti olma amacı ile de uymaktadır. Bu durum AKP'nin politikalarıyla paralellik taşımaktadır.

MÜSİAD bölümünde incelendiği üzere, Türkiye'de yeni bir İslami burjuvazi oluşmuştur. Bu yeni İslami burjuvazi içerisinde bir fraksiyon olan TUSKON, 2005 yılında kurulan son çatı örgüttür. MÜSİAD 1990, İŞHAD (İş Hayatı Dayanışma Derneği) ise 1993 yılında kurulan diğer fraksiyonlardır. TUSKON, bu yapı içerisinde kurulmuş üç yapıdan, son yapı olmasına rağmen, aşağıda inceleneceği gibi, çok önemli derecede gelişim sağlamıştır. Dış politika analizi çerçevesinden bakılacak olursa, TUSKON birçok ülkeyle ilişki kurmuş ve dış politika oluşum sürecinde etkili olmaya başlamıştır.

Hem MÜSİAD hem de TUSKON, AKP'nin uyguladığı bu ekonomi-politikten yarar sağlamışlardır. AKP iktidara geldikten sonra, TUSKON önemli bir mobilizasyon gücü elde etmiştir; özellikle ulusal düzeyde önemli ağlar elde etmiş ve üye sayısını da arttırmıştır.⁴⁰⁸

TUSKON'un faaliyetleri özellikle Afrika üzerine olduğu için, bu bölümde, Türkiye ve Afrika Kıtası ülkeleri ile ilişkilere de değinilecektir. Afrika ile Türkiye ilişkilerinde yakın zamanda, bu konu açısından bakıldığında, şu önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir: Türk Dış Politikası'nda Afrika yönelik yakın zamanda yapılan çalışmalar 1998 yılında oluşturulan 'Afrika'ya Açılım Eylem Planı'⁴⁰⁹ ile başlamaktadır. Bu Eylem Planı'na, AKP Hükümetleri döneminde daha fazla ağırlık verilmiştir. Özellikle TUSKON ve İHH'nın desteğiyle uygulanmaya çalışılmıştır.⁴¹⁰ Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003 yılı başında, "Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin

⁴⁰⁷ "TUSKON, ticaret köprüleri üzerinden esnafı ihracatçı yaptı", (Çevrimiçi)

http://www.zaman.com.tr/ekonomi_tuskon-ticaret-kopruleri-uzerinden-esnafi-ihracatci-yapti_958685.html, 25 Nisan 2015.

⁴⁰⁸ Özel, a.g.e., s. 1095.

⁴⁰⁹ "Türkiye-Afrika ilişkileri", (Çevrimiçi) <http://africa.mfa.gov.tr/turkiye-afrika.tr.mfa>, 26 Nisan 2014.

⁴¹⁰ Mehmet Özkan, "Türkiye'nin Afrika Açılım...", a.g.e., s. 122.

Geliştirilmesi Stratejisi” hazırlanmış ve Afrika ülkelerinde yeni Ticaret Müşavirlikleri açılmıştır. 2005 yılı, Afrika yılı ilan edilmiş, TİKA 37 Afrika ülkesinde çok sayıda proje gerçekleştirmiş, Sahraaltı Afrika’da altı tane koordinatörlük ofisi açılmış⁴¹¹, 2008 yılında Türkiye’nin Afrika Kalkınma Bankası üyeliği onaylanmış, yine 2008 yılında Afrika İşbirliği Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Afrika Birliğine de 2005 yılında gözlemci üye, 2008 yılında da Stratejik Ortak olmuştur.

TUSKON, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Türkiye İhracatçılar Konseyi yoluyla Ekonomi Bakanlığı’ndan destek sağlayarak, ekonomi politikalarının oluşması sürecinde etkili olmaktadır.⁴¹² Bu duruma örnek olarak, Türkiye-Dünya Ticaret Köprüsü 2013’ün ‘Ekonomi Bakanlığı koordinasyonunda ve TİM’in desteğiyle’ yapıldığı gösterilebilir.⁴¹³ TUSKON, 2006’dan bu yana her yıl, Dış Ticaret Müsteşarlığı ile yakın çalışarak ve Müsteşarlığın desteğiyle Afrikalı lider ve işadamlarının katıldığı ticaret zirveleri düzenlemekte ve bu noktada Afrika ile ticari ve siyasi ilişkileri de arttırmaktadır.⁴¹⁴ Yapılan ticaret zirveleriyle, özellikle TUSKON’a bağlı girişimlerin, Afrika’ya yatırım için teşvik edilmesi sağlanmakta ve Afrika’da yeni fırsatlar bulmasını sağlanmaktadır.⁴¹⁵ Bu durum aşağıda daha net belirtilen, AKP dönemi Afrika açılımıyla da uyum göstermekte; sadece devlet düzeyinde değil, sivil toplum düzeyindeki çalışmalarla bu açılıma destek verildiği; TUSKON’un çalışmalarından görülebilir⁴¹⁶.

Afrika ülkeleriyle-Türkiye arasındaki ihracat hacmi; son on yılda (2003 ve 2014 verileri değil) 6 milyar dolardan 24 milyar dolara, ithalat hacmi (2003-2014) 2 milyar dolardan 6 milyar dolara çıkmıştır.⁴¹⁷ Bu verilerinden de anlaşılabileceği gibi, Afrika ile ilişkilerin artırılmasının etkisi görülmüştür. Bu durumun oluşmasında,

⁴¹¹ TİKA Koordinatörlükler, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/koordinatorklukler/3>, 26 Nisan 2014.

⁴¹² Madi, **a.g.e.**, s. 1096.

⁴¹³ “TUSKON, İş adamlarını 19. Dünya Ticaret Köprüsü’nde buluşturdu”, (Çevrimiçi) <http://www.tuskon.org/?p=content&gl=faaliyetler&cl=faaliyet&i=739>, 23 Nisan 2014.

⁴¹⁴ Kemal Kirişçi, Neslihan Kaptanoğlu, **a.g.e.**, s. 713-714.

⁴¹⁵ Mehmet Özkan, Birol Akgün, “Turkey Opening to Africa”, **J. of Modern African Studies**, C.48, No:4 2010, s. 540.

⁴¹⁶ Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, **a.g.e.**, s. 12.

⁴¹⁷ TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054, 23 Nisan 2014.

TUSKON üyelerinin de etkisi vardır. Afrika ile ilişkilerde verilen ekonomik veriler ve yukarıda değinilen siyasi ilişkiler dikkate alındığında, daha çok ticaret daha az politika anlayışının hâkim olduğu görülebilmektedir.⁴¹⁸

Afrika'da ilk ve etkili olarak sivil toplum söylemini kullanılması AKP Dönemi'nde başlayacaktır.⁴¹⁹ Afrika ile ilişkilerin kurulmasında STK'lar özellikle TUSKON oldukça önemli bir yere sahip olacaktır. AKP Hükümetleri'nin Afrika'ya önem vermesi açısından bu durum da bir göstergedir.

Özelikle, Sudan ve Somali ile kurulan ve kurulmaya çalışılan siyasi ilişkilerde, AKP Hükümeti'nin Afrika ile yakınlık kurma tavrı görülebilmektedir. Türkiye'den sanatçıların da dâhil olduğu büyük bir grupla, Başbakan'ın Somali'ye ziyarette bulunması, Somalilerden 'kardeşlerim' olarak bahsetmesi⁴²⁰ ve Marmaray açılışına Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud'un katılımı yakınlık kurulması için yapılan çalışmalara örnek verilebilir. Bu politikalar, TUSKON'un Afrika çalışmalarıyla da paralellik göstermektedir.

TUSKON son yıllarda özellikle Afrika ile var olan ilişkilerin gelişmesi noktasında önemli çalışmalarda bulunmuş ve AKP Hükümetini bu konuda yönlendirmiş⁴²¹ olması durumuna değinilmiştir. Bunun yanında, TUSKON iç politikada da anayasa referandumu, cumhurbaşkanlığı seçimi gibi meselelerde de AKP'yi istikrar ve güven ortamının devamı için desteklemiştir.⁴²² Ekonomik odaklı bir STK olması açısından TUSKON, incelenen diğer STK'lar gibi ulusal ortamda istikrar ve güven ortamı istemektedir.

Bunların yanında, TUSKON'un son yıllarda AKP tarafından da yakın ilişkiler içine girip Türk Dış Politikası'nda daha etkin olması ve TÜSİAD-MÜSİAD

⁴¹⁸ Mehmet Özkan, "What drives Turkey's involvement in Africa?", **Review of African Political Economy**, C.37, No:126, Aralık 2010, s. 536.

⁴¹⁹ Mehmet Özkan, Birol Akgün, **a.g.e.**, s. 529.

⁴²⁰ "Somali ziyareti tarihi jest olacak", (Çevrimiçi)

<http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1428568&Date=04.09.2011&Kategori=siyaset&b=Somali%20ziyareti%20tarihi%20jest%20olacak>, 23 Nisan 2014.

⁴²¹ Doğan, "Türk Dış Politikası...", **a.g.e.**, s. 67.

⁴²² Aydın, **a.g.e.**, s. 91.

karşılaştırmasında TÜSİAD'ın karşısına başka bir rakip olarak çıkması durumu doğmuştur.⁴²³

TUSKON, Türkiye'nin daha önce çok az ilişkide bulunduğu bölgelerden, özellikle Sahraaltı Afrika ile ilişkilerin kurulmasında etkili olmuştur. Bu durumun AKP hükümetleri döneminde, Afrika'ya önem verilmesi ile de paralel olduğu belirtilmişti. Dışişleri Bakanlığı'nın Afrika ile ilgili politikaların oluşmasında 'Türkiye, küreselleşmenin etkisiyle mesafelerin artık giderek önemsizleştiği dünyamızda Sahraaltı Afrika, Latin Amerika ve Asya-Pasifik bölgelerine yönelik açılımlarını derinleştirmekte ve birçok yükselen güce ev sahipliği yapan bu bölge ülkeleriyle somut işbirliğine dayalı yakın ilişkiler geliştirmektedir'⁴²⁴ şeklinde belirlediği bu perspektif ile de, TUSKON'un yaptığı Afrika çalışmaları aynı doğrultuda ilerlemektedir. Bu noktada Dışişleri Bakanlığı'nın, Afrika bölgesine önem verdiğini gösteren bir örnek de, 2009 yılına kadar Sahraaltı Afrika'da 12 tane Türkiye Büyükelçiliği varken, bu sayı 2013 yılına gelindiğinde 35'e yükselmiştir.⁴²⁵ Bu faaliyetler, AKP Hükümetleri'nin Afrika'ya verdiği önemi göstermektedir.

Tezin yukarıdaki bölümlerinde belirtildiği gibi, iç ve dış siyasi konjonktürün bir STK'nın etkili olmasında oldukça büyük rolü vardır. TUSKON, Hizmet Hareketi'ne dâhil ve oldukça yakın bir harekettir.⁴²⁶ TUSKON ile AKP arasında problemlerin çıkmasının bir sebebi, belki de en önemli sebebi budur. Bu noktadan hareketle özellikle 2013 Aralık Ayı sonrası yolsuzluk operasyonlarıyla başlayan süreçte, AKP Hükümeti ve Hizmet Hareketi arasındaki, sürtüşmelere paralel olarak, Hizmet Hareketi ile ilişkisi olduğu bilinen TUSKON ile AKP arasında problemler çıkmaya başlamıştır. AKP Hükümeti tarafından, yapılan eleştirilerde TUSKON'un hedef alındığı görülmektedir. TUSKON Başkanı Rızanur Meral 2011 yılında şöyle açıklamalarda bulunurken; "Ülkemizin itibarının bu kadar yüksek olduğu bir dönem

⁴²³ A.e., s. 85.

⁴²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, 22 Nisan 2014.

⁴²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Afrika Ülkeleriyle İlişkiler", (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, 22 Nisan 2014.

⁴²⁶ Oran, "Dönemin Bilançosu", a.g.e., s. 143.

yaşamadık.”⁴²⁷ Ancak 17 Aralık 2013 yılı sonrası ise, AKP ile çok sert tartışmalara girilmeye başlanmıştır.

Yukarıdaki örnek somut olaya şu şeklide de bakılabilir. Burada AKP Hükümeti ve TUSKON arasındaki ilişki de ortaya koyulmaya çalışılacak ve MÜSİAD ile AKP arasındaki ilişkiden ne kadar farklı olduğu görülecektir. Türkiye’de yaşanan son olaylara -17 Aralık Operasyonları ve paralel yapı tartışmaları- verilen tepkiler oldukça farklıdır. MÜSİAD, bu olaylara daha Hükümet tavrına yakın ve istikrarı bozucu olduğunu belirterek bakmaktadır. Çünkü MÜSİAD’ın Hükümet ile bağlantısı daha fazla ve diyalogu daha yakındır.

TUSKON Başkanı Rızanur Meral’ın: ‘2 milyar dolarlık elektrik ve madencilik sektöründe birleşme siyasi belirsizlik nedeniyle askıya alındı’, sözlerine karşılık, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, eğer TUSKON ve onların bu işi ‘kurgulayan arkadaşların’ bu konuya ilişkin bilgileri varsa, açıklaması gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁸ Burada işlerini kurgulayan arkadaşlar ile Hizmet Hareketi’nden bahsedildiği düşünülebilir. TUSKON Başkanı Rızanur Meral ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan arasında da çok sert tartışmalar olmaktadır.⁴²⁹ Tabii bu tartışmaların en bilineni Başbakan Erdoğan’ın ananas ticaretinden bahsetmesinden sonra ortaya çıkan ananas polemiğidir.

Bu tartışmalara yer verilmesinin bir sebebi de, 2013 Aralık Ayı’ndan önce AKP Hükümetleri ve TUSKON arasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde yürümesinin belirtilmesi içindir. Örneğin, Gezi Olayları için 16 sivil toplum kuruluşu ilan verdiğinde, bu STK’ların içerisinde TUSKON da vardı. Bu ilanda belirtilenler ile AKP Hükümetinin Gezi Olaylarına bakışı benzerlik göstermektedir.⁴³⁰ Gezi olaylarıyla daha fazla devam ederse, Türkiye’nin imajının sarsılacağı belirtilen

⁴²⁷ “Ülkemizin itibarının bu kadar yüksek olduğu bir dönem yaşamadık”, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/ekonomi_tuskon-baskani-ulkemizin-itibarinin-bu-kadar-yuksek-oldugu-donem-yasamadik_1102929.html, 25 Nisan 2014.

⁴²⁸ “Bakandan TUSKON’a cevap”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/bakan-dan-tuskon-a-cevap/ekonomi/detay/1851710/default.htm>, 22 Nisan 2014.

⁴²⁹ “TUSKON meydan okudu”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tuskon-meydan-okudu/ekonomi/detay/1844701/default.htm>, 22 Nisan 2014.

⁴³⁰ “16 iş dünyası örgütünden ‘ilan’lı sağduyu çağrısı”, (çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/16-is-dunyasi-orgutunden-ilan-li/ekonomi/detay/1725310/default.htm>, 22 Nisan 2014.

ilanda, dış politikayla ve ülke imajı ile de bir bağ kurulmuştur. Yukarıda da belirtilmeye çalışılan, TUSKON'un AKP'yi istikrar için desteklediği görüşü ile de bu durum paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak, TUSKON'un dış politika oluşum sürecinde, özellikle Afrika ile ilişkiler noktasında, faaliyetlerini arttırdığı belirtilmeye çalışıldı. TUSKON başlığı, iç politik gelişmeler ile dış politikanın ne kadar bağlantılı olduğunu da göstermiş oldu. Şu da belirtilmelidir ki; TUSKON ve AKP arasındaki gerilimler çok eni olmuş olaylardır. Ancak direkt olarak 'ananas tartışmasında' görüldüğü gibi, dış ticari ilişkiler gündeme gelmektedir. Bu bağlamda TUSKON'un dış ticari ve dış siyasi ilişkilerin oluşmasında ve uygulanmasındaki etkisinin azalacağı söylenebilir.

3.6. TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON Genel Karşılaştırma

Bu başlık altında tez kapsamında incelenen bu üç sivil toplum kuruluşunun, konu dışına çıkılmadan yani, dış politika oluşum konusunda genel karşılaştırmaları yapılacaktır.

Bu başlık altında, gösterilmeye çalışılacak olan, daha somut örneklerle; incelenen aktörlerin nasıl aynı konulara karşı, farklı tutum içinde oldukları ve hükümeti etkileme kapasiteleri bakımından nasıl ve neden farklılık gösterdikleridir. Bu kısım bir anlamda, tezin sonuç kısmını da oluşturacaktır.

3.6.1. Hükümetleri Etkileme Güçleri Açısından Değerlendirme

Öncelikle dış politika analizi kısmında belirtildiği gibi, birçok aktör dış politikayı etkileme gücüne sahiptir. Bu noktada genel anlamda siyasa oluşturma özel anlamda ise, dış politika oluşturma sürecine etki eden birçok faktör vardır. Yani tarihsel süreç içerisinde, bu aktörler dış politika konusunu etkileyen duruma gelir ya da etkisini kaybedebilir.

Ekonomik odaklı bir STK hükümeti neden etkilemek ister? Bu sorunun en önemli yanıtı, ulusal ortamda istikrar, büyüme ve güvenliğin sağlanması içindir. Dış politika düzeyinde, bir STK'nın etkili olmayı istemesi, dış siyasette daha etkin olunması, böylece dış ticari ilişkilerin arttırılması sebebiyledir.

Her bir aktörün özel olarak incelendiği başlıklarda, bu aktörlerin hükümetler ile olan ilişkisi derecesinin farklı olduğu gösterilmeye çalışıldı. MÜSİAD ve TOBB ve TUSKON'un -17 Aralık öncesine kadar- AKP Hükümetleriyle, TÜSİAD'tan daha yakın olduğunu, TÜSİAD ile AKP Hükümetleri ve Başbakan arasında oluşan tartışmalar göstermektedir. Ancak bu tartışmaların, AKP'nin ikinci dönem ve özellikle 2007 sonrası, daha görünür hale geldiğini tekrar vurgulanmalıdır. Çünkü bu süreçte AKP, AB'ye üyelik konusunda yavaş adımlar atmaya ve çekinceli davranmaya başlamıştır.

TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON'a göre yarı resmi kuruluş olması sebebiyle; devlete ve hükümete daha bağlı gibi gözükmektedir. Bu durum göz önünde tutulmalıdır. Ancak TOBB'un, hükümetlerin uyguladığı politikalarla ters düştüğü ve TOBB ve hükümetlerin birbirlerine eleştirilerde bulunduğu zamanlar olduğu, TOBB başlığı altında görülebilmektedir.

TÜSİAD, TOBB ve MÜSİAD'ın yurtdışı temsilcilikler kurduğunu belirtilmişti. Ancak, bu aktörlerin hem bu temsilcilik, şube ve büroları kurdukları yerler hem de etkileri bakımından farklılıklar vardır. MÜSİAD, daha çok yurtdışı temsilciliklerine sahip ve daha geniş bir alana yayılmıştır.⁴³¹ MÜSİAD'ın yurtdışında kırk beş ülkede temsilcilik, ofis ya da paydaş organizasyon bağlantısı bulunmaktadır. Bunun yanında TÜSİAD, beş ülkede temsilciliğe sahiptir ve bunlar biri hariç –Pekin Bürosu- Avrupa'dadır.⁴³² TOBB'un ise iki ülkede yurt dışı temsilciliği bulunmaktadır.⁴³³ Bu durum, MÜSİAD'ın; TÜSİAD ve TOBB'tan sonra

⁴³¹ Şubelerin ayrıntılı bilgi ve konumları için: (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/subeler>, 7 Mart 2014.

⁴³² Şubelerin ayrıntılı bilgi ve konumları için: (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/temsilcilik-ve-burolar/>, 7 Mart 2014.

⁴³³ Şubelerin ayrıntılı bilgi ve konumları için: <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Sayfalar/YurtdisiTemsilcilikler.php>, 19 Nisan 2014.

kurulmasına rağmen özellikle son yıllarda daha aktif yurt dışı bağlantıları kurmasını sağlamaktadır.

Bu başlık altında, ele alınan aktörlerin hükümetlere etkilerine toplu olarak bakıldı. Böylece dış politika oluşum sürecinde, bir aktörün ve bu bir STK ise etki etmesinin oldukça zor olduğunu; ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ve dış ticarete önem veren bir ülkede, eğer bu STK'lar ticaret odaklı iseler daha etkin olduklarına, dış politika süreçlerinde etkinlik ve katılım derecelerinde hem bulundukları ülkenin kendine özel durumu ve özellikleri hem de STK'ların kendi kapasitelerinin etkili olduğunu belirtilmektedir.

Bulundukları ülkenin kendine özel durumuyla kastedilen; ülkenin siyasi hayatında sivil toplumun geçmişinin ne kadar eskiye dayandığı, ülkede demokrasi ve insan haklarına verilen önem, yöneticilerin sivil topluma bakışı ve ideolojileri başta olmak üzere özellikleridir. Öte yandan ülkedeki STK'ların etkili olmasında kuruldukları tarih, yurtdışı bağlantıları, yönetici kadroyla olan yakınlığı ve ideolojik örtüşmesi ve finansal ve beşeri kaynakları gibi özelliklerinin olması sayılabilir.

Tezin kapsamı ve yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı; Türkiye'nin içinde bulunduğu durum sebebiyle MÜSİAD ve TOBB'un dış politika yapım sürecinde TÜSİAD'tan daha etkili olduğu görülmektedir. TUSKON da, MÜSİAD ve TOBB gibi etkisini arttırmıştı, ancak 17 Aralık süreci sonrası bu durumun kötü etkilenebileceği söylenebilir. Dış Politika oluşum ve uygulanma sürecinde TÜSİAD daha etkisiz kalmasında, Hükümet ile TÜSİAD arasındaki, TOBB ve MÜSİAD'a göre daha zayıf olan ilişkinin oldukça fazla etkisi vardır.

Görüldüğü gibi; bir STK'nın politika oluşum sürecinde bir hükümeti etkileme gücü değişiklik gösterebilmektedir. Bu durumun, uluslararası ve ulusal konjonktürün yanı sıra, STK'ların özellikleri sebebiyle oluştuğu bir kez daha belirtelim.

3.6.2. İncelenen STK'ların Dış Politikaya Bakış Açılarının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

İncelenen üç aktörün, dış politikaya bakış açılarında farklılıklar olduğu tezin önceki bölümlerinde de gösterildi. Fakat burada yapılmaya çalışılacak olan, daha özel karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak olacaktır. TUSKON, incelenme kapsamı dolayısıyla tam manasıyla karşılaştırmaya katılmayacak, bazı durumlarda karşılaştırmaya tabi tutulacaktır.

Yukarıdaki bölümlerde; incelenen aktörlerin bazı konularda fikirlerinin değiştiklerini, bazı konularda aynı görüşlere ve bazı konularda farklı görüşlere sahip olduğu gösterilmeye çalışıldı.

Buna ek olarak yukarıda da incelendiği gibi; AKP Hükümetleri döneminde incelenen, üç sivil toplum örgütü ile Hükümetler arasında ilişkide tamamen paralellik yoktur. Bu ilişki noktasında bir sıralamaya yapacak olursak eğer, daha yakın ve paralel ilişkilere sahip olandan başlayarak; MÜSİAD, TOBB, TUSKON ve TÜSİAD olarak yapılabilir.

Bir başka belirtilmesi gereken durum ise şudur; incelen dört aktör, aynı düşündükleri konularda çözüm için farklı yollar seçebilmektedirler. Bu durumda aktörlerin kendi içsel dinamiklerinin etkisi de vardır.

Bu kısımda, daha somut örneklerle, yukarıda belirtilen farklılıklar ve paralellikler dış politika konuları çerçevesinde gösterilmeye çalışılacaktır:

İncelenen ticaret odaklı kuruluşların hepsi demokrasi, ekonomi ve dış politika arasındaki ilişkiye önem vermektedir. Bu STK'ların demokrasinin artmasının, ekonomik ilişkilerin artmasına ve dış politik ilişkilerinde düzelmesine yardımcı olacağına dair paralel görüşleri vardır. 2013 yılının Eylül ayında açıklanan demokratikleşme paketine TOBB ve TÜSİAD'tan destek gelmiş ve bu paketin Türkiye'nin imajı için önemli olacağına dair açıklamalarda bulunulmuştur.⁴³⁴

⁴³⁴ “İş Dünyasında demokratikleşme paketine ilk tepkiler”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/is-dunyasindan-demokratiklesme/ekonomi/detay/1770621/default.htm>, 25 Mart 2014.

MÜSİAD'tan da; “Ne kadar demokrasi, o kadar zenginlik diye düşünüyoruz” açıklamasında bulunulmuştur.⁴³⁵ Çünkü bu STK'lar, bu gibi demokratikleşme paketleriyle daha fazla güven ve istikrar yapısı sebebiyle, dış ticaretin artacağını düşünmektedirler.

Dış politika söylemine MÜSİAD'ın kendi dış politika raporunda belirttiği gibi, Ahmet Davutoğlu ve hükümetin söylemlerinin benimsenmesi söz konusudur. AKP hükümetlerinin, bölgesel güç, Türk Asrı ve lider ülke olma söylemi ile TOBB'un söylemleri de yakındır. TUSKON'da bu söylemler çerçevesinde Afrika açılımı noktasında faaliyet göstermektedir. Ancak bu söylemler, TÜSİAD tarafından daha Turgut Özal'ın bu söylemleri kullanmasından bu yana kabul görmemiştir. TÜSİAD'ın, ticaret yapılması noktasında herhangi bir karşı çıkışı yoktur. Fakat MÜSİAD ve TOBB'un tersine TÜSİAD ise, Türkiye'nin bu patronize edici söylemlerinin komşular tarafından hoş karşılanmadığı belirtmektedir.⁴³⁶ TÜSİAD'ın bu gibi liderlik söylemlerine karşı bir tavır aldığı görülmektedir.

Dört aktör için çok önemli hedefsel bir örtüşme vardır. Bu dört aktör de, Türkiye'nin uluslararası değişimlerle ve küreselleşme ile yakından ilişkisini korumasını istemektedir. Bu durum doğrudan değil ama dolaylı olarak Türkiye'nin ticaretini ve dört aktörün üyelerinin daha fazla kazanmasını ve daha etkin olmasını sağlayacaktır. Bu noktada denilebilir ki; dört aktör de küresel trendlerin gerisinde kalınmamasını istemektedirler. Bu genel tutumda uyuşmanın en önemli sebebi, bu dört aktörün de ekonomik odaklı bir yapıya sahip olmasıdır.

Benzer görüşlerin paylaşıldığı bir diğer konuda AB konusudur. TOBB, MÜSİAD ve TÜSİAD da AB'ye girme konusunu önemsedikleri ortadadır. Birbirlerinden bağımsız çalışmaları olsa da aynı platformlarda AB'ye destek için de buluşmaktadırlar.⁴³⁷ Buna bir örnekte 2011 yılında 100'ü aşkın STK'nın desteklediği

⁴³⁵ “İş âlemi pakete sıcak”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/is-alemi-pakete-sicak/ekonomi/detay/1770930/default.htm>, 25 Nisan 2014.

⁴³⁶ Evren Çelik, **Brezilya ve Türkiye: Küresel Dünyanın Yükselen Devletleri**, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2010-RR 01, s. 23, (Çevrimiçi) <http://dispolitikaforumu.com/arastirma-raporu-brezilya-ve-turkiye-kuresel-dunyanin-yukselen-devletleri/>, 11 Mart 2014.

⁴³⁷ “Avrupa'ya 175 Evet”, **Milliyet**, 5 Haziran 2002, s. 22.

bir platformda TÜSİAD, MÜSİAD ve TOBB'un bulunmasıdır.⁴³⁸ Ancak AB ile ilişkiler ters gittiğinde MÜSİAD ve TOBB'tan daha sert mesajlar hatta alternatif iş birliği mesajları gelirken; TÜSİAD, AB'ye karşı daha ılımlı davranmaktadır. Bunların yanında TÜSİAD ve TOBB'un AB üyelik sürecinde daha önemli rol oynadıkları ve bu yönde daha önemli çalışmalar içerisinde oldukları belirtilebilir.

Benzer görüşlere bir örnek de, Kıbrıs konusudur. TÜSİAD, TOBB ve MÜSİAD da, Kıbrıs sorunun bir an önce çözülmesinden yana tavır almakta ve çalışmalar yürütmektedirler. Bu konuda iş dünyası –belirtilen üç aktörün de içerisinde yer aldığı- ortak bildirgeler yayınlamaktadırlar.⁴³⁹ Çünkü üç aktör de, Kıbrıs konusunun, Türkiye'nin dış politika hedeflerinden olan AB'ye girme konusunda engel olduğunu düşünmektedir. Ancak belirtilmelidir ki; MÜSİAD ve TOBB yukarıda belirtilen görüş, tutum ve kimlikleri noktasında, Kıbrıs meselesine daha muhafazakâr ve milliyetçi perspektiften bakmaktadırlar.

Gümrük Birliği konusunda, MÜSİAD'ın görüşü olumsuzdur. Ama son yıllarda AB müzakere süreciyle beraber bu olumsuz görüşün yumuşadığına tanık olunmaktadır. Öte yandan TÜSİAD ve TOBB'un, MÜSİAD ile GB'ye giriş konusunda ayrıldıkları görülmektedir. Milliyet gazetesinin 14 Aralık 1995 tarihli haberinde, GB Anlaşması'nın imzalanmasını değerlendiren işadamları ve işadamları örgütleri arasında; TÜSİAD, GB'nin yeni bir dönem açacağını belirtirken, MÜSİAD Başkanı Erol Yazar ise, 'Biz girmeyi arzu etmiyoruz ama gerçekleşti. Bundan sonra Türkiye'nin yapacağı tek şey üyeliği dondurmak'' olarak görüşlerini belirtmektedir.⁴⁴⁰ Erol Yazar'ın 1995 yılında belirttiği görüşler, MÜSİAD'ın 1990'lardaki bakış açısını oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır. TOBB da AB üyesi ülkelerin yöneticileriyle görüşmelerde GB konusunu özel olarak gündeme getirmektedir. Görüldüğü gibi, TÜSİAD ve TOBB, GB'ye karşı daha istekli davranmaktadırlar.

⁴³⁸ "STK'lar AB için bir araya geldi", (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/stk-lar-ab-icin-bir-araya-geldi/ekonomi/ekonomidetay/22.04.2011/1381104/default.htm>, 1 Nisan 2014.

⁴³⁹ "Kıbrıs'ta Çözümü Destekliyoruz.", **Milliyet**, 14 Nisan 2004, s. 7.

⁴⁴⁰ "Ayakta Kalma Mücadelemiz Başladı", **Milliyet**, 14 Aralık 1995, s. 17.

Ticaret Devleti bölümünde, dış ticaret ve dış politikanın önemli bir etkileşim içerisinde olduğu belirtilmişti. Burada da, Türkiye'nin dış ticaret stratejisini önemli ölçüde etkileyen IMF ile yapılan stand by anlaşmalarına, MÜSİAD ve TÜSİAD'ın bakışında farklılık da belirtilecektir. MÜSİAD, anlaşma yapılırken de buna karşı çıkmış⁴⁴¹ ve bu karşı çıkışını da Nail Opak Başkanlığı'nda da (son dönem MÜSİAD Başkanı) sürdürmüştür. Öte yandan TÜSİAD; IMF ile ilişkileri desteklemiştir. Burada hem TÜSİAD, Batı ve Batılı kurumlara nasıl yakın olduğunu hem de MÜSİAD'ın bu kurumlara karşı mesafeli durduğu görülebilmektedir. TOBB ise Batı'lı ve uluslararası kurumlarla önemli ilişkiler içerisinde bulunmaktadır. TOBB kısmında belirtildiği gibi, TOBB birçok uluslararası kuruma üyedir.

Bu noktada, incelen dört ticaret odaklı STK da, uluslararasılaşmadan yana tavır almaktadır. Böylece, üçünün de Türk Dış Politikası'nın daha aktif bir yapıya sahip olmasını istemek noktasında birleştikleri görülebilmektedir.

Dış ticaret ve dış politikanın birbirlerini etkilediğini ve bunun yanında, iç politik meselelerin dış politik meseleleri nasıl etkilediği tezin ilk kısmında belirtilmişti. Ticaret odaklı sivil toplum örgütleri olarak, incelenen örgütler, bu noktada dış politikada etkili olabilecek, iç meselelere karşı benzer tavırlar almakta ama farklı bakış açılarına sahip olmaktadır. Bir somut örnek üzerinden gidilecek olursa; 17 Aralık yolsuzluk operasyonlarıyla ilgili olarak yapılan açıklamalarda; MÜSİAD kanadı; bu operasyonların Türkiye'nin dış ticareti zarar verdiğini ve derhal çözüme kavuşturulmasını belirtmekle beraber, Hükümeti kollar bir tavır almaktadır.⁴⁴² Bunun karşısında TÜSİAD da bu operasyonlardan rahatsız olmuş ancak eleştirisi daha sert ve biraz daha hükümet odaklı olmuştur.⁴⁴³ TOBB'tan, huzur ve istikrarın devam etmesi gerektiği belirterek, 31 Aralık'ta şöyle bir açıklama gelmiştir; “Son dönemde ülkemizde yaşananlar hepimizin malumu. Bunun üzerine

⁴⁴¹ MÜSİAD, “1990-2001 MÜSİAD Ne Dedi? Ne Oldu?”, **MÜSİAD Cep Kitapları:9**, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, 2. Baskı, Eylül 2002, s. 16.

⁴⁴² “Fatura Şimdilik 99 Milyar TL”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/fatura-simdilik-99-milyar-tl/ekonomi/detay/1814173/default.htm>, 13 Mart 2014.

⁴⁴³ “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın “44. Genel Kurul” Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-44-genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 13 Mart 2014.

bir de Amerikan Merkez Bankası para musluklarını kısımaya başladı.’’⁴⁴⁴ Görüldüğü gibi, ele alınan STK’lar iç politik meselelerin, dış ticaret ve dış politikayı etkilediğini düşünmektedirler.

Türk Dış Politikasının Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisinin Artmasının Sebeplerinin Kısa İncelemesi başlığı altında belirtildiği gibi; 2013 yılına damgasına vuran Gezi Olayları nedeniyle; Türkiye uluslararası örgütlerden ve özellikle AB’den çok sayıda eleştiriye maruz kalmıştır. Bu durum Türkiye’nin uluslararası alanda güvenilirliği ve imajını oldukça sarsmıştır. TOBB, MÜSİAD ve TÜSİAD’ın Gezi Olayları’na dair görüşleri farklılık göstermektedir. TOBB ve MÜSİAD’ın halktan sağduyulu davranmalarını istedikleri ve Hükümetin lehine bir ilanda yer aldıkları görülürken; TÜSİAD bu ilana imza vermemiştir.⁴⁴⁵ TÜSİAD, ‘Batı’ yanlısı tavrını sürdürmüş ve Gezi lehine tavır almıştır. Bu farklılığın görülmesi açısından, TÜSİAD ve MÜSİAD, çok yakın olan bir zamanda 2010 yılında bir araya gelerek bir basın toplantısı düzenleyebilmişlerdir. Bundan önce böyle bir temasları yoktur.

Kimliksel duruşları ve yöneldikleri coğrafyalar nedeniyle incelenen aktörler arasında bu noktada da farklılıklar vardır. Bu bağlamda TOBB daha kapsayıcı ve dah farklı coğrafi alanlarda çalışmalar yapmaktadır. MÜSİAD daha İslami ve Türkî kimliği ön plana çıkan ülkelere ve TÜSİAD ise Amerika ve Avrupa kıtasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu TUSKON tarafından da belirtilmektedir. TUSKON Başkanı Rızanur Meral, TÜSİAD’ın Amerika ve Avrupa’da ve MÜSİAD’ın İslam coğrafyası ve Ortadoğu’ya yöneldiklerini belirtip ve TUSKON’un da Afrika’ya yöneldiğini belirtmektedir.⁴⁴⁶

Bu başlık altında, TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TUSKON’un dış politika konuları bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu dört aktöründe dış politik meselelerde

⁴⁴⁴ “Şirketlerimizin ve iş adamlarımızın itibarları yıpratılmamalı”, (Çevrimiçi) <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=19172&lst=MansetListesi>, 25 Nisan 2014.

⁴⁴⁵ “16 iş dünyası örgütünden ‘ilan’lı sağduyu çağrısı”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/16-is-dunyasi-orgutunden-ilan-li/ekonomi/detay/1725310/default.htm>, 13 Mart 2014.

⁴⁴⁶ Meral Tamer, “TUSKON Başkanı: ‘Patron neden kızını getirmiyor?’”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tuskon-baskani-patron-neden/ekonomi/ydetay/1729818/default.htm>, 13 Mart 2014.

farklı ve aynı düşündükleri konuların, tavırlarının ve çalışmalarının olduğu gör÷lmektedir. Türkiye'nin büyümesi ve dünyaya entegre olması hepsinin hedefi iken, bunlara nasıl, hangi coğrafyalarla bağlantı kurularak ve hangi perspektif ile ulaşacağı konusunda farklı düşündükleri belirtilmiştir.

SONUÇ

Özellikle Soğuk Savaş sonrası, dünyada önemli değişimler meydana gelmiştir. Yaşayış tarzlarında, insan ilişkilerinde, toplumsal yapılarda, devletlerarası ilişkilerde, kimliklerde, bilim dallarında, toplumsal, siyasal ve ekonomik krizlerin yaşanış şekillerinde ve bunlara verilen tepkilerde çok önemli değişimler yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, bu değişimlerin uluslararası ilişkiler alanı altında, dış politika analiz düzeyinde de değişikliklere yol açtığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yaşanan değişim rüzgârları sonrasında, bu değişimin uluslararası ilişkiler düzeyinde yaşanılması kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Çünkü uluslararası ilişkiler gibi, insan-öznenin çok etkili olduğu bir bilim alanının, bu genel değişimden etkilenmemesi beklenemezdi.

Tez oluşturulurken varılan sonuçlardan biri, bu değişimin uluslararası ilişkiler alanında da etkili olduğudur. Yapılan çalışma sürecinde de görülmüştür ki; uluslararası literatüründe bu değişimi açıklamak için bir çalışma yapılmaktadır. Hem uluslararası ilişkiler alanı hem de dış politika analizi düzeyinde bu tür yeni çalışmaların olması dahi, değişim olduğunun önemli kanıtıdır.

Dış politika oluşum sürecinde özellikle 1990'lı yıllarda sonra, daha fazla aktörün katıldığı ve bu sürecin daha demokratik bir yapıya kavuştuğu görülmüştür. Bu varılan en önemli sonuçlardan biridir. Daha demokratik bir dış politika yapım süreciyle; demosun (halk) yönetimi olan demokrasinin de daha kendiyle bağdaşır ve kendi özelliklerine daha uygun olması sağlanacaktır. Literatürde, sivil toplumdan uzak bir dış politika olması konusu önemli eleştirilere uğramıştır.

Bu çalışma kapsamında hem genel anlamda uluslararası ilişkiler alanının hem de daha özel kapsamda dış politika oluşum sürecinin değiştiği sonucuna varıldığı belirtilmişti. Bu değişim, bu çalışma kapsamında özellikle aktör-fail düzeyinde işlenmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde genel kabul olduğu üzere –karşı görüşler de olmakla beraber- dış politika yapım sürecinde birincil ve en etkili aktör-fail olan,

egemen devletin, günümüzde belirtilen dönem ve öncesinde olduğu kadar ‘egemen’ olamadığı görüşü, varılan önemli neticelerdendir.

Uluslararası düzeyde ve ulusal düzeylerde, her devlet bu değişimden; kendi payına düşeni tarihi, ekonomisi, toplumsal yapısı, kültürü, jeo-stratejik konumu, komşuları ve sisteme entegre olma derecesindeki değişiklik kadar yaşamaktadır. Türkiye’nin ve Türk Dış Politikası’nın da bu değişim sürecinden önemli derecede etkilendiği, bu çalışma kapsamında görülmüştür.

Türk Dış Politikası’ndaki bu değişimlerin sebepleri, bu çalışmada özellikle tartışılmıştır. Türkiye, bu değişim rüzgârından 1980 sonrası ve daha sonra Soğuk Savaş’ın bitmesi ile beraber en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur.

Bu çalışma kapsamında genel olarak dış politika ve özel olarak Türk Dış Politikası’nda yaşanan değişimlerin sebepleri noktasında şunlar ön plana çıkmaktadır.

Öncelikle bu değişimin sebebi olarak, küresel düzeyde yaşanan değişimlerin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Küreselleşme olgusu üzerinde durulmuştur. Küreselleşmenin olgusu son yıllarda çokça tartışılmaktadır. Çünkü bu sürecin, bireylere, toplumlara ve devletlere çok önemli etkileri vardır. Çalışma kapsamında, bireylerin toplumu ve devleti, küreselleşme sürecinde daha çok etkilediği görülmüştür.

Uluslararası ilişkiler ve dış politika alanında önemli bir değişim nedeni de; neo-liberal politikalar. Bu politikalar, hem küreselleşme ile hem de ekonomi-politik ile oldukça yakından ilgilidir. Neo-liberal politikalar, bir noktada devletlerin daha liberal ve daha çok küreselleşmeye açık ve entegre olmalarına sebebiyet vermiştir. Bu durumda, egemen devlet ve daha kapalı bir yapı olan politika oluşum süreci daha esnek bir hal almıştır. Bu hem iç politika hem dış politika açısından böyledir.

Çalışma çerçevesinde, ekonomi-politiğin değişmesinin; dış politikada önemli bir değişim yaratmış olduğu sonucuna varılmıştır. Yukarıda değinildiği gibi, küreselleşme ve neo-liberal politikalarla beraber devlet kendini daha geniş bir

çevrenin içerisinde bulmuştur. Karşılıklı bağımlılığın artması sonucunda da, devletin özellikle dış politika kararlarını alması noktasında önemli baskılara maruz kalmış ve birçok dış ve iç aktör ve durumdan etkilenir olmuştur. Bir devlet kendi ekonomi-politiğini oluştururken, kendisi dışında etkileyenleri, daha çok dikkate olmak zorunda kalmıştır.

Öte yandan, küreselleşme ve neo-liberal politikaların bir devamı olması noktasında, uluslararası örgütlerin ve uluslararası hukukun, bu kapsamda insan hakları ve demokratik yönetim vurgusunun da politika oluşum sürecini etkileyen önemli bir sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler, IMF ve Dünya Bankası, devletlerin önemli kararları almasında daha etkili aktörler olmaya başlamıştır. Bu noktada, özellikle Türkiye gibi üyelik sürecinde olan ülkeler için ve dünyadaki ağırlığı düşünülürse; Avrupa Birliği gibi, bir ulus-üstü yapının da önemli bir aktör ve etkileyici olduğu görülmüştür. Bu durumlar, uluslararası ilişkiler alanına, bölgeselleşme, küreselleşme, alt aktörler ve üst aktörler gibi yeni olguların tartışılması olarak yansımıştır.

Bu nokta küreselleşme, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü'nün neo-liberal politikalar çerçevesinde, uygulanması için çalıştığı yönetim olgusunun, politika oluşum sürecini etkileyen önemli bir olgu olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yönetişim kavramı, politika oluşum sürecinin daha fazla aktörü kapsamasını ve daha şeffaf bir yapıya kavuşmasını öngörmektedir. Bu durumun, dış politikada da yansımaları bulduğu, çalışma kapsamında varılan sonuçlardandır.

Bu çalışma noktasında oldukça önem arz eden bir konu da, tabi ki; sivil toplumdur. Yani sivil toplumun, hem uluslararası alanda hem de Türkiye özelinde, yukarıda ortaya konulan sebepler neticesinde daha etkin olmaya başladığı, varılan sonuçlardan biridir. Bu durum madalyonun bir yüzüdür diğer yüzü de, sivil toplumun bu süreci hızlandırmasıdır.

Sivil toplumun hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde etkin olduğu gibi, sivil toplum örgütlerinin sayılarının arttığı ve bunun yanında daha önemlisi de, niteliklerinin arttığı varılan başka bir sonuçtur. Uluslararası kamuoyu denilen bir olgu oluşmuştur. Son yıllarda etkisini arttıran bu olgu, ulusal düzeydeki sivil toplum

kuruluşlarının örgütlenmesine oldukça fazla katkı sağlamaktadır. Bu kuruluşlar arasındaki, bilgi alışverişi sayesinde, ulusal düzeyde bir olayın ortaya çıkmasına ya da bir devletin alacağı karara tepki veren ulusal düzeydeki bir sivil toplum kuruluşuna, uluslararası kamuoyundan destek gelebilmektedir. Sivil toplumun, bu ilişkiler içerisinde ve dış politika oluşum sürecinde, fail-aktör ve günümüzde STK'ların önemli bir baskı unsuru olma durumuna geldiği varılan diğer bir önemli bir sonuçtur.

Yukarıda belirtilen, ekonomi-politiğin daha fazla önem kazanması ve sivil toplumun da daha etkili olması noktasında, başka bir sonuca ulaşılmıştır. Bu da ekonomik odaklı sivil toplum örgütlerinin daha etkili olma durumudur. Bu noktadan hareketle, sivil toplumun gelişmesi iyi bir gelişme olmakla beraber, bu etkinin daha geniş anlamda düşünülürse, sermaye grupları ve çok uluslu şirketler tarafından kötüye kullanımı da ortaya çıkabilir. Bu durum göz önünde bulundurulmakla beraber, kamuoyunun daha etkili olması açısından bu STK'lar önemli çalışmalar yapmaktadır.

Küreselleşme ile beraber, daha entegre olmuş bir dünya olduğu belirtilmişti. Ancak post-modernizm perspektifinden bakıldığında, küreselleşmenin bir yönü daha vardır. Kimlikler bazında ayrıştırıcı bir yön, ancak bu ayrıştırıcılık, ulusal sınırları aşp, ulusal düzeyde farklı insanların birbirleriyle buluşmasını da sağlamaktadır. Bu noktada, çalışmada varılan sonuç, kimliğin politika oluşum sürecinde etkili olduğudur. Bu kimliksel duruşlar, dış politika oluşum sürecinde de etkili olmakta, karar alıcıları etkilediği gibi ve kimlik düzeyinde kurulmuş sivil toplum örgütlerinin de dış politikada daha duyarlı davranmasını sağlamaktadır. Bir ulus devlet içerisinde bulunan bir grup, diğer bir ulus devlet içerisinde bulunan kimliksel anlamda bağlantısı olan grupla bağlantı kurabilmekte, kendi hükümetlerine çalışmalar yapmak için baskı yapabilmektedir.

Genel anlamda, dış politika oluşum sürecinin değiştiği ve dış politika sürecinin değişim geçirme sebeplerine dair, bu çalışmadan çıkarılan sonuçlara değinildi. Türkiye düzeyinde varılan sonuçlara değinilerek devam edilecektir.

Türkiye, özellikle 1980’den sonra 24 Ocak Kararları ve Soğuk Savaş’ın bitimiyle, dış politika algılayış ve oluşum sürecinde önemli değişiklikler yaşamıştır.

24 Ocak Kararları, doğrudan küreselleşme rüzgârı ve liberal politikaların Türkiye’deki yansımalarıdır. Bu noktada ekonomi-politiğin artan etkisi, Türkiye’de de görülecektir. Daha liberal bir dış politika izlemeye başlayan bir Türkiye ortaya çıkmaya başlayacaktır. Soğuk Savaş’ın bitişi ile de, Türkiye kendini bir boşlukta bulmuş ve yeni coğrafyalar ile işbirliğine gitme konusunda, kendini zorunlu hissetmiştir.

Küreselleşme ve liberal politikalar çerçevesinde, ticari ilişkilere oldukça önem veren Türkiye, ticaret devleti (trading state) olmaya doğru evrilmiştir. Çalışmada varılan sonuç da, ekonomik veriler ve izlenen dış politikanın da bunu doğruladığıdır. Türkiye, ticari ilişkilerine oldukça önem vermeye başlamış ve dış politikasını bu doğrultuda oluşturmaya çalışmıştır.

Uluslararası alanda gelişen sivil topluma, paralel olarak Türkiye’de de sivil toplum gelişmiş ve sivil toplum kuruluşlarının sayısı artmıştır. Hem niteliksel hem de niceliksel bir artışın olduğu görülmüştür. Çalışmada varılan en önemli sonuçlardan biri de, Türk Dış Politikası oluşum sürecinde, aktörlerin sayısını ve etkinliğinin arttığıdır. Türk Dış Politikası daha demokratik bir yapıya kavuşmuştur.

Türkiye’nin ticaret devleti kimliğine bürünmesi, ticaret hacmini arttırmıştır. Böylece, Türkiye’de çalışmada en etkili olan, ekonomik odaklı sivil toplum örgütlerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu özelliği sahip STK’ların gelişmesi, hem uluslararası alanda hem Türkiye’nin içerisinde değişen dinamikler sebebiyledir.

Türkiye, dış politikasında 1980’lerden başlayarak, daha yumuşak tavırlı ve diplomasiyi daha çok kullanır olmuştur. Bu durum, sivil toplum kuruluşlarının da etkisini arttırmasına sebebiyet vermiştir. Dış politika ve ekonomik ilişkilerin kurulması noktasında, ekonomik odaklı STK’lar özellikle önemli rol oynamıştır. Bu noktada da, hükümetlerle daha yakın temasta olabilme imkânına sahip olup, politika oluşum sürecini de etkileyebilme imkânı sağlamaktadırlar.

Türkiye’de dış politika oluşum sürecinin demokratikleşmesinde ve dış politika oluşum sürecindeki aktörlerin hem sayılarının hem de etkilerinin artmasında, AB’nin payının olduğu, varılan önemli sonuçlardan biridir. Çünkü avrupalılaşıma süreci, Türkiye’de politika oluşum sürecine farklı ve yeni aktörlerin katılımı imkânı sağlamaktadır.

AB çerçevesinde diğer önemli çıkarım da; incelenen STK’ların mali destek ve üye olunan şemsiye kuruluşlar aracılığıyla Türkiye’deki hükümetleri etkileyebilme kapasitelerini arttırmalarıdır. Türkiye için AB’ye üyelik sürecinin oldukça önemli olduğu düşünülürse, bu durumun ne kadar önemli olduğu görülecektir.

Burada dünyada, hem niteliksel hem de niceliksel artış gösteren uluslararası örgütlerin ve uluslararası düzeydeki sivil toplum kuruluşlarının, Türkiye’de sivil toplumun, dış politika da etkisinin artması da önemli bir çıkarımdır. Çünkü incelenen STK’lar, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren STK’lar yoluyla, Türkiye’deki hükümetlere önemli şekilde baskı uygulayabilme imkânı bulabilmektedirler.

Türkiye’de, STK’ların etkisinin artması, dış politikadaki güvenlik perspektifli duruşun değişmesiyle de ilişkilidir. Türk Dış Politikası’nda, daha yumuşak politikalar izlenmesi yoluna gitmiştir. Bu noktada, Türkiye’nin kimlik perspektifli bakış açısı ve pro-aktif dış politika benimsemesi ile beraber, Türkiye’nin ilişkilerinin zayıf olduğu bölgelerle ilişki arttırma imkânı bulması sağlanmıştır. Bu durumda da, STK’lar Türkiye’nin yumuşak gücünü oluşturan, özne-aktörler olmaya başlamışlardır.

Türk Dış Politikası oluşum sürecinde, kimlik eksenli bir oluşum süreci ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle, Türk ve İslam kimliğinin çok önemli derecede kullanıldığı görülmüştür. Bu durumda, kendini bu kimlikler etrafında birleştiren, MÜSİAD ve TOBB gibi STK’ların etkinliği daha çok artmıştır. Bu durum, doğrudan AKP Hükümetleri’nin dış politikada uygulamaya çalıştıkları ve söylemsel olarak çok önem verdiği kimlikler dolayısıyla oluşmuştur.

TUSKON’da, AKP Hükümetleri’nin bu dış politika bakışından yararlanacaklar ve etkileri arttıracaklardır. AKP Hükümetleri de, dış politikada daha etkin olmak için, bu STK’lardan yararlanacaktır. Bu STK’ların sağladığı ilişkiler ve yatırımlar sayesinde, siyasi ilişkilerde Türkiye’nin yatırım yapılan ülkeler üzerinde etkisinin arttırması sağlanmıştır. Böylece BM Genel Kurulu gibi platformlarda, Türkiye lehine destek bulunmaya çalışılmaktadır.

Hükümetler ve STK’lar arasında uygulanan dış politikalar, siyasi ilişkiler, dış politikada kimlik ve ideolojik bakış çerçevesinde ayrışmalar olmaktadır. Bir hükümetin siyasi ilişkilerin iyi olmadığı bir STK’nın politika oluşum sürecinde etkisi azabilecektir. Bu duruma çok yakın bir örnek, 17 Aralık sonrası AKP ile Gülen Cemaati adı verilen, grup arasındaki polemik ve tartışmaların, Gülen Cemaati’ne yakın olduğu bilinen TUSKON’u etkilemesidir.

TÜSİAD açısından durum ise daha farklıdır. Tez çerçevesinde TÜSİAD’ın çok etkili bir STK olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle TÜSİAD’ın, Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde çok aktif bir şekilde yer aldığı görülmüştür. AB’ye uyumun ve üyeliğin Türkiye için önemi büyüktür. Bu noktada TÜSİAD’ın da etkisi artmaktadır. Ancak, TÜSİAD noktasında varılan bir netice de, son yıllarda özellikle AKP Hükümetleri’nin son yıllarında, AB sürecinden uzaklaşılması ile TÜSİAD ile AKP Hükümetleri arasında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır.

Yukarıdaki paragrafta, STK’lar düzeyinde, tez kapsamında varılan diğer bir önemli sonucu göstermektedir. Bir devletin iç politik meseleleri dış politikasını etkileyebilmekte, dış politik meselelerde iç politikasının etkileyebilmektedir. İç politika ve dış politika ayrımının arasındaki çizgi oldukça silikleşmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye’nin iç meseleleri dış politikalarına yansımaktadır. Örneğin, idam kararına ilişkin yasanın kaldırılması, iç hukuksal ve ulusal parlamento sürecine ilişkin iken; bu yasanın kaldırılması doğrudan AB ile ilişkileri de etkilemektedir.

Tez çerçevesinde, Türkiye düzeyinde varılan en önemli ve genel sonuç şudur: Türk Dış Politikası, özellikle bir 1990’lardan sonra bir değişim sürecine girmiştir. Hem ulusal hem de uluslararası dinamikler neticesinde, Türk Dış Politikası

demokratikleşmeye başlamıştır. Sivil toplum ve özellikle ekonomik odaklı STK'ların dış politika oluşum sürecine katılması artmıştır. Bunun yanında, Türk Dış Politikası'nın uygulanmasında, bu STK'ların etkisi daha fazla artmıştır. Türk Dış Politikası, sivil toplumun, oluşum sürecinde daha etkili olabileceği bir yapıya kavuşma noktasında evrilmektedir.

Kaynakça

- Aras, Bülent: “Turkey’s Mediation and Friends of Mediation Initiative”, **Sam Papers**, Center for Strategic Research, Aralık 2012.
- Aydın, Bulut Gürpınar: “İş Çevreleri ve Dış Politika: TUSKON”, Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 56-76.
- Aydın, Senem, Fuat Keyman: **European Integration and the Transformation of Turkish Democracy**, Centre for European Policy Studies, EU-Turkey Working Papers, No:2, Ağustos 2004.
- Baklacioğlu, Nurcan Özgür: “Türkiye’nin Balkan Politikasında Rumeli ve Balkan Göçmenleri Dernekleri”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 77-117.
- Başkan, Filiz: “Religious versus Secular Groups in the Age of Globalisation in Turkey”, **Totalitarian Movements and Political Religions**, C.11, No:2, Haziran 2010, s. 167-183.
- Başkan, Filiz: “The Rising Islamic Business Elite and Democratization in Turkey”, **Journal of**

Balkan and Near Eastern Studies, C.12, No:4, Aralık 2010, s. 339-416.

Bayer, Reşat, Ziya Öniş: “Turkish Big Business in the Age of Democratic Consolidation: the Nature and Limits of Influence”, **South European Society and Politics**, C.15, No:2, 2010, s. 181-201.

Baykal, Sanem, Tuğrul Arat: “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 3, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 337-400.

Bilgin, Pınar, Ali Bilgiç: “Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia”, **Eurasian Geography and Economics**, C.52, No:2, 2011, s. 173-195.

Buğra, Ayşe: **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Çelik, Evren: **Brezilya ve Türkiye: Küresel Dünyanın Yükselen Devletleri**, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2010-RR 01, <http://dispolitikaforumu.com/arastirma-raporu-brezilya-ve-turkiye-kuresel-dunyanin-yukselen-devletleri/>, erişim tarihi: 11 Mart 2014.

Cicioğlu, Filiz Sever: “Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları: Türkiye’nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerinden Bir Değerlendirme”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji**

Dergisi, C.1, No:1, s. 75-88.

Davutoğlu, Ahmet:

Stratejik Derinlik, İstanbul, Küre Yayınları, Nisan 2001.

Diez, Thomas, Apostolos Agnantopoulos, Alper Kaliber:

“File: Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction”, **South European Society and Politics**, C.10, No:1, 2005, s. 1-15.

Doğan, Erhan:

“Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 77-100.

Doğan, Erhan, Semra Cerit Mazlum:

“Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar Ve Yeni Aktörler”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika-Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 11-22.

Eder, Mine:

“Küreselleşme ve Türkiye’nin Değişen Ekonomi Politikası”, Barry Rubin-Kemal Kirişçi (ed.), **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 284-325.

Eralp, Atila:

Devlet ve Ötesi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Ergun, Ayça:

“Civil Society in Turkey and Local Dimensions of Europeanization”, **Journal of European**

Integration, C.32, No:5, Eylül 2010, s. 507-522.

Ersanlı, Büşra:

“İçli-Dışlı Siyasal Faaliyet: Aracı Kurumlar-Toplumsal Hareketler”, Semra Cerit Mazlum-Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 25-35.

Giddens, Anthony:

“Modernliğin Küreselleşmesi”, David Held, Anthony McGrew (ed.), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 81-88.

Gilpin, Robert:

“Küresel Ekonomide Ulus-Devlet”, David Held-Anthony McGrew (der), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 412-424.

Gürpınar, Bulut:

“Türkiye Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 233-253.

Gürsel, Seyfettin:

“İç Ortam ve Dinamikler-Ekonomi”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 3, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 52-70.

Habermas, Jürgen:

Küreselleşme ve Milli Devletlerin Hâkimiyeti, İstanbul, Bakış Yayınları, 2008.

- Harvey, David: **Post-Modernliğin- Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri**, İstanbul, İstanbul, 2006.
- Held, David, Anthony McGrew: **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008.
- Heywood, Andrew: **Siyaset**, İstanbul, Adres Yayınları, 2011.
- Kaarbo, Juliet, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasely: “The Analysis of Foreign Policy in Comparative Perspective”, Ryan K. Beasely, Juliet Kaarbo, Jeffry S. Lantis, and Mícheal T. Snarr (ed.), **Foreign Policy in Comparative Perspective-Domestic and International Influence on State Behavior**, A Division of Congressional Quarterly Inc., Washington D.C., 2002.
- Kaya, Ayhan: “Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Siyasal, Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (der.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 57-77.
- Keohane, Robert O., Joseph S. Nye Jr.: “Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne?”, David Held-Anthony McGrew (ed), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 97-107.

- Ketola, Markus: “EU Democracy Promotion İn Turkey: Funding NGOs, Funding Conflict”, **The Interntional Journal of Human Righths**, C.15, No:6, Ağustos 2011, s. 787-800.
- Keyman, E. Fuat: **Değişen Dünya, Değişen Türkiye**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Keyman, E. Fuat, Ziya Öniş,: “Globalization and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience”, **Globalizations**, C.4, No:2, Temmuz 2007, s. 211–228.
- Kirişçi, Kemal, Neslihan Kaptanoğlu: “The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy”, **Middle Eastern Studies**, C.47, No:5, 2011, s. 705-724.
- Kirişçi, Kemal: “The Transformation of Turkey Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, **New Pespectif on Turkey**, No:40, 2009, s. 29-57.
- Kirişçi, Kemal: “Turkey’s Engagement with Its Neighborhood: A “Synthetic” and Multidimensional Look at Turkey’s Foreign Policy Transformation”, **Turkish Studies**, C.13, No:3, Eylül 2012, s. 319-341.
- Kirişçi, Kemal: **Turkey’s Foreign Policy in Turbulent Time**, Institute for Security Studies, Chaillot Papers, No. 92, 2006.
- Koyuncu, Berrin: “Küreselleşme ve Türk İşadamları Derneği: TÜSİAD Örneği”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.3, No:9, Bahar 2006, s. 25-36.

- Kut, Şule: “Türkiye’nin Soğuk Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları”, Gencer Özcan, Şule Kut (ed.), **En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Kitapları, Kasım 1998, s. 45-64.
- Kutlay, Mustafa: “Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politliği: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Uluslararası İlişkiler**, C.9, No:35, Güz 2012, s. 101-127.
- Kuzmanovic, Daniella: “Project Culture and Turkish Civil Society”, **Turkish Studies**, C.11, No:3, Eylül 2010, s. 429-444.
- Madi, Özlem: “From Islamic Radicalism to Islamic Capitalism: The Promises and Predicaments of Turkish-Islamic Entrepreneurship in a Capitalist System (The Case of İGİAD)”, **Middle Eastern Studies**, C.50, No:1, 2014, s. 144-161.
- Mayer, David S., Douglas R. Imig: “Political Opportunity And The Rise And Decline of Group Sectors”, **The Social Science Journal**, C.30, No:3, 1993, s. 253-270.
- Mazlum, Semra Cerit, Erhan Doğan(ed): **Sivil Toplum ve Dış Politika-Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul Bağlam Yayınları, Kasım 2006.
- Mintz, Alex Mintz, Karl Derouen Jr.: **Understanding Foreign Policy Decision Making**, New York, Cambrige University Press, 2010.

- Modelski, George: “Küreselleşme”, David Held-Anthony McGrew (ed), **Küreselleşme Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışmaları**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 75-81.
- MÜSİAD(a): **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği**, MÜSİAD Araştırma Raporları:10, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Aralık 1994.
- MÜSİAD(b): **Pamuk Birliği**, MÜSİAD Araştırma Raporları:19, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Aralık 1996.
- MÜSİAD(c): **İhracatta Avrupa Birliği Standartları ve Türkiye’nin Bu Standartlara Uyumu**, MÜSİAD Araştırma Raporları:31, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Temmuz 1998.
- MÜSİAD(d): **MÜSİAD Asya-Pasifik ve Orta Doğu’da**, MÜSİAD Araştırma Raporları:32, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Ağustos 1998.
- MÜSİAD(e): **1990-2001 MÜSİAD Ne Dedi? Ne Oldu?**, MÜSİAD Cep Kitapları:9, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, 2. Baskı, Eylül 2002.
- MÜSİAD(f): **Rusya (Moskova 23-24 Aralık 2004 ve Çin 13-17 Ocak 2003) İş Gezileri Değerlendirme Raporu**, MÜSİAD Cep Kitapları:15, Nisan 2003.

- MÜSİAD(g): **AB İlerleme Raporu ve AB Müzakere Sürecinde Konusunda MÜSİAD’ın Görüşleri**, MÜSİAD Cep Kitapları:18, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, Ekim 2004.
- MÜSİAD(h): **Ekonomi Raporu 2012 Kalkınma Yeni Eşik: Orta Gelir Tuzağı**, MÜSİAD Araştırma Raporları:79, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Haziran 2012.
- MÜSİAD(i): **Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası**, MÜSİAD Araştırma Raporları: 82, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, Şubat 2013.
- Nas, Çiğdem: “Changing Dynamics of Turkish Foreign Policy and the European Union”, **Turkish Policy Quarterly**, Vol.9, No:4, s.117-131.
- Oran, Baskın: “Dönemin Bilançosu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 3, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 13-248.
- Oran, Baskın: “Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey”, **Southeast European and Black Sea Studies**, C.1, No:3, s. 20-50.
- Öniş, Ziya: **The New Wave Of Foreign Activism in Turkey-Drifting Away From Europeanization**, Danish Institute for International Studies-DIIS Report, Kopenhag, No: 5, 2009.

- Öniş, Ziya: **Multiple Faces of The “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique**, Goldem Working Paper Series, Nisan 2010.
- Öniş, Ziya, Şuhnaz Yılmaz: “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, **Turkish Studies**, C.10, No:1, 2009, s. 7-24.
- Öniş, Ziya, Umut Türem: “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, **Turkish Studies**, C.2, No:2, Güz 2010, s. 94-120.
- Öniş, Ziya, Umut Türem: “Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey”, **Comparative Politics**, C.34, No:4, 2002, s.
- Özcan, Gencer: “Türk Dış Politikası’nın Oluşum Süreci ve Askeri Yapı”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Barry Rubin, Kemal Kirişçi (ed.), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 19-62.
- Özcan, Gencer: “Sunuş”, Semra Cerit Mazlum- Erhan Doğan (ed.), **Sivil Toplum ve Dış Politika- Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006.

- Özcan, Gencer: “Türk Dış Politikasında Sosyo-politik Yapı ve Aktörler”, Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Özlem Terzi (ed.), **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 2012, s. 5-55.
- Özcan, Gencer, Şule, Kut: **En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Kitapları, Kasım 1998.
- Özel, Işık: “Is it none of their business? Business and democratization, the case of Turkey”, **Democratization**, C.20, No:6, 2013, s. 1081-1116.
- Özkan, Mehmet: “Türkiye’nin Afrika Açılım ve Asya ile İlişkiler”, **SELECTEDWORKS**, Ağustos 2011, s. 115- 139.
- Özkan, Mehmet: “What drives Turkey's involvement in Africa?”, **Review of African Political Economy**, C.37, No:126, Aralık 2010, s. 533-540.
- Özkan, Mehmet, Birol Akgün: “Turkey Opening to Africa”, **J. of Modern African Studies**, C.48, No:4 2010, s. 525-546.
- Özler, Ş. İlgü, Ani Sarkissian: “Stalemate and Stagnation in Turkish Democratization: The Role of Civil Society and Political Parties”, **Journal of Civil Society**, C.7, No:4, 2010, s. 363-384.

- Perret, Virgile: **Civil Society International System: A Typology of Roles and Political Function**, http://www.academia.edu/1859830/Civil_society_in_international_relations_a_typology_of_roles_and_political_functions, erişim tarihi: 16 Mart 2014.
- Rubin, Barry: “Türkiye’nin Yeni Dış Politikasını Anlamak”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Barry Rubin, Kemal Kirişçi (ed.), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 375-382.
- Rubin, Barry, Kemal Kirişçi(ed): **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Rumelili, Bahar: “Civil Society and the Europeanization of Greek–Turkish Cooperation”, **South European Society & Politics**, C.10, No:1, Nisan 2005, s. 45-56.
- Poggi, Gianfroncao Poggi: **Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Sönmezoğlu, Faruk: **Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu(1945-1986)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1991.
- Sönmezoğlu, Faruk: **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.

Sönmezoğlu, Faruk, Nurcan **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**,
Özgür Baklacioğlu, Özlem İstanbul, Der Yayınları, 2012.
Terzi(ed):

Şimşek, Sefa: “Transformation of Civil Society In Turkey:
From Quantity to Quality”, **Turkish Studies**,
C.5, No:3, Güz 2004, s. 46-74.

Şimşek, Sefa: “New Social Movements in Turkey Since
1980”, **Turkish Studies**, C.5, No:2, Güz 2004,
s. 111-139.

Tahsin, Emine: “Türkiye–AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin
Tercihleri ve Kıbrıs”, **Praksis**, No:24, s. 133-
165.

Tayfur, M. Fatih: “Dış Politika”, Atila Eralp (ed.), **Devlet ve
Ötesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 73-
107.

Terzi, Özlem: “Europeanisation of Foreign Policy and
Candidate Countries: A Comparative Study of
Greek and Turkish Cases”, **Politique
Européenne**, No:17, 2005/3, s. 113-136.

Terzi, Özlem: “New Capabilities, Old Relationships:
Emergent ESDP and EU-Turkish Relations”,
Southeast European Politics, Vol. III, No:1,
Haziran 2002, s. 43-61.

- Terzi, Özlem: **The Influence Of The European Union On Turkish Foreign Policy**, Asthage Publishing Limited, Surrey Ashtage, UK, 2010.
- TESEV: **AB'nin Türkiye ile İlişkilerinde Kant'ı Aramak**, İstanbul, TESEV Yayınları, Aralık 2006.
- Tür, Özlem: “Economic Relations with the Middle East Under the AKP—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones”, **Turkish Studies**, C.12, No:4, 2011, s. 589-602.
- TOBB(a): **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Dış Ekonomik İlişkileri**, 62. Genel Kurul-2010, TOBB Yayın No: 2007-41, Ankara, TOBB Yayınları, Mayıs 2007.
- TOBB(b): **Daha İyi Bir Gelecek, Daha İyi Bir Türkiye İçin Görüş ve Öneriler-VII**, TOBB Yayın No:2008-60, Ankara, TOBB Yayınları, 2008.
- TOBB(c): **Daha İyi Bir Gelecek, Daha İyi Bir Türkiye İçin Görüş ve Öneriler-VIII**, 64- Genel Kurul, TOBB Yayın No:2009-85, 2008, Ankara, TOBB, 2008.
- TOBB(d): **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Dış Ekonomik İlişkileri**, 64. Genel Kurul-2008, TOBB Yayın No: 2009-97, Ankara, TOBB Yayınları, 2009.
- TOBB(e): **Başkanların Genel Kurul Konuşmaları 2. Cilt**, TOBB Yayın No: 2011/123, Ankara, TOBB Yayınları, Şubat 2011.

- TOBB(f): **Başkanların Genel Kurul Konuşmaları 3. Cilt**, TOBB Yayın No: 2011/123, Ankara, TOBB Yayınları, Şubat 2011.
- TOBB(g): **Daha İyi Bir Gelecek, Daha İyi Bir Türkiye İçin Görüş ve Öneriler-10**, 66-Genel Kurul, TOBB Yayınları, TOBB Yayın No: 2011/129, Ankara, TOBB Yayınları, 2011.
- TOBB(h): **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Dış Ekonomik İlişkileri**, 66. Genel Kurul-2011, TOBB Yayın No: 2011-132, Ankara, TOBB Yayınları, 2011.
- TÜSEV: “‘Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası- Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II’”, **TÜSEV Yayınları**, Mart 2011.
- TÜSEV: **Sivil Toplum İzleme Raporu 2011**, TÜSEV Yayınları, No: 57, Aralık 2011.
- TÜSEV: **Sivil Toplum İzleme Raporu 2012**, TÜSEV Yayınları, Mart 2013.
- TÜSİAD: **Görüş**, Eylül-1996.
- TÜSİAD: **2000’li Yıllara Doğru Yeni Süpergüç: Çin**, Yayın No. TÜSİAD-T/95, 7-182, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Temmuz 1995.

- TÜSİAD: **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, 1998.
- TÜSİAD: **21.Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Yayın No. TÜSİAD-T/98-12/239, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 1998.
- TÜSİAD: **Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi-Tartışmalar ve Son Gelişmeler**, Yayın No. TÜSİAD-T/99-12/274, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 1999.
- TÜSİAD: **Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Gümrük Birliğinin Dış Ticaretimize Etkileri**, Yayın No. TÜSİAD-T/2003-10-364, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Ekim, 2003.
- TÜSİAD: **Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar**, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Mayıs 2007.
- TÜSİAD: **Küreselleşme Sürecinde İş Dünyası Kuruluşlarının Değişen Rol ve İşlevleri**, Yayın No: TÜSİAD-T/2014-04/546, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Nisan 2014.
- Uğur, Mehmet, Dilek Yankaya: “Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism, and EU Conditionality: The AKP and TÜSİAD Experience in Turkey”, **Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, Vol.21, No: 4, Ekim 2008, s. 581-601.

- Uzgel, İlhan: “Neo-liberal dönüşümün aktörü AKP”, <http://www.halkevleri.org.tr/diger/neo-liberal-donusumun-aktoru-akp-ilhan-uzgel>, erişim tarihi: 16 Şubat 2014.
- Uzgel, İlhan: **Ulusal Çıkar ve Dış Politika-Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**, Ankara, İmge, 2004.
- Yalçıntaş, Murat, Ali Balcı: “A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AKP Era: A Conceptual Map”, **Sam Papers**, Center for Strategic Research, No:7, Mayıs 2013.
- Yalvaç, Faruk: “Devlet”, Atilla Eralp (ed.), **Devlet ve Ötesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 15-53.
- Yankaya, Dilek: **Yeni İslami Burjuvazi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014
- Yavuz, M. Hakan: “Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, C.7, No:12, 1998, s. 19-41.
- Zürn, Micheal: “Globalizing Interest-An Introduction”, Micheal Zürn, Gregor Walter (ed.), **Globalizing Interest-Pressure Groups and Denatinalization**, New York, State University of New York Press, 2005, s. 1-39.

Gazete Haberleri

- “Ahmet Davutoğlu ile John Kerry’nin Ortak Basın Toplantısının Tam Metni- ABD-Türkiye İlişkileri Bir Çok Farklı Düzeylerde Kritik Önem Taşıyor”, **Turquie Diplomatique**, 15 Aralık 2013-15 Ocak 2014, sayı: 59.
- “TOBB Ermeni iddialarıyla ilgili lobi firmasıyla çalışıyor şimdi bir de enstitü kuruyor”, **Akşam**, 25 Ocak 2012.
- “MÜSİAD’da Şeyh Nazım”, **Milliyet**, 20 Kasım 1994.
- “Ekonomide Osmanlı Modeli”, **Milliyet**, 18 Eylül 1995.
- “Türkiye Kıbrıs’ı Avrupa’ya Taşımali”, **Milliyet**, 12 Mart 1995.
- “Ayakta Kalma Mücadelemiz Başladı”, **Milliyet**, 14 Aralık 1995.
- “İstanbul, İslam ekonomisinin başkenti”,

Milliyet, 26 Kasım 1996.

--- “MÜSİAD: Birlik Lağvedilsin”, **Milliyet**, 15 Aralık 1996.

--- “TÜSİAD, Brüksel’de lobi yapacak”, **Milliyet**, 16 Nisan 1997.

--- MÜSİAD Başkanı Erol Yazar’ın ilanı, **Milliyet**, 4 Mart 1997.

--- “Globalleşme Ezan İle Olur”, **Milliyet**, 11 Mart 1997.

--- “Kıbrıs Polemiği”, **Milliyet**, 22 Aralık 2001.

--- “Avrupa’ya 175 Evet”, **Milliyet**, 5 Haziran 2002.

--- “Bizim Geleceğimiz Avrupa Birliği’nde!”, **Milliyet**, 6 Haziran 2002.

--- “Referandum Önemli Fırsat”, **Milliyet**, 8 Mart 2003.

--- “Siyasi Eleştiriler ve Kıbrıs Yüzünden İstifa Ediyorum”, **Milliyet**, 29 Mart 2013.

--- “TÜSİAD, hükümetin politikasını övdü”, **Milliyet**, 3 Nisan 2004.

--- “Kıbrıs’ta Çözümü Destekliyoruz.”, **Milliyet**, 14 Nisan 2004.

Civaoğlu, Güneri: “25. Yıl”, **Milliyet**, 22 Eylül 1996.

Tamer, Meral: “TUSKON Başkanı: ‘Patron neden kızını getirmiyor?’”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tuskon-baskani-patron-neden/ekonomi/ynetay/1729818/default.htm>, 13 Mart 2014.

Tamer, Meral: “MÜSİAD ve İTO, 2014’te sorun görmüyor”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/musiad-ve-ito-2014-te-sorun/ekonomi/ynetay/1820666/default.htm>, 13 Mart 2014.

Tamer, Meral: “Bakan Ergün: Standartlara uyan değil, belirleyen ülke olacağız”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/bakan-ergun-standartlara-uyan/ekonomi/ynetay/1798335/default.htm>, 25 Mart 2014.

Web Sayfaları

MÜSİAD: <http://www.musiad.org.tr/tr-tr>

MÜSİAD: <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/subeler>

TOBB: <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Sayfalar/YurtdisiTemsilcilikler.php>

TOBB: <http://www.tobb.org.tr/DEID/Sayfalar/Uyelik.php>,

TOBB: <http://www.tobb.org.tr/DEID/Sayfalar/Uyesi-Oldugumuz-Kurullar.php>,

TÜSİAD: <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/raporlar/>

TÜSİAD: <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/>

TÜSİAD: http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_20.pdf

TÜSİAD: <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/temsilcilik-ve-burolar/>

--- <http://www.uia.org/yearbook>

- TÜSİAD: TÜSİAD Tüzüğü, (Çevrimiçi)
<http://www.tusiad.org.tr/tusiad/tuzuk/>, 22 Şubat 2014.
- Milliyet: “Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü”,
(Çevrimiçi)
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelimelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.
- Milliyet: “Başkan Diyor ki” ve “Eski Başkanlar Diyor ki”, Milliyet, 14.09.2013, s. 7. (Çevrimiçi)
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelimelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.
- Milliyet: “Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü”,
(Çevrimiçi)
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelimelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.
- Milliyet: “TÜSİAD Berlusconi ile görüşecek”, Milliyet, 04.11.2002, s. 24. (Çevrimiçi)
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelimelime=TÜSİAD&isAdv=false>, 26 Şubat 2014.
- TÜSİAD: “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın ‘Türkiye’nin Küresel Rekabet Düzeyi’ Tanıtım Toplantısı Açılış Konuşması”,
(Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turkiyenin-kuresel-rekabet-duzeyi-raporu-tanitim-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD Genel Başkanı Muharrem Yılmaz’ın 44. Genel Kurul Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-44--genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın ‘Türkiye’nin Küresel Rekabet Düzeyi’ Tanıtım Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turkiyenin-kuresel-rekabet-duzeyi-raporu-tanitim-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-acilis-konusmasi---20-eylul-2013---istanbul/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın 43. Genel Kurul Toplantısı Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-43--genel-kurul-toplantisi-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

Milliyet: “Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü”, (Çevrimiçi) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araK>

[elime=TÜSİAD&isAdv=false](#), 26 Şubat 2014.

TÜSİAD:

“TÜSİAD Yüksek İstişare Başkanı Erkut Yücaloğlu’nun, TÜSİAD’ın 44. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-erkut-yucaoglunun-44--genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD:

“TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Erkut Yücaoglu'nun Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-erkut-yucaoglunun-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 26 Şubat 2014.

TÜSİAD:

“TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Tayfun Bayazıt’ın SPIEF Yolunda: Türkiye ve Rusya - Bölgesel Kalkınma için Ekonomik Entegrasyon Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskan-yardimcisi-tayfun-bayazitin-spief-yolunda--turkiye-ve-rusya---bolgesel-kalkinma-icin-ekonomik-entegrasyon-toplantisi-acilis-konusmasi/>, 27 Şubat 2014.

TÜSİAD:

“TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz’ın TÜRKONFED 2013 yılı Olağan Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turkonfed-2013-yili-olagan-genel-kurul-toplantisi-acilis-konusmasi/>

[konusmasi---istanbul/](#), 27 Şubat 2014.

MÜSİAD: “IMF-Türkiye İlişkileri Yeni Dönem”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/imf-turkiye-iliskileri-yeni-donem>, 1 Mart 2014.

MÜSİAD: “MÜSİAD Kıbrıs Şubesi Açıldı”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-kibris-subesi-acildi>, 1 Mart 2014.

MÜSİAD: “MÜSİAD Brüksel Temsilciliği Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-bruksel-temsilciligi-acilis-konusmasi>, 2 Mart 2014.

MÜSİAD: “MÜSİAD ve Fransız CGPME Arasında Ticari İşbirliği Anlaşması İmzalandı”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-ve-fransiz-cgpme-arasinda-ticari-isbirligi-anlasmasi-imzalandi>, 2 Mart 2014.

MÜSİAD: “OLPAK: Köklü Bir Paradigma Değişimine İhtiyaç Var”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/olpak-koklu-bir-paradigma-degisimine-ihitiyac-var>, 2 Mart 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD’ın, Türkiye'nin AB üyelik sürecine ivme kazandırmak amacıyla Almanya'da kurduğu "Turkey: Culture of Change" inisiyatifi çalışmalarına başladı”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/blog/tusiadin--turkiyenin-ab-uyelik-surecine-ivme->

[kazandirmek-amaciyla-almanyada-kurdugu-turkey--culture-of-change-inisiyatif-calismalarına-basladi/](#), 7 Mart 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın "Türk-Alman CEO Forumu" Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi)
<http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-turk-alman-ceo-forumu-acilis-konusmasi/>, 8 Mart 2014.

Milliyet: “Fatura Şimdilik 99 Milyar TL”, (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.milliyet.com.tr/fatura-simdilik-99-milyar-tl/ekonomi/detay/1814173/default.htm>, 13 Mart 2014.

Milliyet: “Köşk'ten cemaate karşı anlamlı tavır”, (Çevrimiçi)
<http://siyaset.milliyet.com.tr/kosk-ten-cemaate-karsi-anlamli/siyaset/detay/1833238/default.htm>, 13 Mart 2014.

TÜSİAD: “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın “44. Genel Kurul” Açılış Konuşması”, (Çevrimiçi)
<http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-44--genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 13 Mart 2014.

Milliyet: “16 iş dünyası örgütünden ‘ilan’lı sağduyu çağrısı”, (Çevrimiçi)

<http://ekonomi.milliyet.com.tr/16-is-dunyasi-orgutunden-ilan-li/ekonomi/detay/1725310/default.htm>, 13 Mart 2014.

Milliyet: “MÜSİAD Fuarı’na gelen 50 işadami Bursa’da”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/musiad-fuari-na-gelen-50-isadami-bursa-da/ekonomi/ekonomidetay/16.10.2012/1612442/default.htm>, 14 Mart 2014.

TÜSİAD: “44. TÜSİAD Olağan Kongresi, Başkan Muharrem Yılmaz’ın konuşması”, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-44--genel-kurul-acilis-konusmasi/>, 20 Mart 2014.

Haberciniz: “KKTC Cumhurbaşkanı Eroğlu Tüsiad ve İşad Heyetleri ile Görüşü (2)”, (Çevrimiçi) <http://haberciniz.biz/kktc-cumhurbaskani-eroglu-tusiad-ve-isad-heyetleri-ile-gorustu-2-2518145h.htm>, 20 Mart 2014.

Milliyet: “Ankara ısrarlı Brüksel temkinli”, (Çevrimiçi) <http://dunya.milliyet.com.tr/ankara-issarli-bruksel-temkinli/dunya/dunyadetay/11.04.2013/1692080/default.htm>, 25 Mart 2014.

Milliyet: “İsrail ve Filistinli firmalar Türk arabulucuda anlaştı”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/israil-ve-filistinli-firmalar-turk-arabulucuda-anlasti/ekonomi/ekonomidetay/18.03.2013/1681>

[668/default.htm](#), 25 Mart 2014.

Milliyet: “İş Dünyasında demokratikleşme paketine ilk tepkiler”, (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.milliyet.com.tr/is-dunyasindan-demokratikleşme/ekonomi/detay/1770621/default.htm>, 25 Mart 2014.

Milliyet: “İşçi ve işverenden 'yolsuzluk ve paralel devlet' bildirisi”, (Çevrimiçi)
<http://siyaset.milliyet.com.tr/isci-ve-isverenden-yolsuzluk-ve/siyaset/detay/1823326/default.htm>, 25 Mart 2014.

Milliyet: "Mevcut STA müzakereleriyle Türkiye cezalandırılıyor", (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.milliyet.com.tr/-mevcut-sta-muzakereleriyle/ekonomi/detay/1713057/default.htm>, 25 Mart 2014.

Milliyet: “Suriye’deki çatışmalar Türk ihracatını vuruyor”, (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.milliyet.com.tr/suriye-deki-catismalar-turk-ihracatini-vuruyor/ekonomi/ekonomidetay/27.03.2012/1520387/default.htm>, 25 Mart 2014.

Milliyet: “2023’te en etkili 3 diasporadan biri Türkler olur”, (Çevrimiçi)
<http://ekonomi.milliyet.com.tr/-2023-te-en-etkili-3-diasporadan-biri-turkler-olur-/ekonomi/ekonomidetay/08.06.2012/1550828/default.htm>, 25 Mart 2014.

Milliyet: “Hisarcıklıoğlu’ndan 15 bin “Türk diaspora” üyesi iş adamına çağrı”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/hisarciklioglu-ndan-15-bin-turk-diaspora-uyesi-is-adamina-cagri/ekonomi/ekonomidetay/01.06.2010/1245346/default.htm>, 1 Nisan 2014.

Milliyet: “Hisarcıklıoğlu: Vizyonumuz kendi ayakları üzerinde duran bir KKTC”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/hisarciklioglu-vizyonumuz-kendi-ayaklari-uzerinde-duran-bir-kktc/ekonomi/ekonomidetay/05.10.2010/1297668/default.htm>, 1 Nisan 2014.

Milliyet: “STK’lar AB için bir araya geldi”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/stk-lar-ab-icin-bir-araya-geldi/ekonomi/ekonomidetay/22.04.2011/1381104/default.htm>, 1 Nisan 2014.

Milliyet: “TOBB, Afrika için harekete geçiyor”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tobb-afrika-icin-harekete-geciyor/ekonomi/ekonomidetay/07.08.2011/1423805/default.htm>, 1 Nisan 2014.

Milliyet: “TOBB, KOBİ’lere yönelik AB’den fon desteği aldı”, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?Keyword=TOBB&aType=ArsivAramaSonuc&PAGE=38>, 1 Nisan 2014.

Milliyet: “Türkiye doğuya döndü, destekliyoruz”, (Çevrimiçi) <http://siyaset.milliyet.com.tr/turkiye-doguya->

donda-
destekliyoruz/siyaset/siyasetdetay/10.02.2011/13
50310/default.htm, 1 Nisan 2014.

Milliyet: “TOBB: Böyle Gümrük Birliği olur mu?”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tobb-boyle-gumruk-birligi-olur-mu-/ekonomi/ekonomidetay/17.11.2009/1162862/default.htm>, 8 Nisan 2014.

Hürriyet: “Libya’daki olaylı bölgede 28 şirketin 3 milyar dolarlık işi var, 14’ü zarar gördü”, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/17085520.asp>, 16 Nisan 2014.

Milliyet: “Bakandan TUSKON’a cevap”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/bakan-dan-tuskon-a-cevap/ekonomi/detay/1851710/default.htm>, 22 Nisan 2014.

Milliyet: “TUSKON meydan okudu”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/tuskon-meydan-okudu/ekonomi/detay/1844701/default.htm>, 22 Nisan 2014.

Milliyet: “16 iş dünyası örgütünden ‘ilan’lı sağduyu çağrısı”, (çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/16-is-dunyasi-orgutunden-ilan-li/ekonomi/detay/1725310/default.htm>, 22 Nisan 2014.

Milliyet: “Somali ziyareti tarihi jest olacak”, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1428568&Date=04.09.2011&Kategori=siyaset&b=Somali>

[%20ziyareti%20tarihi%20jest%20olacak,](#) 23
Nisan 2014.

TUSKON: “TUSKON, İş adamlarını 19. Dünya Ticaret Köprüsü’nde buluşturdu”, (Çevrimiçi) <http://www.tuskon.org/?p=content&gl=faaliyetler&cl=faaliyet&i=739>, 23 Nisan 2014.

Milliyet: “İş âlemi pakete sıcak”, (Çevrimiçi) <http://ekonomi.milliyet.com.tr/is-alemi-pakete-sicak/ekonomi/detay/1770930/default.htm>, 25 Nisan 2014.

MÜSİAD: “MÜSİAD, Amerika Temsilciliğinin resmi açılışını yaptı”, (Çevrimiçi) <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/musiad-amerika-temsilciliginin-resmi-acilisini-yapti>, 25 Nisan 2014.

TOBB: “Şirketlerimizin ve iş adamlarımızın itibarları yıpratılmamalı”, (Çevrimiçi) <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=19172&lst=MansetListesi>, 25 Nisan 2014.

Zaman: “TUSKON, ticaret köprüleri üzerinden esnafı ihracatçı yaptı”, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/ekonomi_tuskon-ticaret-kopruleri-uzerinden-esnafi-ihracatci-yapti_958685.html, 25 Nisan 2015.

Zaman: “Ülkemizin itibarının bu kadar yüksek olduğu bir dönem yaşamadık”, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/ekonomi_tuskon-baskani-ulkemizin-itibarinin-bu-kadar-yuksek-oldugu-donem-yasamadik_1102929.html, 25

Nisan 2014.

DEİK: (Çevrimiçi)
<http://www.deik.org.tr/287/DeikHakkinda.html>,
19 Nisan 2014.

TİKA: Koordinatörlükler, (Çevrimiçi)
<http://www.tika.gov.tr/koordinatorklukler/3>, 26
Nisan 2014.

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri “Afrika Ülkeleriyle İlişkiler”, (Çevrimiçi)
Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, 22 Nisan 2014.

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, 22 Nisan 2014.
Bakanlığı:

T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler (Çevrimiçi)
Dairesi Başkanlığı: <http://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernekler-grafik-tablo.aspx>, 20 Nisan 2014.

T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler (Çevrimiçi),
Dairesi Başkanlığı: <http://derbis.dernekler.gov.tr/SSL/istatistik/FaalFesihdernek.aspx>, 20 Nisan 2014.

TÜİK: Dış Ticaret Endeksleri,
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054
, erişim tarihi: 20 Nisan 2014.